

SBORNÍK PŘEDNÁŠEK PŘEDNESENÝCH NA 1. NÁRODNÍ KONFERENCI O ZNÁSILNĚNÍ

PRAHA, ČESKÁ REPUBLIKA, 10. 12. 2001

MINISTERSTVO
ZDRAVOTNICTVÍ
ČESKÉ REPUBLIKY

MUZEUM POLICIE

Děkujeme za podporu konference a vydání sborníku.

A 03 - 01039

Názory vyjádřené v textu jsou názory autorů jednotlivých sdělení. Elektra, poskytovatelé dotací ani sponzoři nenesou odpovědnost za obsah publikovaných přednášek. Texty prošly základní redakční úpravou, byl zachován původní smysl sdělení. Rozhodnutí, co publikovat, bylo však dánno uvážením autorů. Autori rovněž ručí za původnost příspěvků.

Znásilnění v kterémkoli věku je brutálním překročením intímních hranic člověka a znamená pro oběť těžké trauma, které může dlouhodobě negativně ovlivňovat její život, pokud se jí nedostane potřebné pomoci.

Editoři: PhDr. Jiřina Dolanská Ph. D., Lada Dvořáková, Daniela Frycová

© Elektra – centrum pomoci ženám zneužitým v dětství, Praha 2001

Litografie: PROXIMA STUDIO, s.r.o.

Tisk: Tiskárna Česká s.r.o.

Obsah

Úvod	
PřDr. Jiřina Dolanská Ph. D.	7
Znásilnění: historický kontext a genderové stereotypy Mgr. Marcela Linková	9
Znásilnění z pohledu trestního práva Mgr. Iva Čacká-Pavlíková	23
Kdo vlastně znásilňuje ženy? MUDr. Slavoj Brichcín	33
Vybrané poznatky z psychologických výzkumů obětí znásilnění Doc. PhDr. Ludmila Čírková, Csc.	39
Zranitelnost menšinové sexuality PřDr. Bohumila Baštěcká	47
Znásilnění zdravotně postižených MUDr. Jiří Mellan	51
Oběti znásilnění z pohledu Bílého kruhu bezpečí Mgr. Petra Vitoušová	57
Sexuálně přenosné infekce – současná problematika MUDr. Věra Kaštánková	63
Problematika znásilnění v partnerském soužití Mgr. Zora Urbánková	71
Psychologická práce se znásilněnou ženou PřDr. Jana Procházková	73
Znásilnění – opomenutá otázka PřDr. Jiřina Dolanská Ph.D.	75
Autori příspěvků	86

Úvod

Isem ráda, že se vám dostává do rukou sborník z I. národní konference na téma znásilnění. Přestože změna § 241 trestního zákona chrání před znásilněním také muže, byla konference zaměřena pouze na znásilnění žen a konala se v období Šestnácti akčních dní proti násilí na ženách, a to navíc ve dnu, který je vyhlášen za Mezinárodní den lidských práv.

Ve sborníku není zachycen celý průběh konference, a to z jednoho prostého důvodu – nechali jsme jej vytisknout dříve, aby jej mohli dostat všichni přítomní na konferenci a mohli se tak účastnit diskuze. Jsem přesvědčena, že v něm najdete pohled na fenomén znásilnění z mnoha úhlů: z hlediska genderu, trestního práva, obsahuje i názor sexuologa, viktimaloga, psychologa atd. a zároveň získáte několik informací o tom, jak se k tomuto jevu staví společnost a vlády v jiných státech Evropy.

Jiřina Dolanská

Znásilnění: historický kontext a genderové stereotypy

Mgr. Marcela Linková

Právní definice znásilnění¹ je založena na konceptu, že akt znásilnění je jednotlivým aktem násilí jedné osoby vůči osobě jiné. Naše kulturně podmíněné chápání znásilnění odhalí od systémového charakteru tohoto trestného činu, kulturně-sociálního kontextu, v němž se definuje, a opomíjí i jiné diskriminační systémy, jakými jsou rasismus, diskriminace založená na sociálním statusu a příslušnosti ke společenské třídě a heterosexismus.

Letošní novelizace §241 trestního zákona o znásilnění nevyvolala širokou diskusi, neboť panovala jednota v tom smyslu, že zákon je nutno upravit, aby odpovídal novým společenským podmírkám.² Celá debata, která v tu dobu probíhala, se soustředovala na znásilnění cizí osobou a zřejmě pod vlivem hrůzné série znásilnění na jižním Městě v Praze se zakládala na předpokladu, že znásilníci tohoto typu jsou ojediněl patologičtí jedinci.

V jednom z novinových článků, které se v dubnu v souvislosti s novelizací objevily, senátor Jan Hadra (US) podotkl, že „Být znásilněn ženou je velice přijemné a v životě bych to nikdy tvrdě nesankcionoval“.³ Přestože šlo o jediné zlehčení, je zajímavé si uvědomit stereotypy, se kterými tento názor pracuje. Prvním z nich je, že znásilnění probíhá pouze mezi osobami opačného pohlaví, přičemž dopad ustanovení o možnosti znásilnění obou pohlaví se dá očekávat spíše u stejnopohlavního znásilnění (např. v homosexuálních komunitách, ve vězení apod.). Druhý stereotyp, který se zde implicitně objevuje, předpokládá, že muž prakticky nemůže být ženou znásilněn, protože k sexuálnímu aktu je vždy připraven. Tento předpoklad je založen na přesvědčení, že identitu muže z velké části určuje jeho libido a sexuální touha až agresivita daná testosteronem. Proti tomu stojí stereotypy týkající se ženské sexuality – žena je pasivní, čeká na partnerovo rozhodnutí a musí se „vzpřímat“. Zdá se, jako by v případě mužovy sexuality tedy nebylo možné aplikovat princip konsensualnosti, protože mužův souhlas je již vždy předpokládán, zatímco jistá forma přesvědčování je naopak předpokládána v případě žen. Jak uvidíme na konci této statí, oba stereotypy

¹ Zákon č. 144/2001 Sb., kterým se mění zákon č. 140/1961 Sb. Trestní zákon, § 241 (1) zní: Kdo násilím nebo pohřežkou bezprostredního násilí donutí jiného k souloži nebo k jinému obdobněmu polovinnému styku nebo když takovému činu zneuzlí bezbrannosti jiného, bude potrestán odnětím svobody na dvě léta až osm let.

² Na rozdíl od předchozí právní úpravy nyní pojmenování zahrnuje i jiné formy než polovinný styk, jako například analní a orální sex, které byly dříve kvalifikovány jako vydírání či pouhé omezování osobní svobody s mnohem nižší sazbou (u vydírání s maximální sazbou 3 roky a u omezování osobní svobody 2 roky).

³ Právo, čtvrték 5 dubna 2001, „Sexuálním znásilněním se zestří tresty“, str. 1.

funguje jako určitý začarováný kruh, který historicky v době moderní ztěžoval soudní postih znásilnění a vůbec definici toho, co znásilnění je.

V této statí bych ráda ukázala, že předsudky, které se objevily i ve výše zmíněné debatě o znásilnění v loňském roce, odražejí genderově podmínečnou zkušenosť mužů a žen a jejich prozvání sexuality. Ukáži, že historicky je stejně jako nyní důraz kladen na oběť násilného činu a ne na jeho pachatele. Budu tvrdit, že znásilnění je systémovým elementem patriarchálních společností a že jeho chápání a koncepty jsou založeny na patriarchálních základech, do nichž zasahují další velice dležité diskriminační kategorie jako například rasa a sociální třída. První část mého příspěvku se bude týkat problematiky znásilnění v historickém kontextu a proměn jeho definice do podoby, se kterou se víceméně setkáváme i v současnosti. V další části použiji koncepty rasy a tříd k osvětlení sociální podmínečnosti našeho chápání znásilnění a jeho systémovosti. Celou debatou bude prolínat analýza genderově podmínečných konstrukcí prostoru, jež má zásadní dopad na to, kde může být žena znásilněna. Na závěr ukáži, že znásilnění je spíše otázkou moci než sexuální touhy či deviací.

Na úvod je naprosto nezbytné zdůraznit, že veškeré naše informace z historických dob čerpáme ze záznamů „historických vítězů“, tedy těch, kteří rozhodovali o tom, co bude zaznamenáno a co ne. V tomto smyslu naše informace o znásilnění odražejí status žen a jejich hodnotu v patriarchálních společnostech. Neexistují žádné záznamy o tom, jak ženy samy vnímaly vlastní sociální zkušenosť například v době antické. Ráda bych také upozornila na fakt, že proces „získávání hlasu“, který započal s ženským emancipačním hnutím na konci osmnáctého století v Anglii a který pokračuje dodnes, má zásadní význam pro naše změněné vnímání trestného činu znásilnění i jeho dopadu na společnost.

Doba předkřesťanská

Před institucionalizací manželství byly únosy žen a jejich znásilňování obecným způsobem hledání manželky. Tomu například odpovídá i anglické slovo „rape“, které pochází z latinského rapere, což znamená „ukrást, zmocnit se či unést“. V západní kultuře bylo znásilnění nejstarším prostředkem k tomu, jak se muž mohl zmocnit ženy bez nutnosti námluv. Jak ukazuje komentář Herodota, nešlo o závažnou věc:

Únos mladé ženy není skutečně právním aktem, nicméně by bylo velice hloupé z něj něco dělat po aktu samotném. Jediná rozumná věc je nevšimat si toho, neboť je zřejmé, že žádná mladá žena by se nechala unět, pokud by sama nechtěla.¹

¹ About Rape and Sexual Assault. <http://www.ywcamid.org/rcc/about.htm>. Vstup: 22.10.2001. Poslední modifikace: neuvedeno.

I přes tento postoj bývaly tresty za znásilnění často velice vysoké. Vzhledem k tomu, že po institucionalizaci manželství a dědických nároků ve starověkých společnostech bylo nutné zajistit neproblematické předávání moci a majetku, byly ženy vnímány jako prostředek konsolidace či růstu moci na základě statusu jejich otce. Podle statusu rodiny jim byla připisována tzv. **cena nevěsty**. Cena znásilněné ženy cítilně poklesla a v tomto ohledu je tedy nutno vnímat tresty za znásilnění v předkřesťanských společnostech jako trest za poškození cenného „majetku“, který by na štátovém trhu jen stěží mohl najít dalšího „kupce“. Trest v mnoha společnostech spočíval v tom, že násilník byl nucen si svoji oběť vzít za manželku (podle Starého zákona mu nebylo dovoleno se s ní rozmývat). V případě, že byl násilník ženatý, a tudíž si poškozenou nemohl vzít za manželku, byl trestán smrtí. V některých společnostech, například v Asyrii a Babylonii, mohl otec oběti rozhodnout o tzv. **odplatném znásilnění** (rape of retribution) sestry násilníka. Tento typ trestu dnes existuje například v Peru a některých dalších státech Jižní Ameriky. Starý zákon tento trest neumožňoval, pouze nařizoval násilníkovi, aby otci poškozené zaplatil „cenu nevěsty“.

Situace byla mnohem přísněji posuzována v případě znásilnění panny, které byly tradičně připisovány nadpřirozené schopnosti (jako například schopnost odhánět zlé duchy, zvyšovat plodnost polí či získat boží požehnání pro celou komunitu). **Panenství** bylo často uctíváno jak z náboženských, tak z ekonomických důvodů. V některých společnostech nebylo tedy znásilnění panny vnímáno pouze jako ekonomická ztráta, ale i jako možné riziko božího hněvu.² Ti, kteří znásilnili panu, byli buď usmrčeni nebo byli nuceni si ji vzít za ženu a zaplatit otci trojnásobek její ceny.³ **Cena nevěsty pochopitelně závisela na sociální pozici jejího otce a tak trest a jeho výše odpovídaly této pozici a ne mře s násilí, které bylo použito, nebo sociální pozici násilníka.**

Dležitými zdroji informací o chápání znásilnění jsou starověké zákoníky. Ve **Starém zákoně** je znásilnění vnímáno jako **urážka na cti rodiny**.⁴ Trest závisel na společenském statusu oběti a/nebo násilníka, obraně či souhlasu ze strany ženy v souvislosti s místem znásilnění (město versus venkov).⁵ Jiným zdrojem informací o trestu za znásilnění je i krétský **Gortynský zákoník**, který pochází přibližně z roku 450 př.n.l. I jeho ustanovení odražejí dležitost sociálního postavení jak násilníka

¹ Macnamara, D., „History of Sexual Violence“. In: Sexual Assault Interactive Theater. History of Sexual Violence. <http://www.interactive-theatre.org/reschistory.html>. Vstup: 22.11.2001. Poslední modifikace: 18.11.2001.

² Ibid.

³ Deuteronomium 22, 23 – 29.

⁴ Ibid. Pokud žena, bez ohledu na to, zda šlo o panu, byla znásilněna ve městě, existovalo předpoklad, že mohla zavolat o pomoc. Pokud se jí tedy pomoc nedostalo, zákon měl za to, že souhlasila, a potom byla stejně na vině jako pachatel a oba byli ukamenováni v braně města. Pokud se ale znásilnění odehrálo jinde než ve městě, žena na vině by nemohla, protože se nemohla bránit.

tek oběti.⁹ Zajímavým faktem je to, že v době antické bylo možné vznést obvinění ze znásilnění i proti osobě, která znásilnila otroka, a to i přes to, že otroci a otrokyně sami o sobě neměli kontrolu a chránilí je. Znásilnění závislé osoby tedy nebylo vnímáno jako urážka znásilněné osoby, ale jako urážka pána.¹⁰

Evropa v prvních stoletích našeho letopočtu

Sociální status byl i v prvních stoletích našeho letopočtu hlavní determinantu trestu a chápání znásilnění. Zdroje uvádějí, že v období mezi šestým a patnáctým stoletím existovaly velké rozdíly mezi kontinentální Evropou a Anglií, z nichž některé odrážely dostupnost žen a mužů na manželském trhu, infanticidu (vraždění novorozenečat), a otázky primogenitury.¹¹ Znásilnění bylo i nadále vnímáno jako jeden ze zločinů proti rodu a kmeni, přičemž odpovědnost za dosažené spravedlnosti byla v rukou rodiny. V některých oblastech bylo možné řešit situaci zaplacením kompenzace, která se opět lišila v závislosti na sociální pozici oběti i násilníka. Tresty za znásilnění ve středověkých křesťanských společnostech pochopitelně odrážely absolutní panovnickou moc, a tudíž nebylo možno ze znásilnění obviniti krále. Stejně výsadek se téšili i biskupové. Na druhou stranu výše pokuty za znásilnění jeptišky byla dvojnásobná. Pokud byl ze znásilnění obviněn kněz, bylo mu umožněno přisahat v kněžském odvětu před oltářem, že takové obvinění je nepravdivé, a byl očistěn.¹² Tresty za sexuální násilí na Britských ostrovech byly definovány i za jiné akty než soulož (např. osahávání prsu).¹³

V rané feudální společnosti se znásilnění stalo formou sociálního povýšení, neboť únos dědičky a soudí s ní – at již s jejím souhlasem nebo bez něj – znamenalo konsumacii sňatku a manžel získal kontrolu nad majetkem takto získané manželky.¹⁴ Tento chaoticky přenos vlastnických práv byl pro rodicí se feudální společnost založenou na společenském statusu, který

⁹ „The Gortyn Code and Greek Legal Procedure“: <http://www.utexas.edu/courses/law397s/symposium/1997.html>. Vstup: 22.4.2001. Poslední modifikace: neuvedeno. V zákoníku se uvádí, že pokud někdo znásilní svobodnou ženu či muže, zaplatí sto statér. Pokud znásilní otrok svobodnou ženu či muže, zaplatí dvojnásobek. Pokud znásilní svobodný muž poddaného či poddanou, zaplatí pouze pět drachem a pokud poddaný znásilní poddaného či poddanou, zaplatí pět statér. Dále se v něm uvádí, že pokud někdo znásilní otrokyně, která patří k určitému domu, zaplatí dvě statér. Pokud ta již ale byla svedena, pak znásilník zaplatí jednu obol za podmínky, že se znásilnění odehrálo ve dne, a dva oboly, pokud to bylo v noci. Pokud se někdo pokusí znásilnit svobodnou ženu, jež je chráněnou svého příbuzného, zaplatí deset statér za předpokladu, že se našde svědek ochotný dal pod svědectví. (Statér je stará řecká zlata či stříbrná mince, jejíž hodnota většinou odpovídala dvojnásobku jiné denominace (např. drachmy). Obol je staročeština mince rovná jedné šestině drachmy.)

¹⁰ Harris, E.M.: Review Article. In: *Diotima*, <http://rtfbookmark.start.academy/rtfbookmarks/Harris.htm>. Vstup: 22.4.2001. Poslední modifikace: neuvedeno.

¹¹ Ibid.

¹² Výše uvedené příklady byly čerpány z Hansen, M.: *Brief History of the Emergence of the Crime of Rape*: <http://www.cj.mnstate.edu/classes/CJ309/documents/raplaw.html>. Vstup: 22.4.2001. Poslední modifikace: 24. března 2001.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

definovalo vlastnictví půdy, velice problematický, a proto rané anglické právo omezilo výhody, které muž mohl tímto způsobem získat. Například ustanovení Jindřicha II. upříma násilníkovi kontrolu nad ženiným majetkem, ale neanulovalo samo manželství. Pár tak byl nucen setrvat v nerozdělitelném manželském svazku bez toho, že by manžel získal kontrolu nad majetkem.¹⁵

Zajímavé je v této souvislosti si uvědomit, že raná feudální společnost byla společností dvornosti a rytířského chování, které si dnes spojujeme s respektem a úctou k ženám. V tomto jako i v ostatních případech velice záleželo na tom, ke které třídě žena patřila. Pokud šlo o ženy chudé, rytířské chování se jich netýkalo. Například autor *The Art of Courtly Love* Andreas Capellanus napsal, že pokud rytíř či aristokrat zatouží po venkovské ženě, měl by ji na místo znásilnit a neměl by na ni marnit svou dvornost a jemnost takřka přesvědčování. Podobně třídní předsudky existovaly v celé Evropě: násilníkům z řad aristokracie bylo většinou pouze uloženo zaplatit pokutu a ta byla mnohem nižší, pokud se znásilnění dopustili na ženě z nižší třídy.¹⁶

Z výše uvedeného musí být zřejmé, jak velice problematická je aplikace novodobého termínu „znásilnění“ na akty sexuálního násilí v starověku a části středověku. Přestože v již zmínovaných společnostech existovaly termíny pro akt znásilnění, žadný z nich neodpovídá sémantickému poli moderního chápání pojmu „znásilnění“. Hlavním problémem používání tohoto termínu v souvislosti s premoderní dobou je zejména fakt, že naše definice znásilnění se opírá o nesouhlas na straně ženy se sexuálním aktem a o její obranu proti němu. Ve starověkých raně křesťanských společnostech ovšem byla otázka případného ženina souhlasu irrelevantní a znásilnění se vnímalo spíše jako otázka rodinné a rodové cti a jako majetkový problém.

Redefinice znásilnění v Anglii v období feudalismu

Ke zlomu v tomto chápání došlo v pozdějším anglickém zvykovém právu, kde se znásilnění definovalo jako nezákonitá pohlavní znalost ženy starší deseti let ze strany muže, který není jejím manželem, za použití síly a proti její vůli nebo bez jejího vědomého svolení nebo v případě, že toto svolení bylo vyuňeno silou nebo strachem z okamžitého ublížení na zdraví.¹⁷ Z této definice vyplývá, že došlo k zásadné přeměně v chápání znásilnění. Podle tohoto ustanovení znásilnění zahrnovalo tři aspekty: **použití síly, nesouhlas a pohlavní styk**. Na počátku 16. století došlo ke konsolidaci anglického práva Sirem Matthewem Halem, jenž je i autorem tradovaného „varovného pravidla“:

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Macnamara, D.: <http://www.interactivetheatre.org/esc/history.html>.

¹⁷ Ibid.

Musíme pamatovat na to, že je velice snadné vznést obvinění ze znásilnění a velice obtížné je dokázat, a jesté těžší je bránit se takovému nařčení i když není nikdy úplně nevinné.¹⁸

Toto nespravedlivé obvinění přežívá dodnes. Redefinice znásilnění z trestného činu proti společenské skupině, rodině a majetku na trestný čin sexuálního násilí, kde se bere v úvahu míra použité sily, nesouhlas oběti a uskutečnění soulože, přenesla pozornost ze společnosti či pachatele na samotnou ženu. Pokud v dřívější době postačilo v některých případech ženino slovo a povaha tohoto činu k udělení trestu (v závislosti na pozici ženy rodiny), nyní se znásilnění stalo testem ženiny integrity a schopnosti obhájit svoji čest. Předpoklad byl ten, že žena musí svoji čest chránit i pokud by tomu riskovala vlastní smrt.

Na ustanovení tohoto moderního chápání znásilnění mělo vliv několik institucí – **církve, feudální ekonomika a vznikající národní stát**. Status člověka ve společnosti byl definován jeho vztahem k půdě. Osoba vlastnící půdu se těšila značným výhodám. Pokud osoba držela půdu vlastněnou někým jiným, šlo o poddaného s jistou dávkou zabezpečení. Pokud člověk neměl žádný vztah k půdě a nebyl členem církve, nacházel se mimo rámec feudálního sociálního řešení a byl odkázán na vlastní vynáležavost a dovednosti. Pokud byl užitečný církvi anebo feudální aristokracii, jako např. obchodníci, úředníci a právníci, jeho živobytí bylo víceméně zajištěno. V tomto uspořádání bylo nutné zajistit organizovaný přenos vlastnických práv k půdě na základě určitých zvykových a právních institucí: 1) manželství, 2) dědictví, 3) komplexních a různorodých práv, která měly manželkou nad svým a manželovým majetkem a 4) práva manželů na majetek svých manželek.

Přiblížně v polovině 12. století začaly soudy Jindřicha II. uznávat církevní definici manželství, která byla postavena na **souhlasu obou stran**. To stalo v protikladu k definici, která byla založena na pohlavním styku. Tím, že státní soudy začaly uznávat konsensualní chápání sňatku propagované církvi, se „krádež nevěsty“ stala nepřijatelnou a neprávní formou sňatku.

Jíž od dob Viléma Dobytce začalo být znásilnění pomalu vnímáno jako vážný zločin proti ženině osobě a pouze ona, a ne její rodina, mohla inicirovat žalobu („podat stížnost“). Mohla také vznést nárok na **ból** (občanskou pokutu). V roce 1285 druhé westminsterské ustanovení zásadně změnilo anglické trestné právo, neboť definovalo **znásilnění jako trestný čin, nad nímž měl úplnou autoritu stát**. Po roce 1285 tedy stát mohl inicirovat vyšetřování a zajistit vydání rozsudku nad „životem a osobou“ za jakékoli znásilnění i v případě, kdy oběť formální stížnost nepodala.¹⁹

¹⁸ Ibid., „It must be remembered that rape is an accusation easily to be made and hard to be proved, and harder to be defended by the party accused, tho never so innocent.“

¹⁹ Hansen, M.:

Tuto změnu je nutno vnímat v kontextu vznikajícího státního trestního práva. Od konce 12. století bylo znásilnění trestným činem, za nějž osoba nesla zodpovědnost u Královského soudu. Znásilnění přestalo být občanským činem, který mezi sebou řešili rodiny či muži oběti a stalo se trestným činem proti státu. Definice znásilnění (spolu s jinými trestnými činů) jako státního trestného činu odráží zájem krále na centralizaci moci. Konsolidace politické autority v Anglii Jindřicha II. (1154–1189) znamenala počátek přechodu anglického trestního práva z **rodiny na státní centralizaci**, kdy se určité újmy staly veřejnou záležitostí, přičemž trest byl v rukou státu.²⁰

Konsolidace politické moci tedy přinesla základní zlom v tom smyslu, že si stát **přivlastnil status právní oběti a tím získal naprostou autoritu v jednání proti pachateli**. A přestože je nutné tento přesun vnímat jako historickou centralizaci moci, nezamýšlenými následky byla právní uniformita v rámci státu a právo jedinců představitelstvem před Královským soudem. Definici jednotlivých trestných činů jako trestných činů proti státu není tedy možné v tomto případě chápat jako snahu o zajištění práv obětí znásilnění, ale jako historický přesun právních pravomocí z rodiny a rodinných klanů na stát. Smrt a peněžetní pokuty zůstaly nejčastějšími formami trestu, přičemž smrt bylo trestáno zejména znásilnění dítěte.

Znásilnění a rasa

Po tomto historickém exkurzu a nástinu změny definice znásilnění bych se ráda věnovala otázce znásilnění z hlediska rasy. Zaměřím se zejména na příklad Spojených států a situace černošského obyvatelstva. Otrakoářský systém ve Spojených státech byl zjedněn založen na exploataci afroamerického obyvatelstva a rasové stereotypy byly často definovány v protikladu k bělošskému obyvatelstvu. Jeden z těchto předsudků byl např. ten, že **černosi a černošky byli považováni za sexuální zvířata, neukojitelné nádoby sexuální touhy**. Podle této definice nebylo možné pokládat jakýkoliv sexuální styk otroků a otroky za nekoncessuální. Toto opravedlnění umožňovalo **masové znásilňování černošských žen** za účelem placení další pracovní sily a majetku. Znásilňování černošských žen nebylo pouze výrazem bělošské nenávisti během otroctví. V průběhu Občanské války, kdy severské armády „osvobozovaly“ jih, docházelo k hromadnému znásilňování černošských žen.²¹

Po zrušení otroctví znásilnění fungovalo jako politika teroru páchaná lynčujícími davy stejně jako např. Ku-Klux-Klanem, která byla zaměřena proti černošským komunitám a jejich snaze zajistit si nově získaná práva. Navíc byly černošské ženy vystaveny i sexuálnímu teroru blížích páru v rodinách, kde pracovaly jako služebnice.

²⁰ Ibid.

²¹ Wriggins, Jennifer. „Rape, Racism, and the Law“. In: Harvard Women's Law Journal, Vol. 6/1983, str. 120.

Naprosto jinou problematikou bylo **obvinění černochů ze znásilnění bílých žen**. Strach z mísení ras a rasová nenávist vedly k ustavení zákonů, které předepisovaly trest smrti za znásilnění pro Afroameričany. Soudy byly často nuceny vydávat nejvyšší tresty na základě požadavků bělošského davu („legální lynchování“).²² Příkladem tohoto chování je případ známý jako „The Scottsboro case“, který se odehrál v letech 1931 až 1950. Dvě ženy – předmětmi nařčené z prostituce s černochy – oznámily, že byly znásilněny černochy. Osm mladých černochů bylo odsouzeno za znásilnění „dvou bezbranných bílých dívek“ k trestu smrti, a to i přes nedostatek důkazů a bez možnosti se účinně bránit. Nejvyšší soud státu Alabama potvrdil rozsudky a v jednom případě odmítl žádost o přeložení soudu kvůli výhružkám davu s tím, že žádné nebezpečí nehraci, a to i přes to, že byla povolána Národní garda, která měla žalované chránit před lynchem. Nejvyšší soud USA později uznal, že řízení proběhlo v „napjaté a nenávistné atmosféře“ a všichni obžalovaní v tomto procesu byli propuštěni poté, co ve vězení celkem strávili 104 let.²³

Přestože statistiky ukazují, že většina znásilnění nepřekračuje rasové hranice, podle rasistických předsudků chtějí černoši údajně znásilňovat bílé ženy. Rasistická rétorika na druhou stranu tvrdila, že bílá žena by nikdy nepřistoupila na sexuální vztah s černochem. Tento předsudek běloši na jihu zneužívali tím způsobem, že si například před činem načernili obličeje.²⁴ V některých státech existovaly zákony, které umožňovaly, aby porota vzala v potaz rasu obžalovaného a oběti při určování zámeru oběti znásilnit.²⁵ To se například odrazilo i v dokazování „pohlavní čistoty“ oběti. V případě, že žalovaným byl černoch, byly požadavky na čistotu mnohem umírněnější.²⁶

Tyto předsudky se netýkaly a netýkají pouze černošského obyvatelstva. Stejný princip, na jehož základě nebylo prakticky možné znásilnit černošku, se používal i proti Hispánkám a původním obyvatelkám Ameriky. S nárůstem počtu imigrantů v USA se začaly stejně předsudky aplikovat i na další národy, jako třeba Irky, Italky, Židovky a další, o nichž se tvrdilo, že mají pokleslou morálku a chtějí svádat mladé Američanky. Nelze nevidět spojitost s tradičním dělením, neboť tyto ženy byly většinou velice chudé a pracovaly jako posluhovačky či kuchařky. Stejně jako černošky byly tédy vystaveny dalšímu sexuálnímu násilí v domácnostech, kde pracovaly.²⁷

²² Ibid., str.109.

²³ Ibid., str.110 – 111.

²⁴ Ibid., str. 108, pozn. 34.

²⁵ Ibid.

²⁶ Otázka dokazování „čistoty“ poukazuje na komplexnost problému znásilnění vzhledem k dalším proměnným, jakými jsou právě třída a rasa. O tomto níže.

²⁷ Sapiro, Virginia.: Women in American Society. An Introduction to Women's Studies. Mayfield Publishing Company. Mountain View, CA, Londýn a Toronto. 1994.

Znásilnění a sexuální zkušenosti: souhlas a důkazy na základě osobního chování

Až donedávna bylo velice obtížné soudně stíhat trestný čin znásilnění, pokud měla žena jakoukoli předchozí sexuální zkušenosť. **Sexuální čistota** byla relevantní ze tří důvodů: v některých jurisdikcích bylo podmínkou statutárního znásilnění to, že oběť musí být panna. Za druhé existoval předpoklad, že sexuálně zkušená žena by s větší pravděpodobností se stykem souhlasila. A nakonec se sexuální zkušenosť či nezkušenosť ženy měla odražet i v její obecné povaze. Předpokládalo se, že sexuálně zkušená žena bude mít tendenci podvádět a lhát.²⁸

Jak jsem již uvedla výše, koncept čistoty nebyl rasově neutrální. Na základě rasových stereotypů nemohly být černošky v Americe nikdy považovány za čisté, a proto se obvinění ze znásilnění černošky automaticky přecházel. V případě, že obžalovaným byl černoch, byly požadavky na sexuální čistotu bílé ženy mnohem menší. To se projevilo i ve výše zmíněných případech ze Scottsboro. Podobných případů je v americké historii mnohem více (např. *Story v. State*, 1912). Isou založeny na předpokladu, že přestože bílá prostitutka ztrácí svoji čest, nemohla by klesnout tak nízko, aby přijala „objetí“ černého muže.²⁹

Důkazy týkající se osoby oběti ovšem nebyly vždy součástí soudního řízení a v dnešní době tato praxe znovu pomalu mizí, i když předchozí sexuální známost s obviněným je stále ještě v potaz brána. V průběhu 19. století probíhala debata o tom, jaké důkazy je možné u soudu připustit – zda všeobecně svědectví členů komunity o obecné povaze a chování oběti a kontaktu s obviněným či zda i informace o jejím sexuálním životě. V tomto bodě šlo tedy o to rozhodnout, co je a co není v daném případě relevantní. Otázka **relevance** je sociálním konstruktem, který se pochopitelně mění. V případě znásilnění se otázky charakteru uváděly jak v souvislosti s charakterem oběti a násilníka, tak také v souvislosti s osobami, které poskytovaly svědectví o čistotě oběti. Charakter obviněného byl relevantní, pokud šlo o osobu s tendencí k násilí. Svědectví osob, jejichž důvěryhodnost nebyla vysoká, nebylo pokládáno za příliš významné.

Je důležité si uvědomit, že reputaci v komunitě či důkazy o charakteru oběti nebyly dříve u soudu povolovány. V raném anglickém právu se reputace povoažovala za příliš spekulativní a důkazy o charakteru se povolovaly pouze u obžalovaného. Hlavním pravidlem bylo, že svědectví se mohlo týkat striktně pouze všeobecného charakteru oběti, ale nesmělo se týkat jakýchkoliv sexuálních aktů. Jediná výjimka byla povolována v případě, že mezi obětí a obžalovaným došlo k předchozímu kontaktu, např. k předchozímu sexuálnímu styku. Toto anglické pravidlo prošlo na americkém kontinentu

²⁸ Wriggins, str. 126.

²⁹ Ibid., 127.

několika změnami. Za prvé šlo o to, že svědectví se mělo nadále týkat všeobecného charakteru a ne skutečných vlastností. Za druhé, obecný charakter se posuzoval jako názor celé komunity na pravdomluvnost a spolehlivost dané osoby. Jednotlivá svědectví byla považována za méně spolehlivá a nebyla připouštěna. Stejně jako v Anglii ovšem nebylo přípustné zahrnovat referenze k jednotlivým aktům „nečistoty“, pokud se netýkaly obžalovaného. **Překvapující je, že v této době nebylo povoleno zmítat svědectví o předchozích sexuálních zkušenostech s jinými muži.** Na počátku 19. století bylo toto pravidlo celkem konsistentní dodržováno.

V první polovině 19. století se ovšem některé soudní experti začali od této doktríny odchylkovat. Jejich pozornost totiž začalo přitahovat výše zmíněné varování Lorda Hala. Na konci devatenáctého století byla již předchozí sexuální zkušenosť oběti znásilnění relevantním aspektem její stísností. V roce 1838 došlo v USA k prvnímu případu, kdy svědectví o předchozí sexuální zkušenosť oběti bylo přípustné, neboť mělo údajně vliv na jiný aspekt dokazování znásilnění – totiž její nesouhlas a obranu. Po tomto newyorském případu se ovšem další praxe vrátila k předchozí doktríne nepřípustnosti tohoto typu svědectví. V šedesátých letech se znovu tato doktrína dostala pod drobnohled amerických juristů. V debatach, které tenkrát probíhaly, zaznivaly i názory, že pokud by se stejný standard uplatnil v případě obžalovaného a jeho sexuální minulosti by byla předmětem soudního zkoumání, bylo by to považováno za nespravedlnost.³⁰ Nicméně v roce 1874 v případě *Woods v. People* bylo v odvolacím řízení rozhodnuto, že **předchozí sexuální zkušenosť je relevantní pro určení souhlasu či nesouhlasu na straně oběti.** Rozhodnutí v tomto případě mělo nezměrné následky a v průběhu dalšího desetiletí se stalo obecně přijímanou právní doktrínou. Nemímožné si nepovídám spojitosti mezi rostoucí silou ženského emancipačního hnutí a dramatickými změnami, které se týkaly majetkových a vlastnických práv žen, jejich reproducčních práv a například osvojení dětí po rozvodu a rozvodu obecnen.

V moderní době navíc žena také musí dokazovat **obranu**. Tradičně se vyžadovalo, aby žena chránila svoji čest až do konce. Zhruba v padesátých letech 20. století se začíná definovat tzv. **rozumná obrana**, kterou je možno očekávat od osoby, která skutečně odmítá mít sexuální styk. V případě znásilnění jde o jeden základní případ, kde byla (a stále je) vyžadována obrana ze strany oběti, přičemž všeobecně strach z ublížení na zdraví či smrti nebyl brán v potaz.³¹ Dále je nutné zmínit další okolnosti, které ženino obvinění snižovaly: viděli jsme, že již v nejstarších ustanoveních o znásilnění hrálo místo činu důležitou roli. Stejně tomu bylo i v době Viktoriánské. Americké

³⁰ Nemeth, Charles P., „Character Evidence in Rape Trials in Nineteenth Century New York: Chastity and the Admissibility of Specific Acts“. In: *Women's Rights Law Reporter*, Volume 6, Number 3, Spring 1980. str. 221.

³¹ Například v případě loupeže nebo útoku na osobu není nutno u soudu dokazovat obranu na straně napadeného.

právo rozlišovalo, zda se trestný čin stal na veřejném místě či na místě neobývaném nebo zda šlo o místo mimo dosah lidských očí. Dalším dôležitým aspektem bylo to, zda má oběť na těle viditelné stopy násilí či ne.³² Všechna tato omezení byla zavedena „z důvodu ochrany proti falešným obviněním“.³³ Předpokládalo se totiž, že počet ohlášených případů znásilnění byl vyšší, neboť zmatené či pomstichtivé ženy činily falešná obvinění. Tento předpoklad se objevuje i dnes, a proto je důkazní břemeno v otázce znásilnění mnohem přísnější než u jiných trestných činů proti osobě. Historicky byly překážkou i další okolnosti. I dnes je například stále nutné, aby bylo znásilnění nahlášeno dostatečně brzy (většinou se uvádí během 3 měsíců), nicméně nesmí být podáno zase příliš rychle, neboť v tom případě se oběť vy stavuje nebezpečí nařízení, že si obvinění vymyslela, když je schopna o něm tak rychle hovořit.

Manželské znásilnění

Manželské znásilnění je trestné až asi od poloviny dvacátého století, i když právo na rozhozování o vlastním těle bylo zmiňováno již v 19. století představitelkami první vlny feminismu. „Znásilnění v manželství“ byl tradičně protimluv, neboť manžel a manželka uzavřeli tzv. sexuální smlouvu. Na základě této smlouvy se žena právně rozplynula ve svém manželovi (tzv. *couverte*, *femme couverte*), on jí poskytoval „ochranu“ před vnějším nebezpečím, za což se žena vzdávala své subjektivity a tělesné a mentální integrity.

Původ manželovy imunity v oblasti znásilnění sahá k Lordu Matthew Haleovi. Ve své učebnici *Pleas of the Crown* (která byla publikována po jeho smrti v roce 1736) Hale uvádí, že manžel nemůže být vinen znásilněním vlastní ženy.

Manžel nemůže být vinen znásilněním vlastní ženy, protože skrze oboustranný manželský slib a smlouvu se mu manželka v tomto smyslu vzdala, což ona nemůže odstát.“³⁴

Přestože Hale necitoval žádnou autoritu, byl tento názor obecně přijímán a následován. Ve dvacátém století se zákony začaly měnit. V USA se výjimka z obvinění ze znásilnění mezi manžely například netýkala případů, kdy manžel a manželka spolu již nežijí, ale pouze případů, kdy soud již manželství rozvedl.³⁵ Ve druhé polovině 20. století dochází ke změnám v zákonech,

³² Nemeth, str. 225.

³³ Ibid., str. 128.

³⁴ „But the husband cannot be guilty of rape committed by himself upon his lawful wife for, by their mutual matrimonial consent, and contract, the wife has given up herself in this kind unto the husband, which she cannot retract.“ Citováno v Russell, Diana: *Rape in Marriage*. New York: Macmillan, 1982. (<http://www.undelete.org/woca09-24.html>). Vstup. 22. října 2001. Poslední modifikace: neuvedeno)

³⁵ Simon Bronitt: „Sexual Offences“. In: *Crimenet: Criminal Law Pages*. <http://law.anu.edu.au/crimenet/rape.html>. Vstup. 22. října 2001. Poslední modifikace: neuvedeno.

neboť fikci sexuální smlouvy a manželských povinností již není možné dle udržet.

Zajímavý argument, proč znásilnění v manželství nebylo tradičně trestáno a definováno, zmíňuje Colette Guillaumin.³⁸ Až do velice nedávne minulosť bylo znásilnění chápáno pouze jako pohlavní spojení muže a ženy a nezahrnovalo jiné formy sexuálního násilí. Ide přitom o jediné spojení, ze kterého mohou vzejít potomci. Guillaumin argumentuje, že sexuální násilí proti ženě bylo tradičně definováno jako znásilnění pouze v případě, že existovala možnost, že by žena porodila dítě jinému muži, než svému manželovi – jeho slovy „pokud existuje možnost, že by porodila děti *muži bez jeho souhlasu*“.³⁹ V tomto případě by totiž muž měl na starost dítě, které není jeho, což by mělo další dopad na dědická práva.

Genderové stereotypy a znásilnění

Celý historický exkurz na začátku statí byl založen na „tradicích“ předsudcích, na sociálním statusu poškozené. V podkapitole o rasových aspektech sexuálního násilí jsem se věnovala **rasovým stereotypům**, které historicky ztěžovaly možnost žen jiné než bílé barvy plati dát podnět ke stíhání za znásilnění. Viděli jsme také, jaký dopad měla **sexuální zkušenosť** oběti na trest – ať iž pachatele či její vlastní. Z ustavení Starého zákona je zřejmé, že v posuzování a trestání znásilnění hrál důležitou roli **prostor**. Právě **prostorová omezení** jsou jedním z nejvíce limitujících aspektů života žen i v současné době. Stále ještě existují prostory, kam není ženám radno se samotném vydat (ty platí třeba pro bary či kluby, kam je pro ženu téměř nemožné přijít bez doprovodu, aniž by se nepředpokládalo, že je „na louvu“). Zřejmě nejneviditelnějším prostorem, ve kterém se znásilnění dochází, je **domov**, tedy místo, které by mělo svým členům a členkám poskytovat ochranu. Poslední výzkumy ukazují, že velké procento znásilnění se odehrává mezi známými, přáteli či partnery a manželskými páry. Jak jsem zmíňovala výše, předpoklad čistoty a nesouhlasu od poloviny devatenáctého století závisel právě na tom, zda obět pachatele znala. Známost či předchozí sexuální zkušenost eliminovala a někdy stále eliminuje možnost potrestání takového pachatele.

V této souvislosti je nutné zmínit další způsob, jak vinu za znásilnění přenést na samotné ženy. Od průmyslové revoluce spojené s rozvojem měst a ekonomickým vývojem se prostor ještě přesněji rozdělil na soukromý prostor rodiny a domova a veřejný prostor, který byl tradičně vyhrazen mužům. V souvislosti s tím, jak ženy pronikají do různých sfér veřejného života, je občas možno slyšet obvinění, že za znásilnění si mohou samy, neboť se hrnu do sfér, kam nepatří. To se týká například univerzitních kampusů a některých zaměstnání, kde se ženy dříve vůbec neobjevovaly. Jak se uvádí ve

zprávě U.S. Attorney General's Commission on Pornography, „existuje teď mnohem více příležitostí, kde ženy znásilní.“⁴⁰

Na případě černošek a definice jejich sexuality jako nezfílené a neukojitelné jsme si již ilustrovali, jak určitý předsudek činí znásilnění nemožný. Existuje ještě jedna skupina žen, s nimiž společnost nemá žádné sítování a kde předchozí extenzivní sexuální zkušenosť hraje roli nejdůležitější – jde o **prostitutky**. V důsledku toho, že prostitutky svoje tělo prodávají za peníze či jídlo a drogy, je společnost, hlavně muži, považuje za stále dostupné, neznásilnitelné. Z definice se předpokládá, že pokud se prostitutka prodá jednomu muži, musí být povolná všem.

Existuje ještě jiný problém, který je nutno zohlednit, když hovoříme o sexuálních stereotypech a znásilnění, a tím je **komunikace**. Výzkumy ukazují, že ženy a muži nejen že komunikují rozdílně, ale navíc rozdílně interpretují to, co je jim sdělováno. Jak uvádí Antonia Abbey:

Dostupná literatura o znásilnění na schůzce (date rape) či mezi známými ukazuje, že muži nejsou schopni u žen rozlišovat přátelské chování a svádění a to kvůli rozdílným významům, které obě pohlaví připisují relevantním známkům. Je možné, že muži jsou socializováni tak, aby vnímali jakoukoli formu přátelského chování ze strany ženy jako indikátor sexuálního zájmu.⁴¹

Tyto stereotypy mají zásadní význam pro to, jak znásilnění vnímáme a jak vnímáme ženy a muže jako potenciální oběti a pachatele znásilnění. Tradiční ženská sexuality se definuje jako pasivní a submisivní. V době viktoriánské sex byl či měl být pro ženy pouze „manželskou povinností“, a ne radostí. Předpokládalo se, že každá slušná žena se bude bránit, než podlehne svému manželovi. Na druhou stranu se mužská sexuality definuje jako výbojná, agresivní a téměř neutrálná. Předpokládá se, že muži „můžou“ vždy, všeude a s každým. V tomto kontextu je **tedy násilí již přímo zakódováno do sexuálních vztahů mezi muži a ženami**. Kde totiž existuje osa hranič, kdy ne ještě znamená ano a kdy skutečně znamená ne. A kdy se z ne stává ano. Jak dlouho má muž usilovat o ženské ano, aby to ještě nebylo znásilnění. Ide o velice komplikované otázky, které pokrývají vztahy mezi muži a ženami. Je to o to smutnější, že **sexuální revoluce**, která dřadně přinesla **ženám sexuální svobodu, nepřinesla redefinici lidské sexuality** v tom smyslu, že ženy již nebudou považovány za „děvčky“, pokud feknou ano okamžitě, což by jim dalo dostatek prostoru hájit jakékoli své „ne“ u soudu. Na druhou stranu sociální očekávání týkající se sexuální výkonnosti mužů také neklesá.

³⁸ Guillaumin, Colette. Racism, Sexism, Power and Ideology. Routledge. Londýn a New York. 1995.

³⁹ Ibid., str. 199. „...if she is liable to produce children for a man without his consent...“

⁴⁰ Faludi, Susan.: Backlash: The Undeclared War Against American Women. Anchor Books: Doubleday. New York, Londýn, Toronto, Sydney a Auckland. 1991.

⁴¹ Citováno v Sapiro, str. 321. Experimentální výzkum dále ukazuje, že muži vidí v ženském chování sexuální podtext, jehož si ženy, které takové signály údajně vysírají, či ostatní ženy kolem nejsou vědomy (Ibid.).

což by naopak umožnilo mužům redefinovat svoji sexualitu tak, aby nestála pouze na výkonnosti a penetrativním sexu. Tím by vznikl prostor pro jiné modality mužské sexuality, které se dnes stále ještě obtížně prosazují, pokud ne v soukromém, tak určitě ve veřejném diskurzu. Navíc je neustále nutné vychovávat společnost k respektu k ženám a jejich „ne“. Dokud se tak nestane, bude žena nucena dokazovat rozumnou obranu, i když tím například riskuje svůj život. Je stále nutné vysvětlovat, že znásilnění je jediný trestný čin na osobě, když je obranu nutno prokázat. Přitom v případě znásilnění jde podle mého mínění o jeden z nejzávažnějších trestních činů, jejichž následky jsou pro společnost dalekosáhlé.

Na úplný závěr bych ráda zmínila jedno „ticho“. Zde, stejně jako v jiných statích o znásilnění, najdete velice málo o pachatelích. Pro společnost je velice výhodné a alibiické udržovat se ve věře, že násilníky jsou sexuální devianti a psychopati, či že jde o vybití sexuální frustrace a touhy, která je vlastní všem mužům, neboť se snaží o oplodnění co největšího počtu samic, jak se nás snaží přesvědčit sociobiologové, a že tedy „kluci budou vždycky kluky“.

Ve svém výzkumu se Neil M. Malamuth (1981) snažil zjistit spojitost mezi znásilněním a postoji lidí k němu. Jeho jako i jiné výzkumy neuzařují, že by existovaly *významné* rozdíly mezi násilníky a „normálními“ muži, kteří neznásilnili. Existují ovšem dva psychologické rozdíly, které násilníky odlišují. První rozdíl je ten, že násilníci mají velice necitlivý postoj ke znásilnění a věří panujícím mytům o znásilnění. Druhý je ten, že vykazují poměrně vysoký stupeň sexuálního vrzutí, pokud je jim ukázáno zobrazení znásilnění.⁴⁰ Navíc muži, u nichž existovala větší pravděpodobnost znásilnění, jsou tolerančníjí k násilí na ženách. V jiném výzkumu Malamuth zjistil, že muži, u nichž existovala větší pravděpodobnost znásilnění, byly v tomto výzkumu agresivnější a rozlobenější na ženský subjekt a vyjadřovali větší touhu ženě ublížit. Výsledky jiných výzkumů mužů, kteří byli odsouzeni za znásilnění, totto potvrzují.

Z těchto výsledků vyplývá, že **znásilnění není výhradně či hlavně o sexu a sexuální touze, ale o moci, a že vyjadřuje nenávistné postoje vůči ženám**. Je založeno na systémové nerovnosti obou pohlaví v lidských společnostech, když ženám přisluší status druhořadého občana, jehož práva jsou podřízena právům mužů.⁴¹ Vědomí, že v naší západní civilizaci se znásilnění odehrává v rámci liberálního diskurzu, který předpokládá, že jsme všichni zodpovědní za vlastní osud, jejž bychom měli sami utvářet, a v kontextu obecně přijímaných lidských práv a rovné právní ochrany, pouze podtrhuje druhořadé postavení žen, neboť jejich fyzická a mentální integrita, kterou naše společnost povyšila na jednu z největších hodnot, je nadále porušována.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 327.

⁴¹ V této souvislosti bylo velice zajímavé zkoumat ustanovení o nutné obraně a tresty, které ženy dostávají za zabití v sebeobraně, např. proti násilníkům manželovi či partnerovi či v obraně proti znásilnění. Není nutné podotknout, že tresty pachatele znásilnění na mužích jsou tradičně mnohem vyšší, zejména v případě homosexuálního dítka. V případě obrany není všobec brána v potaz socializace žen jako slabšího typu hlasu a jejich zkušenosť strachu. Genderové podmíněné reakce žen na ohrožení se od reakcí mužů liší.

Znásilnění z pohledu trestního práva

Mgr. Iva Čacká-Pavliková

Ve svém příspěvku se budu věnovat pojmu znásilnění, jak je upraven v trestním zákoně, a nastřímně rovněž některé aspekty trestního řádu, které se k pojmu znásilnění vztahují.

Trestní čin znásilnění patří mezi nejzávažnější trestné činy směřující proti lidské důstojnosti, svobodě rozehodování a cti, přičemž při takovém útoku bývá ohroženo či poškozeno také zdraví oběti, v některých nejzávažnějších případech je oběť usmrčena. Podle mých zkušeností z poradenské činnosti je nejvyšší výskyt znásilnění soustředen mezi osoby navzájem známé, mezi manžele, druhá a druhá či bývalé partnery nebo ostatní příbuzné, sousedy, spolupracovníky, a právě s ohledem na tuto skutečnost se dosti často stává, že skutek není oznámen, a tak se projevuje vysoká latence v podílu těchto trestních činů na celkové kriminalitě.

Ustanovení § 241 t.z., které obsahuje skutkovou podstatu trestného činu znásilnění, chránilo do účinnosti normy č. 144/2001 Sb., tj. do 1.5.2001 pouze ženy, přičemž po novějších je tímto ustanovením chráněn také muž. Není třeba zdůrazňovat, že takový trestní čin má velice negativní dopad nejen na fyzickou, ale i na psychickou stránku oběti. Pro odhalování trestného činu znásilnění je typická složitost dokazování, neboť zde ve většině případů vystupuje pachatel, který vše popírá, a naproti němu vystrašená oběť, která je, v případě příbuzenského vztahu s pachatelem, pod silným vlivem strachu z toho, že ji rodina a okolo odsoudí, či bývá dokonce pod tlakem dalších projevů pachatele a nezřídka volí právo odeprít výpověď. Rovněž také mezi pachatelem a obětí, kterí jsou si cizí, dochází k tomu, že se oběť obává odvety ze strany pachatele, a proto trestný čin ani neoznámí, či jej oznámí až s odstupem času, což nepřispívá k rychlému odhalení pachatele a velice to ztěžuje důkazní situaci.

Trestní čin znásilnění nalezneme v trestním zákoně ve druhém oddíle osmé hlavy a je možno jej zařadit spolu se skutkovou podstatou trestného činu pohlavního zneužívání dle § 242 a 243 a skutkovou podstatou trestného činu obchodování se ženami dle § 246 mezi takové trestné činy, které směřuje proti svobodě rozehodování v pohlavních stycích. Všechny tyto skutkové podstaty ohrožují lidskou důstojnost, která náleží k dôležitému zájmu každého jedince, neboť představuje spolu se svobodou společenských základ pro jeho nejvíce uplatnění v životě. Trestní čin znásilnění proto postihuje jednání, které je v rozporu s mravními názory společnosti na sexuální vztahy.

Ve smyslu trestního zákona se trestního činu znásilnění dopustí ten, kdo násilím či pod pohržkou bezprostředního násilí donutí jiného k soulčení nebo k jinému obdobnému pohlavnímu styku nebo kdo k takovému činu zneužije bezbrannost jiného. Pachatel je pak možné uložit trest odnětí svobody od dvou do osmi let (§ 241 odst. 1). Pokud bude čin spáchán na osobě mladší osmnácti let, hrozí pachateli vyšší výměra trestu odnětí svobody se spodní hranicí tří leta až do deseti let (odst. 2). Trestem odnětí svobody na pět až dvanáct let bude potrestán ten, kdo způsobí trestním činem těžkou újmu na zdraví nebo spácha takový čin na osobě mladší patnácti let (odst. 3). Pokud by pachatel tímto činem způsobil smrt, bude potrestán odnětím svobody na deset až patnáct let (odst. 4). V této souvislosti je třeba zmínit skutečnost, že osoba odsouzená za trestní čin znásilnění dle § 241 odst. 3 a 4 může být z výkonu trestu podmíněně propuštěna až po výkonu dvou třetin uloženého trestu odnětí svobody. Pokud je pachatel stříhan pro trestní čin znásilnění dle § 241 odst. 2 až 4, je vyloučeno nahrazení vazby předstížné dle § 67 písm. c) tr. peněžitou zárukou, soud ji nemůže přijmout a obviněný nemůže být v takovém případě propuštěn z vazby na svobodu.

Trestní čin znásilnění je úmyslným trestním činem, nemůže být tedy používán za nedbalostní zavinění. Úmysl je třeba v trestním řízení prokázat a musí se vztahovat na všechny skutečnosti, které jsou znakem skutkové podstaty trestního činu znásilnění. Pro úmyslné zavinění je charakteristický prvek vůle – *pachatel věděl, že poruší zájem zákonem chráněný a čiřel způsobil následek* (dolus indirectus-úmysl přímo), nebo *pachatel věděl, že poruší zákonem chráněný zájem a byl srozuměn s případním způsobením následku* (dolus eventualis-úmysl eventuální). Dle soudní praxe však může být odpovědnost pachatele za úmyslný trestní čin vyloučena, pokud se vzhledem k menší intenzitě odporu vyvýložené oběti pachatel domníval, že jde pouze o předstížný odpor a že ve skutečnosti oběť s pohlavním stykem souhlasí. V takovém případě se jedná o skutkový omyl negativní, který spočívá v tom, že pachatel nevěděl o okolnostech napříjících znaky trestního činu znásilnění. Pachatele však neznebavuje odpovědností přesvědčení, že pokud by oběť nebyla ve stavu bezbrannosti, souhlasila by se souloží.

Objektem skutkové podstaty trestního činu znásilnění je v současné době právo nejen ženy, ale i muže svobodně rozhodovat o svém pohlavním životě bez ohledu na svou výspělost. Předmětem útoku je osoba ženského a mužského pohlaví bez rozdílu věku. Zákon neklade žádné další požadavky například na fyzickou či psychickou výspělost oběti, nezáleží ani na její pověsti, na způsobu života či na její pohlavní dotičnosti. Může jít o oběť pro pachatele zcela neznámou, ovšem také o oběť, s níž měl pachatel již někdy dříve pohlavní styky, či s níž pachatel žije v manželství či v poměru druhu a družky.

Za soulož se pokládají spojení pohlavních orgánů muže a ženy, i když stačí, že došlo jen k částečnému zasunutí pohlavního údu muže do pochvy

ženy. Spojením pohlavních orgánů je naplněna skutková podstata trestního činu a čin je dokonán, nemusí dojít k pohlavnímu ukonění. Za jiný obdobný pohlavní styk je dle důvodové zprávy považován orální či anální styk, nikoli však ohmatávání na pohlavních orgánech či prsou.

Pachatelem trestního činu znásilnění může být nejen muž, ale i žena. Spolupachatelem trestního činu ať dokonaného či ukončeného ve stádiu pokusu může být kdokoli, tedy nejen muž, ale i žena, za předpokladu, že použil násilí nebo pohržku bezprostředního násilí, i když se nepodílí na dalším jednání spočívajícím ve vykonání soulože či vykonání jiného obdobného pohlavního styku. Na druhé straně spolupachatelem bude také ten, kdo vykoná soulož, zatímco násilí či pohržku bezprostředního násilí vykonal někdo jiný. V praxi se lze setkat například s případem, kdy násilnický manžel, který se vrátil z restaurace opilý, nutil násilím svoji ženu, aby vykonalá pohlavní styk s jeho dvěma kamarády, kterí si přivedli. Paklize vykoná muž soulož s obětí ženského pohlaví, může žena jako spolupachatelka spáchat tento trestní čin tím, že vyvine násilí či použije pohržku bezprostředního násilí, a dokonce se může stát jedinou pachatelkou takto spáchaného trestního činu znásilnění osoby ženského pohlaví v případě, že je muž jako pachatel beztrestný např. pro nepříčetnost či nedostatečný věk.

Pojem násilí není v trestním zákoně explicitně definován a právní teorie rozlišuje násilí ve dvou formách. V prvním případě jde o formu vis absoluta, tedy násilí, které zcela vylučuje jiné než požadované chování oběti, když složka vůle u oběti zcela chybí (např. svázání oběti), a ve druhém případě o násilí ve formě vis compulsiva, tedy násilí, které nemá za cíl zcela vyřadit vůli oběti, ale působí na její psychiku s cílem přinutit ji, aby se podrobila nátlaku. Složka vůle se u oběti projevuje, avšak je ovlivněna prováděným násilím (např. bitím oběti s pohržkou počraňován do doby, než bude splněn požadavek pachatele). V obou popsaných případech se násilím rozumí použití fyzické síly k překonání nebo zamezení kladeného či očekávaného odporu. Násilí musí být prostředkem nátlaku na vůli oběti, avšak není podmínkou, aby oběť kladla odpor po celou dobu útoku, např. pokud si je vědoma fyzické převahy pachatele či z obavy před dalším násilím raději již svůj odpor neprojevuje. V praxi je za násilí ve smyslu § 241 odst. 1 považováno použití fyzické síly pachatelem za účelem překonání nebo zamezení vážné mládežného odporu oběti k dosažení soulože či obdobného pohlavního styku proti její vůli. Stejně tak je v praxi hodnocena situace, kdy oběť podlehne jen proto, že nemá jiného východiska, či pokud upustí od kladení odporu jen pro beznadějnost. Pohržka bezprostředního násilí je pohržka takovým násilím, které má být vykonáno okamžitě, pokud se oběť nepodrobí vůli útočníka. Je využívána zpravidla výslově, ale stačí i konkludentní jednání, z kterého je zřejmé v souvislosti s ostatními okolnostmi, že násilí se uskuteční ihned (např. obstoupení oběti, napříhodování ruky zafaté v pěst k úderu, z čehož vyplývá odhodlání útočníka užít násilí okamžitě). Hrozba bezprostředního násilí

Jím může směřovat také k tomu, že násilí bude použito proti životu, zdraví či majetku jiné osoby než oběti (např. vůči dítěti oběti, které je přitomno v bytě). Donutí-li pachatel oběť k souloži či jinému obdobnému pohlavnímu styku pohrůžkou násilí, které však není bezprostřední, či pohrůžkou jiné těžké újmy, jde v takovém případě o vydřáni dle § 235 t.z., nikoli o znásilnění. Je třeba zdůraznit, že trestní čin znásilnění je k trestnému činu vydřáni ve vztahu speciality, a proto je jejich jednočinný souběh zpravidla vyloučen. Také není možný jednočinný souběh s trestními činy, které jsou ve znásilnění již obsaženy, jako je omezování osobní svobody dle § 231 či v případě těžké újmy na zdraví trestný čin uhlízení na zdraví dle § 222 či § 224.

V praxi se donucenem k souloži či jinému obdobnému pohlavnímu styku rozumí překonání vážné mřížného odporu nebo podlehnutí oběti poté, co usoudí, že kladení odporu je beznadějná a pachatel nedal oběti možnost její odpor projevit. Za donucenou k souloži se považuje případ, kdy oběť poté, co vyjádří vážně mřížné nesouhlas, upustí od dalšího odporu at už proto, že je vyčerpaná, vidí svou beznadějnost nebo má odvážný strach, že útočník svou pohrůžku bezprostředního násilí uskuteční. O donuceném k souloži či jinému pohlavnímu styku nejdé tehdy, pokud je odpornou pouze předstírání nebo oběť po počátečním odporu dobrovolně svolí. V tomto směru je třeba odlíšit násilné jednání pachatele, které nesměřuje k vykonání souloži, ale k donucení oběti strpět jiné pachatellovy sexuální projevy, jako například ohmatávání na pohlavních orgánech či prsou, neboť takový skutek je v praxi kvalifikován jako trestný čin vydřáni dle § 235 t.z.

O zneužití bezbrannosti ve smyslu trestního zákona pojde v případě, kdy se oběť nachází bez příčinění útočníka v takovém stavu, ve kterém není schopna projevit svou vůli týkající se pohlavního styku s tímto útočníkem nebo je v takovém stavu, kdy není schopna klást odpor probíhajícímu jednání pachatele. Za stav bezbrannosti je tedy považován takový stav, kdy oběť nemůže klást odpor. Může jím být stav silné opilsti, omámení narkotikem, spoutání, vysoké horečky, hlubokého spánku, duševní choroby či bezvědomí, kdy oběť není v důsledku tohoto stavu schopna účinné obrany proti pachatele. Za stav bezbrannosti je posuzován praxí též dětský věk, v němž dítě není ještě tak dostatečně vyvinuté, aby mohlo poznat a zhodnotit důvody, které by měly vést k tomu, aby vymáhané souloži odpornovalo. Není přitom rozhodující, zda se oběť dostala do stavu bezbrannosti v důsledku svého tělesného stavu nebo zásahem osoby odlišné od pachatele bez dorozumění s ním. Pokud u oběti nastal stav bezbrannosti přičinením pachatele a pachatel oběť lstí do tohoto stavu přivedl s úmyslem zneužít bezbrannosti k pohlavnímu styku, pojde o znásilnění za použití násilí, neboť uvedený jiného lstí do stavu bezbrannosti se dle § 89 odst. 6 t.z. posuzuje jako násilí (např. pokud pachatel podá oběti alkoholický nápoj, omámené či psychotropní látky). Praxe dovodila, že využití omylu oběti není zneužitím bezbrannosti ve smyslu skutkové podstaty znásilnění (např. pokud rozespálá oběť považuje pachatele, který vnikl do je-

jího bytu, za svého manžela), a v takovém případě jde o trestný čin poškozování cizích práv dle § 209 odst. 1 písm. b), t.z. Pokud by pachatel od dalšího násilného jednání upustil jen proto, že oběť užila lsti, které pachatel uvěřil, nejde o dobrovolné upuštění od trestného činu znásilnění.

Kvalifikovanou skutkovou podstatou trestného činu znásilnění počítá s vyšší výměrou trestu odnětí svobody v případě, že pachatel způsobí činem téžkou újmu na zdraví či takový čin spáchá na osobě mladší 18 nebo 15 let. Těžkou újmu na zdraví vysvětluje zákon v § 89 odst. 7 tak, že se jí rozumí vážná porucha zdraví nebo vážné onemocnění. Za těchto podmínek je téžkou újmu na zdraví :

- 1) zmražení (např. ztráta některé končetiny).
- 2) ztráta nebo podstatné snížení pracovní způsobilosti (tzn. jde o trvalý chorobný stav nebo ztrátu části těla spojenou s úplnou ztrátou či podstatným snížením povšechné pracovní způsobilosti – např. po oslepnutí, ochrnutí obou dolních končetin),
- 3) ochromení údu (jedná se o trvalou nezpůsobilost nebo značně sníženou schopnost pohybu horní či dolní končetiny nebo její značné části – např. ochrnutí dolních končetin po bodnutí do páteře),
- 4) ztráta nebo podstatné oslabení funkce myšlového ústrojí (nejčastěji postižení zraku či sluchu – tedy hluchota a slepotu poškozeného, ztráta jednoho oka je však poškozením důležitého orgánu dle následujícího bodu),
- 5) poškození důležitého orgánu (za něj je považováno takové porušení některého z tělesných orgánů, při němž vzniká nebezpečí pro život nebo jiný dletrvající nebo trvalý následek jako např. při poranění jater, ledvin, sleziny, srdece),
- 6) zohýzdění (každá viditelná, trvale hyzdicí změna těla, která mění vzhled k újmě oběti a vzbuzuje odpor a ošklivost, např. deformace nosu, jizvy),
- 7) vyvolání potratu nebo usmrcení plodu (dle lékařského hlediska je potratem vypuzení plodu do 28 týdnů těhotenství a o usmrcení plodu se jedná při ukončení těhotenství po 28 týdnu do počátku porodu),
- 8) mučivé útrapy (za ně se považují mimofádné, vystupňované a prodlužované bolesti tělesné nebo duševné, které jsou na hraniči snesitelnosti, nebo bolesti sice snesitelné, avšak dletrvající, které velmi citelně zasažují celou osobnost poškozeného a vyvolávají v něm pocit, že bolesti vážně ohrožují jeho život či zdraví – např. svázání řemeny do krvě, opakování rány do nehojených modřin, sypání soli či pepře do červitých ran),
- 9) delší dobu trvající porucha zdraví (soudní praxe ji chápá tak, že musí poškozenou osobu omezovat v obvyklém způsobu života po dobu nejméně 6 týdnů).

Shora uvedený následek však musí být způsoben jednáním pachatele při donucení jiného k souloži násilím či pohrůžkou bezprostředního násilí, a ni-

koli až po dokonání trestného činu znásilnění (např. ze msty). Otázka, zda v konkrétním případě jde o některý druh těžké újmy na zdraví, je otázkou právní, kterou řeší soud zpravidla na podkladě znaleckého posudku, v němž se znalec vyjádří k povaze a závažnosti zranění nebo onemocnění, k přičinám jeho vzniku, k potřížení nastalých u oběti, k povaze závažnosti a délce trvání omezení obvyklého způsobu života oběti a ke způsobu a trvání léčení.

Osobou mladší 18 let je každá dívka či muž jen do půlnoci dne předcházející jejich osmnáctým narozeninám. Stejně tak osobou mladší 15 let je každá dívka či muž jen do půlnoci dne předcházejícího patnáctým narozeninám. Není však třeba, aby pachatel znal věk oběti, stačí, že se zetemem na okolnosti (fyzickou vyspělost, vzhled, chování, vyjadřování atd.) a své osobní poměry o uvedené okolnosti vědět měl a mohl. Judikatura dospělá k závěru, že pokud pachatel jedná vůči osobě mladší 15 let způsobem, který zakládá znaky trestného činu pohlavního zneužívání dle § 242 spáchaného jinou formou než pohlavním stykem, a teprve během tohoto jednání se rozhodne, že ji násilím donutí k souloži s jiným pachatelem a tento záměr uskuteční, aniž by tím sledoval své pohlavní uspokojení, jedná se o vícečinný souběh trestného činu pohlavního zneužívání dle § 242 odst. I a znásilnění dle § 241 odst. 1, 2 písm. b). Pokud by jednání pachatele naplněvalo skutkovou podstatu trestného činu znásilnění a zároveň mělo znaky trestného činu pohlavního zneužívání a obě jednání by byla totožná, tvoří tato jednání jeden skutek, který bude posuzován soudem pouze jako znásilnění.

Pokud způsobí pachatel činem smrt, může být způsobena dle ust. § 241 odst. 4 pouze z nedbalosti. Pokud by byla smrt způsobena úmyslně, jednalo by se o souběh trestného činu vraždy a znásilnění.

Chtěla bych zdůraznit, že nepřekážení trestného činu znásilnění je trestné dle § 167 t.z. Znamená to, že každý je povinen překazit trestný čin znásilnění, o kterém se hodnověrným způsobem dozvěděl, že jej jiná osoba připravuje nebo páčí, pokud tak může učinit bez značných nesnášek a bez toho, že by sebe nebo osobu blízkou uvedl v nebezpečí smrti, ublížení na zdraví, jiné závažné újmy nebo trestního stíhání. Překážením trestného činu je třeba chápát každé jednání, které je způsobilé v konkrétní situaci zabránit spáchání nebo dokončení činu, jako je fyzické násilí, psychické působení, vytvoření technické překážky či oznámení orgánům činným v trestním řízení.

Dále bych se chtěla ještě krátce věnovat procesnímu postavení oběti v trestním řízení. Oběti znásilnění je v trestním řízení vyhrazena role svědky či poškozeného, když je trestní řízení soustředěno především na pachatele trestného činu a na jeho potrestání za spáchaný trestný čin. Oběť činu tak většinou první podnět k zahájení trestního řízení – podává oznámení o podezření ze spáchání trestného činu znásilnění, tzv. trestní oznámení, buď útvaru policie či přímo na státní zastupitelství. Do doby nedávno byly oběťmi tohoto trestného činu pouze ženy, které můžou znásilnil často nikoli ze sexuální motivace, ale pro hluboké pohrdání ženami a pro uspokojení z po-

koření a násilného podrobení ženy, v řadě případů šlo o osoby navzájem známé. Když se žena odhodlala tento čin oznámit, často zažila v průběhu výslechu výměnu rolí, způsobenou mužskou takтиkou kladení otázek: v očích ženy-oběti se z ní samé často stal vínk a pocítovala, že se jí podsouvá, že se dostatečně nebrání nebo že muže sváděla. V případě, že se jedná o pachatele, který je k oběti manželem či drahem, se bohužel může žena setkat s tím, že policistci neochotně přijímají trestní oznámení a snaží se záležitost bagatelizovat, až oběť dovedou k tomu, že nedá souhlas s trestním stíháním pachatele. Oběť znásilnění bývá v průběhu trestního řízení vyslyšována nejen policejním orgánem, ale i v hlavním líčením před soudem, a je vystavena prevážně nepříjemným otázkám z svého soukromého života a otázkám tykajícím se zažitého znásilnění, čímž dochází k její sekundární viktimizaci. Bohužel se zatím dosti často stává, že orgány činné v trestním řízení k oběti přistupují velmi necitelně. Zádají další důkazy o skutku, který se však odehrává většinou jen za účasti pachatele a oběti, oběť je několikrát v během řízení vyslyšována, tím i traumatizována, její situace je mnohdy ještě ztěžována. Pokud je oběť manželka, družka či jiná osoba blízká pachateli, nejsou orgány činné v trestním řízení mnohdy dostatečně informovány o problematice tzv. domácího násilí a mají proto tendenci oběti spíše nevěřit. Oběť může být dokonce znalecky zkoumána v rámci posouzení věrohodnosti její výpovědi. Zde je třeba připomenout, že oběť musí vypovídat (až na výjimky dle § 100 t.ř.), to pravidle, úplně a pod hrozbou sankce za nepravidlivou výpověď. Naopak obviněný nemusí vypovídat vůbec a jeho nepravidlivá výpověď není sankcionována.

Oběti trestného činu znásilnění svědčí v trestním řízení v postavení poškozeného. Poškozený je v trestním řízení podle § 44 a následujícího t.ř. definován jako ten, komu bylo trestním činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková, morální nebo jiná újma.

Oběť trestného činu znásilnění má jako poškozená v trestním řízení zaručeno několik podstatných práv, jako je právo činit návrhy na doplnění dokazování, náhlížet do spisu, zúčastnit se hlavního líčení a veřejného zasedání odvolání a před skončením řízení se k věci vyjádřit. Poškozený má též nárok na náhradu škody (musí ho však uplatnit a škodu prokázat). Orgány činné v trestním řízení jsou povinny poškozeného o jeho právech poučit a poskytnout mu plnou možnost k jejich uplatnění. Proti právu poškozeného ho být přítomen výslechu obžalovaného i dalšímu prováděním důkazu stojí povinnost svědky výklat po dobu výslechu obžalovaného mimo jednací síň. Tento rozpor lze vyřešit jedině tím, že si poškozený zvolí zmocněnce, který bude po dobu výslechu obžalovaného přítomen v jednací síni a může klást obžalovanému otázky. Zmocněncem poškozeného je oprávněn za něho podávat návrhy, žádat o střžnosti, a dále je oprávněn účastnit se všech úkonů, kterých se může účastnit poškozený.

Pokud je oběť v době vedení trestního stíhání (nebo byla v době spáchání trestného činu dle § 241 odst. 1 a 2) s pachatelem v poměru manžel-manželka či druh-družka, je třeba vyžádat si dle § 163a tr.ř. její souhlas, bez něhož nelze trestní řízení zahájit nebo v jíž zahájeném řízení pokračovat. Nepředloží-li poškozený své vyjádření státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu přísemně, zaznamená se jeho obsah do protokolu. Takový souhlas může poškozený vzít výslovným prohlášením kdykoliv zpět až do doby, než se odvolací soud odebere k závěrečné poradě, takže mu je dispoziční právo zachováno pro celé řízení. Paklize však byl souhlas výslovně odepřen, nelze jej udělit znovu a takto odepřený souhlas má účinky abolicje jednou pro vždy. V trestním stíhání nelze pokračovat ani v případě, že by manželský vztah zanikl. Je třeba připomenout, že obviněný má právo dle § 11 odst. 2 t.ř. trvat na projednání věci a tudíž na pokračování v trestním stíhání. V některých případech spáchánoho znásilnění v rámci tzv. domácího násilí se jeví zákonná úprava jako značně problematická, i když se takový souhlas nevyžaduje v případě, když byla činem způsobena smrt či těžká újma na zdraví (stejně tak pokud byla oběť mladší 15 let). Pachatel – manžel či druh – se pak snaží vydržávat či jiným nátlakem působit na oběť, aby odepřela souhlas s trestním stíháním s vědomím, že jednou odepřený souhlas nemůže být udělen znovu, což se děje zvláště za situace, kdy je pachatel stíhán na svobodě a žije s obětí ve společném bytě. V těchto případech totiž bývá oběť s pachatelem spojena nejen společnou domácností a v řadě případů společnými dětmi, ale i ekonomicky. S ohledem na poměrně dlouhou dobu trvající řízení má oběť možnost zvážit svou situaci do budoucna (zájmy dětí, svou pověst a finanční situaci) a po dlouhodobém nátlaku pachatele vezme svůj souhlas zpět, neboť tak může učinit v kterékoli fázi trestního řízení. Pachatel dokonce v rámci řízení vyžaduje konfrontaci s obětí, neboť věří, že oběť bude traumatizována setkáním s pachatelem a rozebráním celého průběhu znásilnění za přítomnosti dalších osob.

Vzhledem k tomu, že trestní řád je založen na principu obecné svědecké povinnosti, je povinností oběti trestného činu dostavit se na předvolání k orgánu činnému v trestním řízení a vypořádat jako svědek o tom, co je mu známo o trestném činu, pachateli a o okolnostech dležitých pro trestní řízení (§ 97 t.ř.). Svědecká výpověď je základním a nejčastějším důkazním prostředkem, a proto má i mimořádný význam pro rozhození věci. Některé okolnosti významné pro rozhotovení lze objasnit a prokázat často jen za pomocí svědecké výpovědi. Trestní řád proto vymezuje práva i povinnosti svědka a postup při provádění důkazu svědeckou výpovědí. Dostavení se k výslechu lze vynucovat uložením pořádkové pokuty až do výše 50 tisíc korun dle § 66 odst. 1 t.ř. Svědek se musí dostavit k výslechu i tehdy, je-li tu předpoklad, že má právo odepřít výpověď, neboť o tom, zda tu takové právo je, rozhoduje vyslyšující, nikoli osoba, která je předvolána jako svědek. Součástí obecné svědecké povinnosti je také povinnost svědka vypořádat

úplnou pravdu a nic nezamlčovat. Pravdivost svědecké výpovědi je zajišťována hrozbou trestní odpovědnosti za trestný čin křivé výpovědi dle § 175 t.z. Oběť proto bývá dosti často vyslyšována nejen vyšetřovatelem, ale také obhájcem obviněného nebo dokonce samotným obviněným, takže některé otázky mohou ponížovat její důstojnost.

Důvody odepření výpovědi upravuje § 100 odst. 1 t.ř., podle něhož oběť jako svědek může odepřít svědeckou výpověď z důvodu existence přibusenského vztahu k obviněnému. Jedná se o přibusného v pokolení přímém (otec či syn), sourozence, osvojitele, osvojence, manžela či druha. Svědek však není oprávněn odmítnout výpověď pouze částečně. Může svého práva odmítnout výpověď využít pouze ve vztahu na celou výpověď. Právo částečného odmítnutí výpovědi na straně svědka dle jeho vlastního uvážení k jakémukoli tématu výpovědi nebo na jakoukoliv položenou otázkou by de facto znamenalo připustit skládání vědomě nepravdivých výpovědí jako celku, což je v rozporu s účelem svědecké výpovědi a s obecnou povinností svědčit. Odepření výpovědi vzhledem k tomu, že by výpověď mohla svědek způsobit nebezpečí trestního stíhání sobě či osobám zmíněným v § 100 odst. 2 t.ř., je v trestním řízení o spáchánoho znásilnění dosti časté. Zde kromě osob uvedených shora přistupuje ještě široký okruh osob v poměru rodinném a obdobném, jejichž újmu by právem pocítiloval svědek jako újmu vlastní. Jedná se o vztahy mezi švagry, snoubenci, bratranci, synovcem a strýcem nebo mezi osobami žijícími ve společné domácnosti. Praxe správně hodnotí existenci takového vztahu v době, kdy má dojít k výslechu, nikoli v době, o níž svědek vypořádal. Za způsobení nebezpečeři trestního stíhání je třeba také považovat případ, kdy by svědek osobě již stíhané pro trestný čin svojí výpověď přítil či nebo přispěl k jejímu usvědčení. Svědek však nemůže odepřít výpověď proto, že by svojí výpověď mohl sobě nebo osobě blízké způsobit hanbu. Je třeba zdůraznit, že oběť má dle § 100 t.ř. právo, nikoli povinnost, jako svědek odepřít výpověď. Pokud oběť nevyužije svého práva a rozhodne se vypořádat, vztahuje se na její výslech všechna ustanovení pro výslech svědka, včetně povinnosti vypořádat úplnou pravdu a nic nezamlčovat (§ 101 odst. 1 t.ř.) a (v případě křivé výpovědi) hroby trestních následků dle § 175 t.z. pro trestný čin křivé výpovědi.

Ná závěr bych chtěla znovu připomenout, že je třeba si uvědomit, že znásilnění byvala velice častým trestním činem páchaným v rámci tzv. domácího násilí, které je problémem obětí ženského pohlaví, a že v rámci každého trestního řízení může být postižen pachatel a nikoli jeho oběť. Jedná se o záležitost zcela veřejnou, vždyť jakékoli násilí proti člověku je v demokratické společnosti nepřípustné.

Kdo vlastně znásilňuje ženy?

MUDr. Slavoj Brichcín

Agresivním pohlavním chováním vůči ženě rozumíme delikt, při kterém útočník použije k dosažení sexuálního sebeuspokojení hrozby násilím nebo násilí přímo. Z evidované mrvnostní delikvence představují u nás trestné činy znásilnění nebo pokusu o znásilnění více než třetinu případů. Jsou tak po pohlavním zneužívání hned druhým nejčastějším sexuálním deliktem v naší republice. Policejní statistiky dokazují, že rozsah těchto trestních činů zůstává každoročně po dlouhou řadu let obdobný. Nenapodobuje tedy mohutný nárůst jiných nahlášených násilníckých deliktů, k němuž došlo v období od revolučních společenských změn. Ani ve světě tomu není jinak: průzkum OSN, sledující vývoj kriminality v různých zemích během 90. let potvrzuje, že index násilí na ženách nekoreluje s jinými druhy násilné delikvencí, jako jsou indexy zabítí, násilí bez usmrcení, přepadení, loupeží, apod. Je jasné, že musíme při studiu pohlavního násilí myslit i na jiné faktory než jsou mužské exploatační postoje k druhému pohlaví.

Lékařská sexuologie si pochopitelně věsmá přede vším biologických předpokladů mužské pohlavní agresivity. Studuje nejen anomálie sexuálního motivačního systému nositelů parafylie, ale též ony vlastnosti normální lidské sexuality, které dospělého muže chrání před sklonem k pohlavnímu násilí na ženě nebo na dítěti. Víme totiž, že asi čtvrtina sexuálních agresorů začíná svou kriminální kariéru atakováním neznámých děvčátek a teprve později přesune svůj neblahý zájem na cizí dospělé oběti.

Uvědomujeme si, že jen malý díl traumatisujících případů s vynucováním orálního, análního nebo vaginálního styku je poškozenými ženami označen a následně trestně stíhán. Útok na tělesně i duševně zralou, ale eroticky nepřipravenou a emočně neangažovanou ženu je natolik zlou individuální zkušenosť, že se poškozená osoba chce za každou cenu vyhnout sekundární viktimizaci zveřejněním svého zážitku, zejména šlo-li o jejího vlastního partnера.

Odtud pramení nápadný nepoměr mezi počtem psychosexuálních zranění od známého pachatele, uváděných ženami v reprezentativních šetřeních o pohlavních zkušenostech žen (kdy se uvádí více než polovina znásilnění pachatelem osobně blízkým), a mezi počtem znásilnění pachatelem anonymním. Tato častější oznamovaná znásilnění pak prevládají v souborech agresorů, jimž se zabývají orgány činné v trestním řízení.

Znásilnění známými osobami probíhá nezřídka pod lvilím alkoholu nebo jiné drogy. Takové případy znásilnění na schůzce se odehrájí např. v násilníkově bytě nebo v autě, spíše po slouvně, než fyzickém nátlaku, spíše bez zranění než se zásahem do tělesné integrity poškozené ženy. Je zajímavé, že podle některých výzkumů až 40% takto znásilněných žen obnovu-

je vzdor své atypické zkušenosti s násilníkem s odstupem času intimní soužití.

Naopak takzvaná „blesková“ znásilnění neznámým pachatelem se uskutečňuje někdy v prostředí, které pokládala poškozená původně za bezpečné, ve vlastním domě, ve výtahu, v bytě, mnohdy se zbraní v ruce a neobejdou se potom bez úrazu, způsobených agresorem.

Znalcí z oboru psychiatrické sexuologie a klinické psychologie stojí před nesnadným úkolem rozpoznat v probíhajícím trestním řízení, zda se činu dopustila osoba s normálními sexuálními vlohami anebo nositel závažné sexuální patologie, tedy muž parafilní. Znalecké zjištění má zásadní význam pro rozhodování soudu. Rozhodne totiž, ochráni-li potenciální oběť před nebezpečnou recidivou protispolečenského jednání pouhé odnětí svobody nebo bude-li pro nápravu pachatele nezbytné ochranné léčení.

Je známo, že ke znásilnění dochází v 60 až 70% pod vlivem alkoholu nebo jiné psychotropní látky. Existuje i znásilnění manželem. Manželské znásilnění se přihlásí v konfliktních vztazích, v nichž je žena podrobena také jinému než pohlavnímu zneužívání – nebo odmítá li vyhovět partnerovi v některých praktikách, vynucovaných podle pornografických předloh. Znásilnění nezletilých souvisí s arbitrárně stanovenou věkovou hranicí mezi způsobilostí a nezpůsobilostí rozhodnout se k pohlavnímu aktivitám. U nás byla položena tato věková hranice do stáří 15 let. Je otázka, zda je každý patnáctiletý člověk schopen dát v tomto věku informovaný souhlas a převídat následky daného svolení k pohlavnímu styku. U mentálně retardovaných, ale i u emoceň nezralých dívek můžeme o takové způsobilosti odhadnout dosah svolení právem pochybovat.

Ve většině případů se dopouštějí brutálních útoků na ženy pachatelé patřící k sexuální většině, nedeviantní, bez odlišné struktury sexuálně motivačního systému. Napadají ženy převážně ze druhého, třetího nebo čtvrtého desetiletí věku. Jsou mezi nimi často muži mentálně retardovaní (15-20%) či intelektově subnormní (dalších 20-25%). Z poruch osobnosti často diagnostikujeme pachatele disociální nebo explozivní. Nemálo násilníků je psychicky infantilních. Znásilňující muž však nemusí být deviantní, duševně nemocný ani duševně opožděný nebo dementní. Mrvnostnímu deliktu u něho může předcházet pracovní i partnerská maladaptace a už opakována obecná, nesexuální delikvence narůstající závažnosti. Nezfídká se v jeho osobním předchorobu zjištění úrazy hlavy a noční pomočování. Pochází mnohdy z dysfunkčních rodin, v nichž byl otec nepřítomný nebo neschopný a/nebo děti přemířitelně disciplinující.

U zmíněných nedeviantních násilníků odtlumuje jejich hostilně impulzivní chování alkohol, hněv a obviňování žen z nepochopení mužských potřeb. Ve srovnání s deviantními pachateli znásilnění bývá v průměru jejich masturbacní i koitální aktivity nižší, také jejich výbava somatosexuální se jeví slabší, někdy přímo vykazují hypogonadismus.

Zatímco tito muži s běžnými, většinovými sexuálními motivacemi uvádějí defektní vztah s otcem, u delikventů parafilních, tedy s pohlavní deviaci, jsem nacházel pravidelně nepřátelskou matku. Před lety jsem publikoval analýzu jednoho sta mužských násilníků, kteří napadli celkem 299 dospělých žen. Byly obviněny z viktimitace 40% osob známých a 60% obětí pro ně anonymních. Parafili, lidově řečeno pohlavní úchylnost, bylo lze rozpoznat pouze u třetiny agresorů z této stočleně skupiny. Jen malá část z nich před deliktem dospěla k pravidelnému a uspokojivému koitálnímu soužití. Co se diagnózou parafylie u agresora vzbec mří? Jde o celozávratně odlišnost řízení sexuálně motivačního systému, která se projevuje nejpozději od puberty neobyvyklou fantazii a výtrvalým pužením k ukončení se ženou proti jejich vůli. Deviantní agresivní fantazie bývají součástí představ polučních, masturbacních i koitálních.

Pachatel se pak dostává se ženou do situace, kdy vnímá signály jejího pohlavní identity, případně její všeobecné atraktivity pro potenciální partnery v jejím okolí. Žena ho ale nikterak osobně nevádí, vědomě nesvádí, kontakt s ním neinicuje. Deviantní násilník za cenu neerotických okolností prozívá silnou potřebu ženu bud' ponížit a týrat – nebo bezprostředně se jí zmocnit a vyhnout se tak některé z fází partnerského sblížování.

U znásilňujících deviantů můžeme tedy rozlišit dva typy parafilního chování: na jedné straně útočné sadisty, pro něž je znásilnění vedlejším produktem delší fády manipulací s bezmocným sexuálním objektem – a na druhé straně patologické sexuální agresory, predátorský a bez varování přepadající překvapenou oběť.

Sadisté ženy tržný zastrašováním, pásovením bolesti, bitím, bičováním, bodáním, řezáním, zaváděním předmětu nebo pěsti do tělních otvorů, znehybněním. Jsou zastoupeni podílem kolem 10% mezi všemi pachateli znásilnění. Pravděpodobnějiné bude jejich zastoupení mezi uvězněnými a jiné mezi pacienty sexuologických oddělení v ochranném léčení.

Zněhýbňováci vyžadují pro své plné uspokojení osobu zavavené pohybu, vědomí nebo dokonce života. Roubkem či zavázáním očí prohlubují bezmoc oběti. Chtějí s nehybným tělem zacházet podle libosti, případně jeho části oddělit, ukájet se s nimi nebo je posléze konzumovat (nekrosadisté).

Masoví vrazi ženu před usmrcením mohou nutit k různým sexuálním aktivitám anebo po činu dodatečně masturbují se sadistikou fantazí. Svojí oběti sledují, nutí k sexuální aktivitě. Povolnost si vynucují slovem, fyzickým násilím, drogou nebo zbraní. Nemusejí ženu ponížit jen imisí údu do pochvy, mohou ji potřísnit různými sekrety či ji pošpinit verbálně. Užívají mocnějšího násilí než jakého by bylo třeba k překonání odporu. Jindy si vědomě zvolí nesvěprávnou oběť. Ubitím, uškrcením nebo zastřelením docílí vrcholného uspokojení.

U sadistiků vrahů je obvykle třeba vzít v úvahu jako spouštěče znásilného chování také deviantní pornografií se zobrazením krutých příběhů a potěšení ze znásilnění.

Nebezpeční jsou i agresoři závislí na alkoholu. Ve Zvěřinově souboru pacientů posuzovaných v pražském Sexuologickém ústavu LF UK bylo 34% pacientů alkoholiků, v našem souboru z posledních let 22% znásilňujících mužů.

Patologičtí sexuální agresoři se před neznámou ženou v její tělesné blízkosti obnažují (expozice genitalu), třou se o její tělo (frotéři), osahávají ji (tušeři) nebo ji povalují a vaginálně či análně penetrují (znásilňovači). V osobní anamnéze mívají tito znásilňovači heterosexuálně pedofilní projekty, exhibování, frotéřské a slídíčské aktivity.

Ceský sexuolog Freud fadil tyto případy mezi poruchy dvoření, se spletitým a dosud ne zcela srozumitelným mechanizmem vzniku. Mohou se u nich také proplnout sexuální i agresivní motivace. Kurt Freud uvedl do sexodiagnostiky originální metodu, falopletymografii (PPG). Jde při ní o měření objemových změn mužského genitálu při expozici zrakových a slovních podnětů. Na PPG vykazují znásilňovači odlišnou odpověď než nenásilní muži, které zobrazení násilného sexu vzrušuje méně než sex mezi svolnými osobami. Znásilňovači odpovídají vyšším vzrušením i na zobrazené nesexuální násilí mezi mužem a ženou, nikoli však na násilí mezi muži.

Jednoduchou dichotomiou mezi sadistikým a nesadistikým znásilněním rozhodně nemůžeme vést na základě míry a trvání navenek pozorovatelného násilí užitého pachatelem. Ani patologičtí sexuální agresoři netvoří jednotný soubor se zcela shodnou podstatou poruchy sexuální motivace. Esenciální porucha u jednotlivců lze zjišťovat jen detailním sexodiagnostickým zkoumáním.

Feministické hnutí a některé sociologové dosud pokládají každé znásilnění za projev patriarchálních mocenských postojů mužů a jejich erotizované hostility vůči ženám. Nechtějí přijmout za své vysvětlení, že existují také určití jedinci, vyznačující se cyklickým průběhem nutkavého a nálehnávěho pužení k násilí na ženách, s rostoucí intenzitou fantazí, vedoucí nakonec k oslabení sebekontroly a po spáchaném násilí k redukci onoho pužení. Tyto násilné fantazie se stejně jako jiné známé parafylie prosazují silnější kolem věku 21 let.

Také mnoho prostých lidí se domnívá, že znásilňující muži se pokoušíjí uniknout přiměřeným trestům tím, že vymáří z odborníků nějakou psychiatrickou diagnózu. Veřejnost je s rostoucí brutalitou zločinu stále méně ochotna přijmout sexopatologické vysvětlení a požaduje zpřísnění trestních sankcí. Některé občané soudí, že násili patří neoddělitelně k mužskému sexuálnímu chování. V obecné populaci opravdu přiznává občasné fantazie hravého svazování a násilnějšího přístupu k ženě necelá třetina mužů. (Ženy předpokládají prožitek potěšený z případného znásilnění v pouhých dvou procentech.) Nemůžeme vyloučit, že u některých mladistvých nedeviantních mužů je násilná delikvence jejich odpověď na nejistotu v sexuální roli, překompenzovanou maskulinně dominantním chováním. Tato fakta ovšem ne-

mohou popřít nesporou deviantní motivaci u jisté části sexuálních agresořů. Veřejnost by si měla uvědomit, že sexuologická diagnóza nevylučuje uvěznění provinilce a že ochranné ústavní léčení vlastně prodlužuje dobu, po kterou má nebezpečný násilník omezen volný pohyb. Odnětí svobody přináší toliko sexuální depravaci, ale nepomáhá pachatelovi zvládnout problém odlišného sexuálního zaměření. Sexuologická terapie na rozdíl od výkonu trestu odnětí svobody snižuje recidivitu mražnostních delikventů významněj, až do 15% nebezpečných recidiv u doléčovaných mužů v dlouhodobém sledování.

V terapii si osoby s odlišnou náplní sexuálně motivačního systému, jimž jsou sadisté, snáže a drží uvědomí svou pohlavní odlišnost. Naproti tomu patologičtí sexuální agresoři, s rozpojením úvodních a pokročilejších fází pohlavního chování, si jen neradi připouštějí, že by je sexuální anomálie měla provázet až do staré a že hrozí opakování konfliktů se zákonem. Zejména prvotrestní pachatelé argumentují svou normální apetencí svolných žen a schopností uskutečnit nenásilnou soulož. Zdůrazňují nejrůznější situační vlivy, které jejich útoku na ženy předcházely. Od roku 1998 do stavají agresoři během výkonu trestu příležitost nastoupit ochranné léčení ve věznici Kuřim u Brna a získávat náhled na svou poruchu.

Po propuštění následuje komplexní sexuologická terapie v léčebně – opřená o působení terapeutické komunity složené z podobně postižených mužů. Zde se prohlubuje pacientovo sebepoznání, rozvíjí se empatie k obětem a reflexe provinění. Pacienti si doplňují chybějící sociální dovednosti a internalizují společenské normy. Účinná biologická léčba tlumivými hormony nebo desexualizace dobrovolnou kastrací pak doplňuje dlouhodobé psychoterapeutické vedení. Obnovení partnerských vztahů, vhodné ubytování a pracovní zapojení s rozšířením volnočasových aktivit se stávají novými úkoly terapie před přechodem pacienta do ambulantní péče.

Pro osoby s nebezpečnou parafilií odmítající ochranné léčení se v ČR připravuje nové ochranné opatření, tzv. ochranná detence, v pevných ústavech s bohatším technickým a personálním vybavením.

Vybrané poznatky z psychologic- kých výzkumů obětí znásilnění

(Oběti znásilnění očima psychologických výzkumů)

Doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc.,

Sexuální násilí na ženách je v euroamerické kultuře vnímáno jako závažný sociální problém. Následující údaje o jeho faktickém výskytu pocházejí zejména z výzkumu tzv. latentní kriminality. Prevalence jevu je udávána intervalm od 13 až do 40 % (Resick, 1990). To znamená, že 13 až 40 % žen se v průběhu svého života setká s nějakou podobou sexuálního násilí. Není proto divu, že znásilnění patří mezi aktuální téma viktimalogie. Jaké konkrétní problémy „ kolem“ znásilnění jsou v současnosti zkoumány? Oč se věbec psychologové ve výzkumu zajímají a jaké otázky považují za důležité? To jsou hlavní body následujícího příspěvku. Jeho cílem je poskytnout pokud možno výstižný obraz o typických tendencích empirického zkoumání obětí deliktu, který je označen jako znásilnění.

1. Co předchází znásilnění aneb pravděpodobnost státi se obětí sexuálního útoku

První zkoumaný problém lze lapidárně vyjádřit otázkou, zda existují určité predestinující podmínky, které zvyšují u ženy pravděpodobnost znásilnění nad hranicí náhody. Badatelé se snaží zjistit, *jaké charakteristiky činí z ženy favorizovaný terč sexuálního útoku*. Takto zaměřené badatelé pochopitelně předpokládají, že takové viktimogenní znaky skutečně existují. Tvrdí, že riziko znásilnění není v populaci žen rozloženo náhodně. V pozadí stojí koncepce o tzv. participaci oběti na vzniku trestného činu. Její základní myšlenka spočívá v tom, že chování a tudíž i některé osobnostní rysy oběti podstatným způsobem ovlivňují rozhodování pachatele a tím i spáchání trestného činu. Výzkumníci se pak tyto znaky snaží objevit, pojmenovat a utřídit. Oblíbeným výstupem takto zaměřených studií jsou **typologie obětí znásilnění**. Prominentní viktimalogové jako Mendelsohn a Fattah považovali moment podílu (spoluzavinění) u znásilnění za tak klíčový, že jej použili jako hlavní kritérium svých typologických přístupů. Podle mny particepace na genetickém činu rozlišují například typ provokující oběť, typ zúčastňující se oběti atd. Je třeba zdůraznit, že výraz spoluzavinění není méněn v trestně právním smyslu a nesmírám z pachatele zodpovědnost za spáchaný skutek. I tak mohou tyto přístupy vyvolávat určitou nevoli a nepochopení jak u laiků, tak u odborníků.

Tepkve koncem 80. let se objevily nové typologické přístupy. Tyto typologie jsou reálnější, neboť přihlížejí k faktům z reálných případů, nikoli pouze

k teoretickým koncepcím z dílny různých psychologických směrů. Od 80. let se totiž prosadil názor, že je chybné zkoumat pouze osobnostní charakteristiky a znaky obětí. Pro porozumění obětem znásilnění je nutné přihlížet k celkové situaci znásilnění. Příkladem lze uvést Silvermana, který rozlišuje dva základní typy obětí:

- **oběti vztahového znásilnění a**
- **oběti útočného znásilnění.**

Mezi oběma typy zjistil podstatné rozdíly zejména v dopadu znásilnění na oběť. Oběti vztahového znásilnění trpí především pocity viny, zatímco oběti útočného znásilnění strádají silným strachem a častěji se u nich objevují příznaky blízké obrazu PTSP. Zajímavé je, že vyžadují rovněž rozličnou strategii intervence.

Na současných pokusech o klasifikaci znásilněných je sympatické, že opouští vlastní mýtus o existenci psychologicky (osobnostně, konstitučně) predestinované oběti. Hypotéza o zvláště ohrožené oběti je poměrně zavádějící. Je faktem, že znásilněné ženy představují natolik psychologicky rozmanitou skupinu, že je nelze vtěsnat do jedné šablony osobnostního zařazení. Současný stav poznání lze shrnout do výrodu: existují sice rizikantní, rizikové způsoby chování, nikoli však riziková osobnost oběti znásilnění.

Empirické pátrání po viktimogenních faktorech, které předchází znásilnění, pokračuje i dnes, ale zaměřuje se více na identifikaci obecnějších způsobů chování obětí znásilnění v době dlouho před sexuálním útokem. Smyslem této výzkumných aktivit je získat poznatky použitelné pro tvorbu konkrétních a fokusově pojatých programů prevence. Příkladem může být projekt, který zjišťoval, na čem závisí výšší pravděpodobnost znásilnění uvnitř populace drogově závislých mladých žen. Exaltované chování, konflikty se zákonem a střídání partnerů v tzv. peer-skupině byly definovány jako hlavní nositelé zvýšeného rizika znásilnění v této specifické skupině.

2. Co se děje v průběhu znásilnění aneb jak se chová oběť

Druhý směr psychologických výzkumů se zaměřuje na *chování a mentální pochody obětí v průběhu znásilnění*. Nejde ani tak o objasnění základních prototypů interakce mezi pachatelem sexuálního útoku a jeho obětí (jak tomu bylo u Fattaha či Mendelsohna). Psychologové se spíše pokouší o kategorizaci či klasifikaci základních behaviorálních i mentálních reakcí znásilněných žen na sexuální útok. Zajímá je, co cítí napadená oběť v průběhu útoku a jaké reakce či akce na místo ohrožení produkuje. Tento druhý směr zkoumání přitom usiluje o velmi praktické výstupy. Hledá maximálně účinné strategie obrany. Hlavním cílem je zjistit, jaké reakce oběti vedou k překážení úmyslu pachatele.

Jeden z výzkumů se zaměřil na zjištění emocí, které se v průběhu znásilnění objevují u oběti. Výzkumný soubor tvořilo 21 žen, které oznamily zná-

silnění policii. Znásilněné měly zpětně posoudit, který z následujících emocionálních stavů je nejbližší skutečnosti, kterou prožily:

- strach ze smrti (100 %)
- ponížení (40 %)
- bezmocnost (60 %)
- hnus (40 %)
- vztek (55 %)
- pocit odstupu, distance (laicky: chladná hlava) (20 %).

Procenta v závorce uvádějí četnost prožitku dané emoce. Dominantním pocitem z pohledu oběti je strach o život, zažívá ho každá znásilňovaná žena, více než polovina z nich pak kluče do pocitu bezmoci anebo vztek, zatímco o ponížení referuje přibližně 40% žen. Jen každá pátá znásilněná je schopna uvažovat s „chladnou hlavou“, tj. rešit krizovou situaci racionalními prostředky. Toto zjištění nemůže překvapit. Jestliže dřívá většina žen prožívá znásilnění jako útok na svůj život a nikoli na „pouhou“ důstojnost, pak je absurdní na straně oběti předpokládat logickou analýzu situace. Strach o život je extrémně intenzivní emoce, která může jak integrovat tak i dezintegravit celkovou mentální kapacitu oběti. Někteří soudci, advokáti, ale i znalci však na tu skutečnost zapomínají.

Současné viktimologické studie se zabývají především formami odporu a jejich výsledními efekty. Cohenův výzkum se například tázal, jaké možnosti jednání vnímaly znásilněné ženy v průběhu sexuální agresy a jak hodnotily jejich případnou účinnost. Výzkumu se zúčastnilo 127 žen. Za efektivní strategii považovaly velmi hlasitý křik a komunikaci s pachatelem. Jejich názory na aktivní fyzický odpor se velmi lišily, více než polovina byla zpětně přesvědčena, že fyzický odpor působí spíše provokativně. Zdá se však, že tento názor obětí je více ovlivněn obecným klišé o údajné nebezpečnosti aktivního fyzického odporu než vlastní zkušeností s použitím této strategie.

Zajímavé poznatky přinesl komplexní výzkum této problematiky, ve kterém se autorům (Prentky, Burgess a Carter) podařilo vyšetřit 108 pachatelů znásilnění (v době výzkumu ve vězení) a současně 389 jejich obětí. Analýzou všech získaných údajů byly rozlišeny 4 skupiny pachatelů a 5 typů obranných reakcí obětí.

Základní skupiny pachatelů znásilnění:

- kompenzačně jednající pachatel (znásilnění představuje kompenzační pokus o uspokojení)
- pachatel využívající příležitost
- pachatel ventilující svůj vztek
- sadistický pachatel.

Základní obranné strategie:

- verbální odpor
- nekonfrontační odpor (málo energický odpor)
- útěk
- konfrontační odpor (fyzická obrana)
- pasivita (nekladení odporu).

Ve výzkumu se ukázalo, že obrana, kterou oběť zvolila, se výrazně řídila typem pachatele.

Jinak řečeno, oběti volily způsob své obrany v závislosti na typu pachatele. Například u pachatele, který byl vnímán jako kompenzující znásilňovač, tendovaly oběti statisticky významně k nekonfrontačnímu odporu. Jestliže měla oběť pocit, že pachatel svým jednáním kompenzuje své problémy, volila odpor pomocí měkkých strategií. Zdá se však, že volba strategie probíhá intuitivním způsobem, dotazované ženy totiž nebyly schopny uvést, podle jakých signálů se rozhodly pro daný způsob obrany. Zatím převládá názor, že oběti reagují spontánně, bez racionalního zvažování jednotlivých možností. Podle výpovědi samotných obětí by se mohlo zdát, že se nejčastěji objevuje verbální obrana a pokusy o fyzický odpor.

Vice studií se shoduje v závěru, že neenergický, vlažný odpor je pro oběť poměrně nebezpečnou strategií. Nejednoznačné, měkké odmítání a prosby o „milost a slitování“ spíše zvyšují pravděpodobnost pokračujícího sexuálního útoku. Také vnitřní monolog oběti, ve kterém dominuje strach z fyzického zranění, je považován za neefektivní, svazuje ji, vydává ji pachateli na pospas.

Aktuální studie většinou pracují s následujícím schématem reakcí oběti na sexuální útok:

- fyzické strategie (fyzická sebeobrana)
- kognitivní strategie (mentální vyládění, iluze kontroly, víra ve vlastní kompetenci atd.)
- verbální strategie (komunikace)
- afektivní strategie (emocionální chování)
- celkový psychický kolaps.

Výzkumníci se zatím snaží popsat jejich četnost, hlavní nosné prvky a výslednost. Jednoznačné závěry ohledně doporučeného chování oběti nejsou momentálně k dispozici.

V poslední době se začná hovořit o „**vídění vlastní kompetencí**“ jako o klíčovém momentu obrany napadené osoby. Potenciální zranitelnost ženy je dávána do souvislosti se subjektivním odhadem vlastní nezdolnosti (coping ability). Praktickým důsledkem je tendence postavit kurzy pro ženy ne-

jen na fyzické sebeobraně, nýbrž také na trénování mentálních schopností důležitých pro zvládnutí ohrožující situace.

3. Následky znásilnění aneb problémy oběti, která přežila

Následky znásilnění jsou v literatuře shrnovány pod pojmem „rape trauma“ (český trauma ze znásilnění). Ačkoliv je tomuto problému věnováno nemálo klinických studií, výraznější změny v příspisu ke znásilněním nepřinesly. Uplatňuje se pouze jako polooficiální nálepka, zastupující obecně platný termín posttraumatické stresové poruchy (PTSP), která ale zůstává omezena na poměrně úzký okruh odborníků. Možná je to tím, že je až příliš spjata se scénou klinické psychologie (s jejím jazykem, sklonem k psychopatologizaci obětí trestných činů a přezíráním empirických viktimologických poznatků). Psychologické výzkumy následků znásilnění, kterým oběť čelí, zabírají v každém případě širší okruh problémů. Velká pozornost je v nich věnována například startérům a pochodem sekundární viktimizace.

Následky znásilnění pro oběť, která přežila, lze rozdělit do dvou skupin, a to na:

- bezprostřední, odehrávající se těsně po činu a
- dlouhodobé (obvykle charakterizované jako posttraumatická stresová porucha).

Bezprostřední následky jsou velmi důležité, protože se o ně zajímá policie i soud a přihlíží se k nim při právním posouzení činu. Bezprostřední chování znásilněné ženy těsně po ukončení útoku ze strany pachatele záleží do značné míry na **charakteristikách činu**. Ačkoliv toto sdělení působí celkem triviálně, bývá v soudních síních buhouž často cílem ignorování. Soudci, advokáti i státní zástupci se diví, jakže se oběť zachovala (např. že přijala cigaretu od pachatele, nasedla s ním do auta atd.), a přikládají jejímu chování zcela jiný smysl. Přitom při deliktech vztahového typu a dále tam, kde cízí pachatel použil *perverní* či *mučivé* sexuální praktiky, je taková zdánlivě *smírná reakce* oběti normální.

Při deliktech vztahového typu (tj. znásilnění předchází krátká interakce a/nebo i dlouhodobý vztah) oběť těsně po činu projevuje spíše **strategii redukování agrese a momentálního smíru**. Vyhledává či strpí uchlášolení, může ventilovat i projevy povrchní sympatie vůči pachateli, jde zdráhnělé na „smír“ s agresorem. Tato bezprostřední smírná reakce ovšem nikterak nezničuje původní odpor a obranu oběti před činem! Nejdé o usmíření ani odpuštění, jde o bezprostřední a krátkodobou reakci oběti na znásilnění na vrozenou strachem. Psychologicky vzato je ve hře stejný mechanismus, který známe z tzv. stockholmského syndromu.

U deliktu typu útočného sexuálního přepadení cizím mužem je bezprostřední reakce oběti vedena především potřebou **zajistit si pocit bezpečí**.

Obvykle v mysli dominuje spontánní a silná motivace zaměřená na rychlý odchod na bezpečné místo (domů, někam, kde se cítí oběť dobré, někam k lidem). V případě tělesných zranění se často objevuje **kontraproduktivní a paradoxní chování**, např. úzkostlivé pečlivé prohledávání místa činu při hledání bezcenných ztracených předmětů jako je sponka do vlasů či knoflík. Také ustrnout, tupě a bezčinné vyčkávání na místě činu, nekontaktnost připomínající změněný stav vědomí se může objevit, stejně jako exaltované emocionální reagování.

Zpravidla ještě v době odeznívání bezprostředních následků (strach z nákazy, venerickou chropobou, myšlenková zmatenos, poruchy spánku a zažívání atd.) dochází ke zveřejnění činu. Tím je oběť vystavena kontaktu s privátním ale i profesionálním okolím (policie, vyšetřovatel, lékař).

Od tohoto okamžiku lze za hlavní problém obětí znásilnění označit **předsudky a falešné stereotypy** v myslích lidí, se kterými se oběť v době po činu setkává, ať už v privátních či úředních situacích. Znásilnění je relativně častý trestný čin, zatím však víme nepoměrně více o jeho pachatelích než o jeho obětech! Chování laiků i profesionálů je pak řízeno nikoli fakty, ale souborem apriorních mylných hypotéz, které ve svém důsledku vážně zraňují oběť a vedou k dobře známým jevům sekundární viktimizace. Konkrétní ukázkou je i policejní výslech. Podle nových výzkumů koresponduje jeho délka s mým o tzv. skutečnému znásilnění, který v podstatě připouští pouze znásilnění v podobě zákeřného přepadení cizím mužem. Čím více se vyšetřovaný případ odchyluje od tohoto klišé, tím déle je poškozena vyslýchána. Presupose neviny u pachatele je silnější normou než presupce dobrého jména poškozené.

V polovině osmdesátých let minulého století vznikla rozsáhlá mezinárodní empirická studie, která si kládla za cíl zjistit co nejpřesnější **údaje o postojích k znásilněným ženám a nározech na ně**: Sondy proběhly v různých skupinách společnosti. Studie nakonec potvrdila bombot, že policisté jsou jenom občané v uniformě, neboli, že profesionálové se vůbec nelíší od obyčejných občanů pokud jde o jejich postoje ke znásilněním ženám. Společnost je až překvapivě jednotná, homogenní, pokud jde o méně o znásilněních ženách. Převládají laické stereotypy, které redukují znásilnění pouze na jednu jeho podobu, a to na vzácně se vyskytující zá碌udné a zákeřné napadení ženy úchytným pachatelem. Jiné varianty sexuálního násilí nebývají akceptovány jako znásilnění, veřejné mínění je bagatilizuje a podeceňuje. Bohužel se totéž děje často i v soudních síních, neboť i osoby s pravomocemi rozhodovat o všechn znásilnění jsou zatíženy stejnými mentálními skripty.

Následující údaje jsou převzaty z katalogu předsudků týkajících se znásilnění z doby před 20 lety. Proč si nepoložit otázku, kolik se od té doby změnilo?

kognitivní stereotypy:

Znásilnění probíhá formou přepadení.

Znásilňovači jsou psychicky vyšinutí a nápadní.

Většina žen se v průběhu znásilnění masivně brání.

Znásilnění způsobuje hlavně téžkou újmu na tělesném zdraví.

Zeny vnímají znásilnění jako agresivní, vynucený sexuální styk.

empirická fakta:

Většina znásilnění se odehrává v sociální blízkosti.

Znásilňovači nemusí být vůbec sociálně nápadní ani duševně chorí.

Většina žen se obvykle pokouší o verbální obranu. Strach o život je blokují.

Většina znásilnění končí spíše lehčimi až středně téžkými tělesnými zraněními. Závažnější jsou ovšem poškození psychická.

Zeny vnímají znásilnění jako existenciální ohrožení života.

Existují studie, které zkoumají, jak probíhá u kriminální policie výslech znásilněné v závislosti na typu znásilnění. Podobné projekty byly uskutečněny i u soudu. Shodně se ukazuje, že předcházející flirt s pozdějším pachatelem a soukromým byt jako místo činu ovlivňuje náhled na oběť v negativním smyslu. Překvapivě závěry přinášejí také výzkumy orientované **na znalce, psychology**. Scholz a Greuel analyzovali 20 znaleckých posudků, zadaných kvůli posouzení věrohodnosti výpovědi znásilněné. Konstatovali, že je v nich věnována předeminována a neúčelná pozornost sexuální anamnéze poškozených. Další nápadností bylo hojně používání *projektivních* testů, ačkoliv jim chybějí dôkazní hodnoty pro účely posouzení věrohodnosti konkrétní výpovědi. Autoři nakonec rozdělili odborná stanoviska psychologů na:

1. **především na psychologii osobnosti** znásilněno soudně znalecké posudky
2. **především na psychologii výpovědi** zaměřené soudně znalecké posudky.

V první skupině označili celkem 60% posudků jako předpojaté a silně ovlivněné obecnými stereotypy a klišé. Podle nich je pravděpodobné, že každý druhý psychologický soudně znalecký posudek znásilněné vycházejí z orientace na osobnost a klinickou psychologii bude zatížen kognitivními stereotypy v duchu výše uvedené tabulky. V druhé skupině byla situace jiná. Za předpojaté a straníci (tentokráté ovšem spíše oběti) označili badatelé pouze 10% posudků, zbývajících 90% ocenili jako nezaujaté a neovlivněné běžnými mýty.

Závěr

Nová díkce paragrafu 241 trestního zákona přeformulovala skutkovou podstatu znásilnění a přiblížila ji realitě. Samotné postavení oběti znásilnění se však příliš nezměnilo. Jak v privátní sféře, tak v průběhu trestního ří-

zení nemá znásilněná žena na růžích ustláno. Ke zlepšení postavení oběti znásilnění je zapotřebí nejen nadšení a zapálení pro věc, ale také empiricky ověřené poznatky! O to konců usilují i psychologické výzkumy. Soustředí se na tři zájmové okruhy, které lze zjednodušeně popsat jako psychologie obětí před, v průběhu a po znásilnění. Doufejme, že fakta získaná empirickým výzkumem brzy vystřídají mýty. Zasadme se o to, aby se empirické poznatky dostaly co nejdříve ke kompetentním osobám, které jsou nositeli procesu uplatňování práva. Tyto osoby jsou v dobu po činu pro oběť psychologicky vztahu k centrálním faktorům, jenž spoluřezují o tom, zda a jakým způsobem se znásilněná osoba zotaví ze sexuálního útoku.

Správné posouzení živého případu je po právní stránce relevantní pro vyšší trestu (a pykání či pokání pachatele) a po psychologické stránce přispívá k návratu oběti do normálního života.

Literatura:

- Črtková, L.: Policejní psychologie. Praha: Portal 2000.
Dätwyler, L.: Befragung und Betreuung der Opfer von Sexualdelikten. Kriminalistik 1993, č. 11, s. 735 – 742.
Ellingworth, D.-Farrell, G.; Peace, K.: A Victim Is a Victim? British Journal of Criminology 35, (1995) s. 360-365.
France, K.: Crisis Intervention. A Handbook of Immediate Person-to-Person Help. Springfield: Charles C. Thomas Publishers 1996.
Hiekel, A.; Endres, I.: Sexuelle Übergriffe gegen Frauen. Kriminalistik. 1997, č. 10, s. 625- 632.
Holst, B.: Kriminalitätsfurcht von Frauen: Normal oder hysterisch? Neue Kriminalpolitik. 2001, č. 1, s. 10 – 15.
Lurigio, A.J.; Skogan,W.G.; Davies, R.C.: Victims of Crime. Newbury Park: Sage 1990.
Resick, P.A.: Victims of sexual assault. In: Victims of Crime. London: Sage Publications 1990.
Schneider, I.: Kriminologie der Sexualdelikte. Kriminalistik. 1999, č. 4 s. 233- 238.
Scholz, O.B.: Psychologische Forschungen zum Vergewaltigungspfer. In: Kriminologische Opferforschung Bd.II. Heidelberg: Kriminalistikverlag 1994.

Zranitelnost menšinové sexuality

PhDr. Bohumila Baštecká

Všechny zranitelné formy života sdílejí jednu kvalitu: nemohou hovořit samy za sebe.

Thomasma, Kushnerová: Od narození do smrti. Etické problém v lékařství.
Praha: Mladá fronta, 2000

1. Sex jako základ totožnosti a sebepojetí

Když se zeptám dětí, co je to sex, začnou se híhnat. Dospělí se při odpovědi na tuto otázku tolík nejhřejší, většinou však také myslí na slasti a strasti intimní sexuality.

Sex znamená pohlaví a je hlavním znakem identity – totožnosti každého z nás. Určuje do velké míry nás osud, psychosociální roli i představu o sobě.

2. Různé podoby menšin

Menšina se vymezuje menším podílem na moci, nikoli menším počtem lidí k ní příslušejících.

Proto je možné vidět i vztah mužů a žen ze zorného úhlu menšinovosti. Odchylka od většiny podporovaná mocí bývá žádoucí. Odchylka od většiny do provázená bezmocí činí člověka zranitelným.

Pokud druhého považujeme za příslušníka menšiny, začnáme obvykle vlastnosti jednotlivce zobecňovat na vlastnosti skupiny a začnájí se uplatňovat sebenaplňující předpovědi.

Většina má soběstřednou tendenci považovat vlastní normy za jediné správné.

Menšinovost zorného úhlu lze měnit. Bevěrci si v křesťanském společenství může uvědomit omezenost své normy, křestan v ateistickém světě rovněž.

Menšiny se dělí na **viditelné a ne-viditelné**. Předpokládá se, že pro příslušníky viditelných menšin bývá snazší nalézt menšinovou totožnost, neboť je zřejmá na první pohled. Mohou se vyhranit, protože se vyhrujit musí. Pro členy ne-viditelných menšin – gaye a lesbicky, příslušníky „blíž“ etnických skupin – bývá obtížné překonat lákadlo splynutí s většinou.

3. Většinová zobecnění a většinové předsudky

Uvádím výroky, které obsahují tradičně představy o menšinách. Každý z nich může být pravou v jednotlivém případě – to znamená o každém z nás. Zrovna tak může být každý z nich v jednotlivém případě nepravdou. V podobě zobecnění představují předsudky, které většina zaujmá vůči menšině.

- Muži chtějí sex častěji než ženy.
- Když se muž vzrůší, měla by žena přistoupit na sexuální styk, aby mu neubližovala.
- Pohlavní zdrženlivost před snatkem vede k sexuálnímu nesouladu po sňatku.
- Plnohodnotný pár tvoří pouze muž a žena.
- Za znásilnění si mohou ženy samy.
- Když žena řekne Ne, myslí tím Možná; když řekne Možná, myslí tím Ano.
- Ta je zrzavá, ta se nevdá.
- V romských rodinách sexuálně žijí už děti.
- Člověk s postižením musí být vděčný, když si ho vezme někdo zdravý.
- Partneré lidí s tělesným postižením musí být úchylní.
- Lidé s mentálním postižením jsou citově nestálí.
- Lidé s mentálním postižením by neměli mít děti.
- Staří lidé – zvláště poté, co ovdoví – nemají sexuální potřeby.
- Neslyšící jdou v sexu rovnou na věc.
- Ženy trpící epilepsíí nemohou brát antikoncepcii.
- Nevidomá by si měla vzít nevidomého, protože jí bude lépe rozumět.
- Nevidomá by se měla snažit o vidomého, protože jí bude moci lépe pomáhat.
- Lidé zvážené způsobilosti k právním úkonům potřebují k sexuálnímu styku souhlas opatrovníka.
- Katolíci jsou pruděrní.
- Když někdo žije v celibátu, musí být homosexuál.

Každé z těchto tvrzení, pokud ho příslušník zmíňované menšiny přijme za vlastní, může poškodit jeho sebeopojetí a učinit ho zranitelným.

Citlivost k menšinám v sobě obsahuje rozpor: menšinová **nálepka** škodí, skupinová (menšinová) **totožnost** prospívá. Konkrétní katolík pravděpodobně nestojí o nálepku typu „aha, věříci, ten bude mít problémy v sexu“, ale potřebuje, aby byl brán ohled na to, že jeho osobní víra se staví k onanii odmítavě.

Do podobného rozporu se dostáváme s pojeticí **speciálních potřeb**. Za jedincovy speciální potřeby označujeme obvykle potřeby pomůcek či přístupů, kterými jedinec vyrovnává svoje znevýhodnění dané postižením. Speciální potřeby jsou mezistupněm při naplnění běžných lidských potřeb.

Každý člověk by měl mít možnost sám sebe začlenit a najít svou totožnost, neměl by však být násilně zafazován druhými.

4. Příčiny vnučené menšinové odlišnosti

Mnohé předsudky vznikají na základě zkušenosti. Probereme si, odkud se berou některé většinové zkušenosti s menšinovou sexualitou.

• Odlišná socializace

Lidé, kteří vyrůstají v kolektivních zařízeních, případně jsou v nich udržováni i v dospělosti, bývají oproti většinové kultuře více závislí na hodnoceň vrstevnickém kolektivem. Přidej-li do vrstevnického kolektivu nový žádoucí „objekt“, začnou ostatní členové skupiny soutěžit o jeho přízeň, neboť získáním jeho přízně posílí vlastní hodnotu. Odtud se mohou brát představy o citové nestálosti lidí s postižením.

• Ghettozace

Kdo je u nás příslušníkem většiny? Ještě stále jde pravděpodobně o 30-35letého bílého zdravého českého muže. Přesto by homogenní seskupení sestávající pouze z 30-35letých bílých zdravých českých mužů mohlo v příhlížejících vyvolat rozpaky ať už tiseř. Podobná homogenní seskupení lidí starých nebo lidí s postižením vyvolávají totéž.

• Přílišný dohled

Domácnosti unesou leccos. Individuální a párová sexualita vstřebá dysfunkci i deviaci jednoho nebo obou partnerů, masturbaci, sexuální pomůcky. Sexualita má své místo v souvislostech domácího života, je do nich zařazena, netří. Tam, kde člověk potřebuje nějaký druh péče, je často i na jeho soukromí pohlíženo hodnotícím pohledem pečovatelů. Námluvy klientů v chráněné dílně, onanie obyvatele domova důchodců a další bezně projekty erotiky a sexuality se stávají pro pečující pracovníky problémem.

• Ochrana jedince proti zájmům jedince

Ve světě – a postupně i u nás – se zpochybnuje ochrana menšin a je nahrazována rovností příležitostí. Ukázalo se, že ochrana – v jejímž jménu jsou lidí zbabování možnosti riskovat, ale také třeba způsobilosti k právním úkonům – znemožňuje lidem těžit z rizik, využívat příležitostí a zdrojů, naučit se rozhodovat.

Představme si, že bychom přestali lidí s postižením chránit a drželi se zásady **rovnosti příležitostí**. Je jasné, že člověk s postižením by pak – jako každý jiný člověk – měl právo

- být deviant a něst za to zodpovědnost
- trpět dysfunkcí a vyhledat pomoc
- mít dysfunkci a netoužit po pomocí
- atp.

5. Hledání menšinové totožnosti zevnitř

Rekli jsme, že zranitelnost sexuality se více dotýká části identity – sebejpotí a s ním související sebeúcty – než části intimity. Můžeme přemýšlet, jak lze práva příslušníků menšin podpořit. Prvním a podstatným krokem je existenci menšin bezpředsudečně **uznat**. Znamená to říci si: *existují ti a ti lidé, o jejichž skutečných potřebách a odlišnostech nic nevím. Neviním-li, zeptám se*. Druhým krokem je tedy **slyšet** menšinové **mluvčí**, případně požádat o pomoc **tlumočníky**. Mluvčí jsou příslušníky dané menšiny. Seznamují většinu s cha-

rakteristikami menšiny zevnitř. Tlumočníci dělají prostředníka při dorozumívání člena menšiny s členem většiny. Třetím krokem je úcta k osobní normě a lidským právům protějšku.

Je naděje, že postojem úcty k druhému podporíme jeho sebeúctu a tím i jeho možnost se o zdravé podobě vlastní sexuality rozhodovat, případně ji účinně chránit.

Znásilnění zdravotně postižených

MUDr. Jiří Mellan

Rád bych uvedl několik obecnějších a teoretických poznámek k otázce znásilnění ze sexuologického hlediska.

Ide o dosažení souže se ženou za použití násilí. Tedy bez jejího souhlasu a tím spíše bez jejího erotického vyladění. Agresivní zmocnění se sexuálního objektu za nepřiměřené situace, často s využitím jeho bezbrannosti, závislosti či bezmocnosti. Ide o živočišný akt, jímž se samec prosadí u samice na základě pudových podnětu, i když víme, že ani u zvýfrat nejde většinou jen o pudovou záležitost a i u nich se uplatňují sbližovací rituály, které mají svá pravidla.

U lidí jsou sbližovací pochody kulturně podmíněny a strukturalizovány.

Připomeňme si škálu lidské sexuální socializace na stupnici rozvinuté podle Scofielda, v níž každý další stupeň by se měl uplatňovat až po naplnění stupně předchozího (což je podmínka Gutmanovy škály). A ukažme si i odchyly, s kterými se setkáváme v jednotlivých fázích.

První je PRETAKTILNÍ FÁZE:

- projev zájmu (HT:HS)
- přiblížení k objektu – prezentace
- upoutání pozornosti (Faktor Atraktivity, handicap, vzhled, schopnosti, znalosti)
- oslovení
- dvoření – koketérie
- schůzka (dating), pozvání na disco, do kina, na sklenku, tanec (význam tanečních hodin)
- pozornosti, květiny, dáry,
- chození, známost

Na tomto stupni se zastaví devianti typu voyer a exhibicionista. Při neschopnosti navázání kontaktu mají tendenci pronikat do intimní privátní či přímo do genitální sféry.

Domnívám se spolu s Kolářským, že na úrovni pretaktilní fáze zjištujeme dnes v naší společnosti obecně největší nedostatky. A výchova v tomto směru je zcela zanedbávána.

Následuje sbližovací FÁZE TAKTILNÍ – prekoitální:

- polibek
- necking
- peting

- (dnes příp. orálně-genitální či anální aktivity)

Do této fáze přeskakují frotéři, tušení a patologičtí sexuální agresori, kteří dle o přímočaré atakování prsou či genitálu a zpravidla jím nejdě o soulož, takže se právně nedopouštějí tr. činu znásilnění, nýbrž omezování osobní svobody či vydíráni.

Tepřve pak se dostaváme k fázi koitální:

Zde většinou předpokládáme už intimní vztah: vážnou známost, zasnoubení – snatek.

Dalším stupněm je ev. styk s dalším partnerem ve formě sukcesivní polygamie či nevěry, tedy simultánní polygamie.

Vidíme, že v současné společnosti je sled uvedených fází od tohoto klasického schématu namnoze odlišný. Společenské normy jsou dnes méně přehledné a nejednotné. Často chybí ve vývoji vztahu celá škála sblížovacích pochodu. Děti je neznají a ani nemají kde se jim učit, sblížování směřuje bezprostředněji k souloži často ve formě cool sexu „nezatěžovaného citovým balastem“ a tepřve podle koitálního souladu se uvažuje o ev. vztahu. Mnozí dnešní mladí lidé mají tedy rozdílné morální normy a tím i různý názar na závažnost koitálního aktu. V TV seriálech se řeší problém, zda souložit už na první či až na další schůzce apod. Větší prestiž se teší chlapec, který „dosdal“ více dívek. Dívky po vystoupení svého idola na něj stojí frontu atd.

Každý má tedy jiný hodnotový systém a každý se ve svém vývoji nachází na jeho různém stupni.

V inkriminované době násilné interakce se tedy na **aktuální situaci** podílí rada faktoru, které musí brát v úvahu např. znalec při svém forenzním hodnocení.

Které faktory to jsou?

- Rozdílná sůla pudu – sex. temperament.
- Individuální zkušenosť – stupeň HT vývoje (viz výše).
- Citová angažovanost: od nezájmu po zamílovánost.
- Aktuální stupeň erotického naladění – nabuzení.
- Obecná ovládací schopnost autoregulace (intelekt, osobnost).
- Perspektiva odkladu realizace (ztráta bude vhodnější situace). Tu nikdy nemají např. sadisté.
- Místo: prostředí nerušené samoty izolovaného místa.
- Sebevědomí, pocit moci, převahy.

Z toho plynoucí schopnost sebeprosazení (váčí nevyspělým objektům, váčí tělesné či mentálně postiženým, bezmocným).

Tedy na straně PACHATELE se muže uplatňovat

- mentální opožděnost
- jiný hodnotový systém (agresivní dobývání vnímané jako norma, sex jako sport, cool sex, dnešek ne zítřek)
- vysoká pudová výbava
- sex. nabuzenosť (vzrušení) z předchozí interakce
- frustrace z abstinence
- vliv alkoholu (stadium orla a býka) či jiných drog (zejména pervitin, LSD)
- pocit převahy nad závislou či bezmocnou obětí

A na straně OBĚTI

- nedostatek zkušenosť, kdy je překvapena, nechápe, nerozumí – šok
- podcenění nebezpečí (noční samota, výtahy)
- bezděčná provokace (vyzývavé oblečení a chování)
- očekávání, že vždy bude respektováno závěrečné NE
- služební či příbuzenská závislost
- bezmocnost při postižení, v opilosti

V tomto kontextu jsme očekávali větší výskyt **znásilnění zdravotně postižených žen**.

V průzkumu rodinného a sexuálního života osob zdravotně postižených (1) jsme proto věnovali také pozornost četnosti, s níž se postižení „stali obětí **různých trestných činů**“. Mezi nimi bylo jmenováno i znásilnění, pohlavní zneužití, ale i omezování osobní svobody a vydíráni. Z trestní praxe víme, že sexuální útok byt sebebrátlenejší nebyl klasifikován jako trestný čin znásilnění, pokud nedošlo k realizaci soulože. Na druhé straně pod trestným činem omezování osobní svobody či vydíráni se mohou skrývat kromě znásilnění i činy zcela nesexuální povahy. V tom směru považujeme formulaci v našem dotazníku za nedostatečnou a v našich závěrech zavádějící.

Weiss a Zvěřina se ve své práci o sexuálním chování české populace z r.1999 (2) ptali ženy, zda „**byla někdy přinucena k pohlavnímu styku násilím**“ a dostaly 13,5% kladných odpovědí.

Na nás dotaz, zda se stala žena obětí tr. činu znásilnění, odpovědělo kladně jen 2,3%, což je 17 žen. I když přícteme 5,7% žen, jež uvedly, že se staly obětí omezování osobní svobody a 1,4% žen – obětí vydíráni, šlo celkem o 9,5% všech žen našeho souboru. A to je překvapivé málo.

Pro úplnost uvádíme, že znásilnění uvedli i dva muži s homosexuálními zkušenostmi a postoji.

V této části dotazníku, týkající se obětí trestných činů, nám neodpovědělo 55% žen. To muže znamenat, že nechtěly odpovědět nebo se nestaly obě-

tí žádného trestného činu. Svá zjištění musíme tedy brát opatrně a pokusit se o rozbor dat z pozitivních odpovědí.

Respondentky z našeho souboru jsou relativně staršího věku. Nadpoloviční většině je nad 40 let.

S ohledem na typ zdravotního postižení šlo o úmerné zastoupení všech typů, bez zjistitelné převahy např. tělesně či zrakově postižených. (V souboru rozšířeném o ženy vydřané a omezované na své svobodě stoupil podíl žen s mentálním postižením.)

K jejich postižení došlo převážně až v dospělém veku, zanedbatelný je počet postižených od narození či v dospívání. Mezi znásilněnými je málo žen s přiznanou bezmocností, jen 2 ženy (10%) byly převážně či úplně bezmocné.

Z hlediska rodinného stavu jich bylo nepatrně více svobodných a rozvedených (47% proti 27% u celého souboru). Znásilněné častěji žily s rodiči či se svým nezaopatřeným dítětem. Méně bylo vdvaných a ovdovělých.

Tyto údaje jsou ve shodě s tím, že šlo o domácnost malé – průměr je 1,63 člena na 1 domácnost (celý soubor má průměr 2,37 osoby). Po sociální stránce jde o domácnosti s nejnižším příjmy na hranici životního minima. 52% s příjemem do 10 tis. Kč měsíčně.

Znásilněné ženy hodnotí obecně **význam sexu** pro lidskou spokojenosť shodne jako ostatní soubor, hodnocení významu sexu pro svou osobu vznívá nepatrné pesimističtí.

Podmínky pro sex, styky nevyhovující či žádné uvedlo 50% žen. Polovina žen je **nespokojena** se svým sexuálním životem.

Cvrtna žen se nevyjádřila k **frekvenci** svých styku v současnosti, jen 10 % uvedlo, že nemají žádné styky. 42% uvedlo frekvenci styku v kategorii více styku v měsíci, tedy v předpokládané populační normě.

Ve svých **postojích** k sexuálním aktivitám jako jsou **predmarželská** a **mimozáželské** styky, iakož i k interrupci se jeví jen dvě ženy jako odmítající, restriktivní, ostatní jsou dokonce **permisivnější** než celý soubor.

Žádná ze znásilněných nepřiznala masturbaci. Cvrtna se však k tomuto bodu nevyjádřila.

Co se týče **trestného činu** znásilnění, o jednorázový čin šlo desetkrát, o opakovány pětkrát, ve dvou případech situace trvá. 4x šlo o ženu vdanou, 4x svobodnou.

Osmkrát šlo o domácí násilí spáchané příbuzným, 3x opakovaně. Tyto činy nebyly vesměs oznámeny. 5x proto, aby se oznámení neobrátilo proti oběti, 4x z obavy z pomsty, 2x z důvodu závislosti a jednou pro citový vztah.

Osmkrát šlo o čin pachatele neznámého spáchaný na veřejném prostranství. Tyto případy byly oznámeny. Skončily tak, že 3x byl pachatel odsouzen, 3x vypátrán, ale neodsouzen, 3x se věc obrátila proti postižené.

Sexuální život respondentu nemohl být dotaženém zachycen do větších podrobností. Okolnosti spolupráce při anketním průzkumu uskutečňova-

ném převážně při nahodilých setkáních na okresních sdruženích zdravotně postižených neposkytovaly vhodné podmínky pro sdělení závažných okolností z vlastního sexuálního života. To dokládá i počet neodpovědí na tuto otázku. Také formulace „oběť trestného činu znásilnění“ proti formulaci „přinucen k souloži proti své vůli“ je přinejmenším zužující.

Závěrem:

Z této důvodu předpokládáme, že údaje o výskytu 2,3% znásilněných zdravotně postižených osob v našem průzkumu jsou nespolehlivě nízké. K získání spolehlivějších údajů by bylo třeba ev. další projekt lepe na tuto problematiku zaměřit.

Naše údaje i tak svedčí o tom, že k znásilnění zdravotně postižených osob dochází nejméně v polovině případů v domácím prostředí za strany příbuzných oběti a tyto případy nejsou zpravidla oznámeny ani právně řešeny.

Ani zkušenosti se soudním projednáváním případu spáchaných mimo rodinu nejsou nejlepší. Tak ze 17 případu znásilnění zdravotně postižených žen byli odsouzeni jen 3 pachatele.

Problematice bude třeba věnovat pozornost v dalším zaměřeném průzkumu.

Literatura:

1 Sdružení zdravotně postižených v ČR, Praha 8, Karlínské nam 12. Rodinný a sexuální život zdravotně postižených. Sborník materiálu ze semináře 11. 12. 2000.

2 Weiss P, Zvěřina I. Sexuální chování obyvatel České republiky Alberta Plus, 2000.

Oběti znásilnění z pohledu Bílého kruhu bezpečí

(Sdružení pro pomoc obětem trestných činů v ČR)

Mgr. Petra Vitoušová

Oběti trestného činu znásilnění tvoří 5,6 % klientely, která přichází osobně do některé z šesti poraden Bílého kruhu bezpečí v ČR. V letech 1991 – 2001 (do konce září) navštívilo naše poradny celkem 178 obětí tohoto trestného činu. Některé z nich si ještě před konzultací přály hovořit výhradně s ženou. Takové přání bylo ovlivněno mimo jiné tím, že ze strany oběti ide o sdělení mnohem osobnějšího a intimnějšího rázu než například na policii nebo dokonce v rámci rodiny. Přestože nejsme instituci, kde by se poradci klientů vyptávali nebo kde by je dokonce vyslýchali, dává řada obětí znásilnění stále ještě přednost výhradně telefonickému nebo písemnému kontaktu s našimi poradnami. Takových kontaktů bylo v případě znásilněních obětí přirozeně více než kontaktů osobních.

Z celkového počtu osobně příchozích obětí znásilnění nebylo v době prvního kontaktu s Bílým kruhem bezpečí 30% případů oznámeno Policií ČR. Více než polovina příchozích obětí, jež trestný čin oznámily policii, vykazovala znaky sekundární viktimizace a právě tento problém se stal hlavním důvodem pro vyhledání Bílého kruhu bezpečí.

Velmi častou příčinou druhotné traumatizace obětí znásilnění bývá přístup policistů v **okamžiku oznámení trestného činu**. Policista například odmítá akceptovat, že se žena stala obětí trestného činu, domnívá se, že jede o neoprávněné nařčení, že si trestný čin vymyslela nebo dokonce zinscenovala. Oběti se setkávají i s tím, že je jejich trestní oznámení zcela odmítnuto. Policie na místním oddělení například ve 23 hodin nechtěla takové oznámení včubej přijmout. Oběti si také stěžují na netaktní, necitlivý až lhostejný přístup. Zaznamenali jsme případ, kdy bylo oběti při oznámení řečeno, aby si sedla v čekárně a počkala, až někdo přijde, protože jsou všichni na výjezdu. Po hodině se ptala, jestli se jí už někdo může věnovat. Policista před dalšími lidmi, kteří čekali na stejně chodbě, zavolal na kolegu: „Nezapomněl jsi, máš tady to znásilnění!“

Oběti si také stěžují na **mentorování** („co jste čekala, že se vám stane o půlnoci“, „proč se takhle oblékáte“, „proč jste s tím člověkem šla“ atd.). Zejména na místních odděleních se setkávají s rozpaky a neznalostí postupů bezprostředně po oznámení činu, což se projevuje nevhodným vyptáváním nebo komentováním jejich sdělení. Pocitují přitom ze strany policistů značnou nedůvěru ke své výpovědi. Velmi traumatizující jsou pro oběti opakován výslechy a nezřídka i nevhodné prostředí na policejním oddělení. To,

že je nepohodlné a strohé, dokáží akceptovat. Musí v něm přeci pracovat i policisté. Oběti popisují i nepříjemnou atmosféru plnou rušivých momentů při projednávání tak intimních záležitostí a někdy uvádějí, že kancelář policiisty byla „vyzdobena“ dokonc fotografiemi nahých žen.

Co vlastně oběť znásilnění očekává od policistů? Především důvěru, ochranu, podporu, soucit a empatii, alespoň ve střídmé formě, dále pak takto zacházení a srozumitelné informace.

Dalšími zdroji sekundární viktimizace, tak jak je v Bílém kruhu bezpečí oběti znásilnění pojmenovaly, jsou nedůstojné procedury spojené s odvozem k lékaři a se samotným odborným vyšetřením v nemocnici nebo u služby konajícího gynkologa. V rámci publicity, která se rozpoloučila po sériové trestné činnosti páchané na Jižním Městě v roce 2000, jsme v této souvislosti zaznamenaly veřejně vyjádření jednoho z policistů: „No co, my tu ženu dovezeme k felčárovi, nejsme na to nijak speciálně školeni.“

Oběti násilníků nejsou v mnoha státech Evropské unie vystavovány zbytečným procedurám. Dbá se například na to, aby nemusely procházet běžnou zdravotní kartotékou, aby nečekaly v čekárnách před ordinací nebo v nemocnici. Nemělo by se tam vžebec stát, aby se lékař, který poprvé vyšetřuje znásilněnou ženu, ptal policisty, co se vlastně od něj chce. Také by se tam nestalo to, co v Praze v případě sedmnáctileté znásilněné dívky, které po lékařském vyšetření v nemocnici, vydešené a krvácíci, policisté v služebním autu řekli: „Ne ne, vy už s námi teď nepojedete, támhle je tramvajová zastávka.“ Zahanbená a ponížená se vrátila do nemocnice, protože nebyla schopna cesty hromadnou dopravou. V těchto případech jsou nepřijatelné výmluvy na nedostatek pohonných hmot, pokud vážně míníme ochranu lidských práv, v tomto případě práv oběti trestních činů.

Další problém, na který si oběti trestného činu znásilnění stěžují, je nedostatek informací o průběhu trestního řízení. Stěžují si i na nesrozumitelné poučení o právech poškozeného, které pro ně bylo velmi formální a nerespektovalo jejich momentální stav rozrušení. Jedně, co vnímaly a co jim bylo velmi dobře vysvětleno, byla pohrůžka sankce v případě krátké výpovědi. Dzid se, že v souvislosti s oznamováním znásilnění je tato pasáž v rámci poučení mimořádně zvýrazňována.

Oběti přikládají velký význam všem informacím, které v průběhu trestního řízení dostávají. Pouze v případě, že tyto informace mají a že svému poučení porozumí, mohou totiž dosáhnout svých práv. I když v porovnání s pachatelem poměrně nedostatečných. Nelze se divit, že se vzhledem k výše uvedeným poznatkům cítí jako osoby v trestním řízení přehlížené.

Dalším zdrojem sekundární viktimizace bývá průběh rekognice. I v hlavním městě, které je technicky poměrně dobře vybavené, a zejména pak v městech menších, se stává, že obětem znásilnění bývá odmítuto provedení rekognice ve speciální místnosti s jednostranným zrcadlem. Iako argument se uvádí, že místnost je stále obsazená, že je na ni pořadník.

Poškozená v postavení svědka těžko odmítá účast na tomto procesním úkonu, pokud iž policie telefonicky sdělí, že je nutné, aby se okamžitě, například do hodiny, k rekognici dostavila. Z hlediska rozvoje posttraumatu by oběti sexuálního násilí měly mít právo na zvýšenou ochranu a respekt.

Jako velice traumatisující záležitost uvádějí oběti trestného činu znásilnění také setkání se soudním znalcem. Soudně znalecké zkoumání se nezřídka koná v místnostech, které nejsou zajištěny tak, aby zvuk z ordinace nebyl slyšet do čekárny. Když oběti občas doprovázíme, stáváme se nechtečnými svědky těžko pochopitelných příspěvů. Zkoumání bývá vedeno ponížujícím, netaktním a neprofesionálním způsobem, odhalují se v něm skutečnosti, které mohou oběť kompromitovat v rámci soudního řízení a v budoucnu. Následující příklady jsou převzaty z autentických výpovědí klientek BKB. Na dotaz znalce uvedla poškozená (20 let, TČ znásilnění), že do Prahy přijela proto, aby něco dokázala, což znalec-psycholog komentoval slovy: „No, to se vám teda moc nepovedlo. To jste toho zatím moc nedokázala. Neměla byste se vrátit k rodicům?“ Když měla tatáž klientka hovořit o svém prvním pohlavním styku, uvedla pouze, že jí v té době bylo 18 let. Na další okolnosti si údajně nevpomněla. „No to si snad pamatuje každý, tyhle věci, ne?“ odvětil téměř podrážděn znalec. Na postup jiného znalce se v podobně BKB dotazovala u klientky (32 let, TČ znásilnění), které z nedostatku času zadala znalec domácí cvičení. Dva osobnostní dotazníky si odnášela ke zpracování domů, ale nebyla si jista, zda znalec skutečně očekává, že mu je zašle poštou zpět. Měla totiž pocit, že to pro něj není až tak dležité. Poškozená může sice svůj nesouhlas (celkový či s některými otázkami, o kterých se domnívá, že s vlastním trestním činem nesouvisí) projevit v podobě stížnosti na postup vyšetřovatele. Avšak v těch případech, kdy se k tomu odvádí, se obvykle dokáže zamítnut. Jako lepší cesta se proto jeví odmítavému postoji poškozeného k psychologickému vyšetření *vías předcházet*. Pro znalce je naprostě postačující, když si uvědomí, že oběť trestný čin nespáchala a když se podle této premisy chová v živém kontaktu s poškozenou osobou. Slušnou a korektní komunikací a poskytnutím dostatečných informací může znalec výrazně utlumit pocit nedůstojnosti a nespravedlnosti na straně oběti.

Dalším zdrojem sekundární viktimizace oběti znásilnění je absence respektu a velmi malá možnost ochrany ze strany orgánu činných v trestním řízení. Logicky u oběti znásilnění přetrvává značný strach z pachatele a značná obava ze msty.

Bylej jsme v kontaktu s obětí trestného činu znásilnění s následkem těžké újmy na zdraví. Pachatel – manžel oběti byl stíhán na svobodu. Poškozená byla dva měsíce v nemocnici, půl roku v rehabilitačním zařízení a pak musela spolu s pachatelem dál bydlet ve společném bytě, kde k činu došlo. Oběti byla poskytnuta nadstandardní pomoc spočívající v opakování bezpečnostních opatření a placené právní pomocí. Advokát podal státní-

mu zástupci návrh na uvalení vazby, protože poškozená byla vystavena značnému psychickému týrání, obžalovaný jí vyhrožoval násilím a simuloval dokonce útoky se zbraní v ruce. Návrh zůstal bez reakce. Oběť ve vlastním zájmu opustila domov a přestěhovala se do azylového zařízení, kde čekala na termín hlavního líčení u soudu.

Dalším důkazem slabé ochrany obětí je naše zkušenosť při doprovodu poškozené k soudu. Pachatel trestného činu znásilnění byl tří číz státní příslušníci, kteří na ulici zatáhli do auta jinou neznámou tříadvacetiletou ženu. V této kauze jsme se setkali s tím, že před jednací síní soudu byly veřejně přístupné údaje obsahující jméno, příjmení a adresu poškozené!

Pošledním zdrojem sekundární viktimizace, který oběti znásilnění v Bílém kruhu bezpečí uvádí, je **kladení otázek směřujících do oblasti intimního života obětí před činem** a do oblasti jejího života, jež přímo nesouvisejí s trestním činem, a to zejména u veřejného hlavního líčení před soudem. Byli jsme v soudní síni přítomni veřejnému projednávání případu, kdy se předseda senátu ptal matky dvouletého dítěte, kterou znásilnil po abiturientském večírku bývalý spolužák, kolikrát mívá pohlavní styk se svým manželem, kdo je na začátku styku u nich doma aktivnější, co při styku s manželem poškozená cíti. Výslech se uskutečnil před přibuznými obžalovaného. Oba, poškozená a obžalovaný, pocházeli z menšího města.

Jaká východiska z výše popsané situace by Bílý kruh bezpečí v budoucnu předopakoval?

S odvoláním na Doporučení Rady Evropy č. 11 z roku 1985 o postavení oběti v trestním právu a řízení a Rozhodnutí RE o postavení oběti v trestním řízení z 15.3.2001, kde se mj. doporučuje, aby byla zohledněna osobní situace oběti ve všech stadiích trestního řízení, požadujeme, aby byla respektována důstojnost oběti znásilnění a aby byla respektována všechna její práva.

Navrhujeme za přítěžující okolnost považovat znásilnění v rámci tzv. domácího násilí. Navrhujeme zvážit způsob prokazování násilného jednání v případě, kdy se oběť rozhodne nebránit právě proto, aby ji pachatel nezranil nebo nepřipravil o život. V podstatě téměř žádná z napadených obětí nesetrává ve fanatickém odporu v průběhu celého trestného činu. Díky informační osvětě upustí oběť často od obrany jen proto, aby přežila s minimálními následky. Co jiného v situaci překvapení a beznaděje můžeme každé oběti poradit? A je potom skutečně velice těžké prokázat mřížu násilí a poměr útoku a obrany.

V trestním řádu navrhujeme prohloubit anonymitu a ochranu oběti sexuálního násilí ve všech stadiích trestního řízení, navrhujeme zvýšit ze zákona povinné informování oběti o jejich postavení a právech, o lhůtách uplatnění nároku, o průběhu soudního řízení, o výsledku projednávání jejich věcí, včetně včasné informace, pokud si ji oběť přeje, o případném propuštění pachatele z vazby či výkonu trestu odnětí svobody.

V roce 2000 jsme měli opakován kontakt s obětí pokusu o vraždu, kterého se dopustil deviantní pachatel několika znásilnění před deseti lety. Silně traumatizovaná oběť nás po letech znova vyhledala, neboť si spočítala, že mu brzy vyprší výkon trestu. Právě ona byla poslední z osmi obětí, kterou napadl. Tento poslední útok již nebyl „pouhým znásilněním“, ale pachatel pobodal neznámou ženu ze zadu, aniž by ji oslovil či ji viděl do tváře. V průběhu trestního řízení dal několikrát najevo, že právě tuto poslední oběť viní z toho, že se dostal do vězení, protože ona policii přivedla na jeho stopu. Je neskonale těžké a složité dopárat se v naší zemi informace, kdy bude pachatel propuštěn, jaká soudem určená opatření budou následovat, zda-li ambulantní nebo ústavní léčba. Podařilo se nám to, alejen díky nadlidskému úsilí.

V zahraničí, například ve skandinávských zemích, je informování oběti závažného trestného činu o této pro její další život důležitých okolnostech naprostě normální. Oběti vybraných trestných činů jsou dotázány, zda se po letech cítí bezpečně. Pokud ne, jsou přijata vůči pachateli ještě před propuštěním na svobodu omezující opatření (např. zákaz pobytu ve stejném městě, zákaz kontaktovaní, zákaz přiblížení se apod.), a to pod nemalou sankcí. O této opatření je samozřejmě písemně vyrozuměna oběť.

Navrhujeme zvážit zavedení tzv. omezujících příkazů, a to i formou předběžného opatření, to znamená vynuceného a vynutitelného odstupu pachatele od oběti jak v průběhu trestního stíhání na svobodě, tak i po výkonu trestu u zvlášť závažných trestných činů.

V trestním řádu navrhujeme zajistit poskytování odpovídající právní pomoci obětem závažných sexuálních útoků a to na náklady státu. Právě s přihlédnutím ke zranitelnosti této obětí a k nešetrnému zacházení s nimi, protože jenom placený právní zástupce je může ochránit před nelítostními otázkami.

Závěrem doporučujeme zvážit v zákoně o peněžité pomoci obětem násilných trestných činů, zda by nebylo možné rozšířit peněžitou pomoc i na oběti znásilnění, tak jak je tomu například ve Slovenské republice nebo v Rakousku, kde u této trestných činů není výjimečně požadovaná dolní hranice bodového hodnocení zranění a je například ze státních prostředků hrazena psychoterapie pro znásilněné.

Jsme přesvědčeni, že přítomnost výše uvedených negativních jevů je pravou příčinou vysoké latence trestného činu znásilnění v České republice.

Sexuálně přenosné infekce – současná problematika

MUDr. Věra Kaštánková

Většina prací, zabývajících se sexuální agresí, se soustředuje především na následky znásilnění a vliv těchto zážitků na psychiku a na sexuální život postižených žen.

Oběti však bezprostředně hrozí též možnost fyzického traumatu až násilné smrti. A protože se jedná o vynucený pohlavní styk či pokus o něj, dochází k nechráněnému kontaktu pohlavních orgánů s hrozbou přenosu sexuálně přenosných infekcí a možnosti nechtemého těhotenství. Nesmíme však opomenout, že v určitých případech se může infikovat i pachatel (pokud obětí není dítě či panna), neboť ani předchozí sexuální život oběti není znám.

Seznámíme se stručně s problematikou sexuálně přenosných infekcí.

Podle způsobu přenosu se dělí na *infekce šířené téměř výhradně pohlavním střekem*, ke kterým patří zákonem definované „*klasické pohlavní choroby*“ (PN) způsobené bakteriemi: kapavka, syfilis, měkký vřed, lymfogranuloma venereum a granuloma inguinale, a *infekce šířené převážně pohlavním stykem*, kam patří celá řada dalších sexuálně přenosných chorob, které jsou podle etiologie způsobeny bakteriemi, viry, prvky, kvasinkami, zevními parazity a červy. Obecně se hovoří o **STD** (Sexually Transmitted Diseases), či nověji **STI** (Sexually Transmitted Infections – neboť vždy nemusí být vyjádřen klinický obraz a je zjištěn pouze původce). Stoupající trend výskytu pohlavních chorob však v sobě skrývá na rozdíl od minulosti i další riziko, a to je současná možná nákaza virem HIV! Zvyšující se výskyt těchto chorob ve společnosti zvyšuje obavy ze zanedbané sexuální výchovy, pokřiveného hodnotového hlediska, absence bariérové antikoncepcie – což spolu s rizikovým sexuálním chováním vytváří podhoubí pro přenos infekce HIV / AIDS. Je do značné míry indikátorem sociopsychologických a výchovných jevů. Nebezpečí těchto chorob není jen ve vlastním zdravotním aspektu, kdy v místě kontaktu infekce (v závislosti na různých sexuálních praktikách) nastává zánět, defekty, nádorky, nádorové bujení, v komplikacích ascense infekce v urogenitálním ústrojí s vazbou na anatomické poměry, ale i v celkovém dopadu na společnost. Značná pozornost je věnována reprodukčnímu zdraví a vertikálnímu přenosu infekce. Jiné choroby mají od samého začátku systémový charakter (např. příjice). Ta může postihnout kterýkoliv orgán nebo tkán. Neléčená nebo nedostatečně léčená může být příčinou invalidity nebo úmrtí pacienta. Vrozená příjice má vliv na existenci potomstva (potraty, před-

časné porody mrtvého či postiženého dítěte), na jeho kvalitu při přežití (hluchota, slepota, slabomyslnost apod.). Infekce HIV vede k zhroucení imunitního systému a k úmrť, jindy má afinitu k jaterní tkáni, CNS, pohybovému ústrojí apod. Rizikovost pohlavních chorob však souvisí i s mnoha dalšími oblastmi společenské činnosti, které zasahují do oblasti morálky, etiky, hodnotového systému, sexuality, meziřídkých vztahů. Diskriminují, ovlivňují kriminalitu, mají sociální a ekonomický dopad. Nezanedbatelné nejsou ani náklady na vyšetření a léčbu. Onemocní nejen ti, kteří se riziku chovají, ale též nevinní, kteří nevědějí nic o partnerově zdraví a slepě mu důvěřují. Choroby se šíří fetézovou reakcí a je nutno je chápat jako aspekt veřejného zdraví.

Současná problematika STD je charakterizována takto:

- 1) Celkový počet chorob přenášených pohlavním stykem stoupá, přičemž „klasické“ pohlavní choroby jsou v relaci k infekcím chlamydiovým a virovým v ústrani.
- 2) Infekce se klinicky manifestují, mohou mít však i asymptomatický průběh. To hraje významnou roli při epidemiologii šíření infekce, kdy je postrádán varovný signál. Např. chlamydiové nákazy, latentní fáze syfilis, asymptomatické období HIV infekce, HSV, ale i dalších virových infekcí atd.
- 3) Virová infekce jsou prakticky neléčitelné, nebo léčitelné jen velmi obtížně. U léčitelných bakteriálních infekcí je pozorován rozvoj rezistence a multiresistence na terapii. Ta je důsledkem neprofesionálního přístupu k této problematice a samolečení.
- 4) Infekce se často sdružují, vznikají smíšené nákazy vyvolané zcela odlišnými mikroorganismy, mající odlišnou inkubační dobu, kliniku, diagnostiku, léčbu. Ve celém komplexu možností tak činí nároky na diagnostiku, léčbu, epidemiologii. Z tohoto pohledu je nutné STD vyšetřovat komplexně způsobem i s ohledem na to, že řada infekcí může být asymptomatická. Vyšetření se opírá o komplexní či členěné venerologické vyšetření s ohledem na ostatní sexuálně přenosné infekce, s doporučením testu na HIV protitoxiny a s předchozím i následným poradenstvím.
- 5) Při rizikovém sexuálním chování usnadňuje zánětlivý, ulcerosní či jinak poškozený terén vstup HIV infekce do organismu a její další přenos. Výše rizika při jediném nechráněném sexuálním styku se odhaduje při současném výskytu některé zánětlivé STD minimálně pětinásobný, u ulcerativních minimálně dvanáctinásobný (300 – 400 krát více, ale i tisícinásobně ve velkých ulceracích v tropických zemích). V roce 1998 byla s konečnou platností prokázána hypotéza, podle níž přítomnost ostatních STD zvyšuje riziko přenosu viru HIV. Pro tento vztah se někdy užívá termín epidemiologická synergie. STD mohou zvyšovat infekčnost oso-

by, od které dochází k nákaze, a zvyšují vnitřnost u osoby, která je exponována. Nastat může i kombinace obou zmíněných faktorů. Rovněž indukční vliv vybraných STD na infekci HIV zrychluje dynamiku replikace viru HIV (např. paralelní infekce chlamidyemi, treponemami pallidum apod.). Proto – mimo jiné – se preventivní aktivity týkající se sexuálního přenosu infekce HIV / AIDS odvíjejí ruku v ruce s ostatními STD – jsou závislé na jejich včasné diagnostice a léčbě. Nabídka vyšetření HIV protilátek u všech vícemnožných s nově prokázanou STD by měla být samozřejmostí, tak jako klinické a laboratorní vyšetření zaměřené na STD u osob se zjištěnou HIV pozitivitou.

- 6) U osob exponovaných HIV infekci je prokazatelné, že se choroby nevyvíjejí obvyklým způsobem a nedávají adekvátní léčebnou odpověď.
- 7) Vertikální přenos infekce z matky na dítě.

Z tohoto důvodu je třeba věnovat zvláštní pozornost mladým ženám, které jsou STD mnohem zranitelnější než muži, a to nejen s ohledem na reprodukční zdraví. Těhotenství ohrožuje dítě infekcí transplacentárně, riziko přenosu existuje při porodu a možné poporodní komplikace jsou nebezpečné pro matku i dítě.

Ukazuje se, že po společenských změnách v listopadu 1989 skončil relativně uspokojivý stav výskytu pohlavních chorob na všech republikách.

Na základě hlášených a dosud zpracovaných statistických dat Ústavu zdravotnických informací a statistiky (ÚZIS ČR) jsme získali určitý přehled o vývojových trendech syfilis a kapavky (viz tabulka č. 1 a 2).

Příjezd je charakterizována trvalým nářadem, časnými formami onemocnění u mladých lidí (mezi 15 – 24 a 25 – 34 lety), importem infekce, především ze zemí bývalého SSSR. Podíl cizinců na celkovém počtu pacientů stoupí z 5,5% na 13%. Znepokojující trend se týká záchrany u gravidních žen a vertikálního přenosu infekce – vrozené příjezdy.

Neivice případů ohlásil v roce 2000 Ústecký kraj (207), Moravskoslezský kraj (156) a Praha (128) případů.

U kapavky je stav opačný – po přechodném nářadu do r. 1992 následuje od r. 1993 pokles. Historické minimum činí počet 888. Kapavka se u nás snáze diagnostikuje u mužů, kteří při akutních potížích vyhledají lékaře. U žen, které jsou náychynější k získání kapavky po infekčním styku než muži, je přesto diagnostikována méně, a když, tak už většinou v chronických formách. Takové ženy se při promiskuitním způsobu života stávají rezervoárem nákazy. Opět onemocní mladí lidé, podíl cizinců se pohybuje mezi 2 – 5%. V počtu případů vede v r. 2000 Praha (200), Jihomoravský kraj (122), Ústecký kraj (110).

Hodnotíme-li data hlášených pohlavních chorob, jsme přesvědčeni, že počet neodpovídá realitě, že skutečný počet je větší. Zvláště zavádějící jsou údaje u kapavky. Je to mimo jiné dánó i tím, že se choroby nehlásí, v dife-

renčnílní diagnostice jsou opomíjeny, u susp. případů se neprovádí cílené venerologické vyšetření a nedodržují se důsledně preventivní opatření. Choroby jsou léčeny antibiotiky bez předchozího vyšetření, bez epidemiologického vyšetření kontaktů, bez dispenzarizace. Ve snaze o utajení se pacient lečí sám, pokutně, neprofesionálně.

Stát se snaží omezit výskyt pohlavních chorob legislativními a preventivními opatřenimi. Návštěva u dermatovenerologa je přímá, bez nutného doporučení praktického lékaře. Základní podmínkou práce s pacientem, klientem je dodržování lékařské mlčenílosti a nastolení důvěry. Nemocný s „klasickými pohlavními chorobami“, podezřelým z onemocnění nebo nátky, rekonalescentem po léčbě jakož i ostatním osobám označeným v rámci epidemiologického vyšetření jako kontakty je poskytována dispenzární péče na dermatovenerologických pracovištích, kde se ve stanovených intervalech vyšetřuje. U syfilis se nařizuje izolace ve zdravotnickém zařízení. Jinak je hospitalizace povinná, pokud pacient nezaručuje fádné dodržování režimu vyšetrování a léčby nebo jde-li o komplikovaný průběh onemocnění s manifestními projevy infekční polohavy. V ostatních případech je vyšetření a léčba ambulantní. PN podléhají povinnému hlášení, evidenci, poučení, depistážnímu vyšetření a dispenzarizaci. Pacient je poučen o svém zdravotním stavu, poučen podepsat, je povinen sdělit své sexuální kontakty, létat si a absolvoval stanovenou vyšetření a doporučení (nelze aplikovat negativní revers). Z evidence PN je vyřazena až po negativních výsledcích podesaného počtu vyšetření a po klinickém vyšetření. V případě syfilidy je při nepříznivých výsledcích i celoživotně dispenzarizován, případně opakováne léčení. Nemocný nesmí ohrozit nákazu jiné osoby, porušen je chápáno jako trestný čin § 226 trz. Ohrožování pohlavní nemocí.

Speciální preventivní opatření se týkají předešlých novorozenců a gravidních žen. Úzký je interdisciplinární spolupráce s příbuznými obory, především gynekology, urology, pediatry, internisty, infekcionisty apod.

Od 1.1.1997 převzala na pokyn hlavního hygienika ČR státní dohled nad témito chorobami hygienická služba. Krajskí hygienici a hygienici Hl.m. Prahy, který je zároveň hlavním koordinátorem informačního systému státního dohledu nad pohlavními nemocemi v ČR, spolupracují formou vedlejšího pracovního poměru s dermatovenerology a depistážními sestrami. Dermatovenerolog se tak stává členem státního dozoru a přes epidemiologa může prosazovat různá nutná opatření a postupy. Ty se týkají jak lékařů nerespektujících dané povinnosti, tak také nespolupracujících pacientů, u nichž zajistí na základě správného řízení vyšetření a léčbu.

Pěce o HIV pozitívni pacienty je zajišťována infekcionisty. Monitorování výskytu a šíření infekce HIV a onemocnění AIDS je v ČR prováděno od konce roku 1985. Povinnému hlášení podléhá zjištěná pozitivita HIV protitlaké, onemocnění AIDS a úmrť na AIDS. Kumulativní data viz tabulka č. 3. Kontinuálně narůstá počet osob žijících s HIV / AIDS – což je nejen odrazem stoupajícího počtu nových infekcí, ale i nových terapeutických přístupů, kdy

kombinovaná antiretrovirová léčba prodlužuje život HIV pozitivním i AIDS nemocným. Tato léčba redukuje významné virovou nálož v krvi pacienta a poskytuje nemocným všechnu naději (prodlouží asymptomatické období, zabraňuje destrukci imunitního systému), že se dožijí účinného léku – vakcíny a méně tak postoj k této infekci. Úspěchy této léčby však kazí nemožnost definitivního eliminace viru z organismu, závažné vedlejší účinky léku, rezistence HIV k antiretrovirovitkám, nemožnost dosáhnout účinných hladin pro nedodržování léčebného režimu nebo pro lékové interakce. Problémem jsou i vysoké náklady na léčbu. Pozorujeme, že za posledních 5 let se počet přezávijících HIV pozitivních zdvojnásobil. I z těchto důvodů je nutné vyhledávání zdrojů či kontaktů – tak jak je tomu u kapavky a příjice – a doporučovat nadále testování na HIV protitlaký u osob s STD infekcemi, rizikovým sexuálním chováním a IUD (intravenezní uživatel drogi) či u susp. dermatos.

Zákon č. 258 O ochraně veřejného zdraví (Sb. Zákonů ČR č. 258 / 2000) se povídá věnuje i z tohoto pohledu infekci HIV a staví ji na roven ostatním infekcím, které vylučují choroboplodné zárodky. Podle § 53 odstavce a) jsou fyzické osoby povinny podrobít se mimo jiné lékařskému dohledu, potřebnému laboratornímu vyšetření, léčbě a epidemiologickým opatřením. Díl 4 § 71 pak stanovuje podmínky vyšetřování nákazy virem lidského imunodeficitu – jeho testování. Citují:

- 1) U dárčí krve, tkání orgánů, spermatu a mateřského mléka se provádí povinné vyšetřování na virus lidského imunodeficitu při každém darování. Bez testu na virus lidského imunodeficitu není darování přípustné.
- 2) **Bez souhlasu fyzické osoby** je možné provést testy na virus lidského imunodeficitu:
 - a) u těhotných žen,
 - b) u fyzické osoby, která má poruchu vědomí a u níž vyšetření na virus lidského imunodeficitu je významné z hlediska diferenciální diagnostiky a léčba bez provedení tohoto vyšetření může vést k poškození jejího zdraví,
 - c) u fyzické osoby, které bylo sděleno obvinění z trestného činu ohrožování pohlavní nemocí včetně nemoci vyvolané virem lidského imunodeficitu nebo z trestného činu, při kterém mohlo dojít k přenosu této nákazy na jiné fyzické osoby,
 - d) u fyzické osoby, která je nuceně léčena pro pohlavní nemoc.
- 3) V ostatních případech lze vyšetření na virus lidského imunodeficitu provést jen se souhlasem vyšetřované osoby. (Konec citace).

Není třeba zdůrazňovat, že testování je vždy spojeno s před a potestovým poradenstvím.

Monitorování a surveillance HIV / AIDS od konce roku 1985 v ČR dokazuje, že ČR patří mezi země s nejnižším výskytem HIV / AIDS v Evropě. Převládajícím způsobem přenosu je sexuální styk (82%) a i když homosexu-

ální přenos je dominantní (téměř 63%), heterosexuální přenos jeví stoupající trend (36%) s rizikem pro ženy v reprodukčním věku a následně možným vertikálním přenosem. Žena je k infekci HIV vnímavější než muž.

Výše rizika přenosu HIV při jediném nechráněném sexuálním styku se odhaduje:

průměrné riziko přenosu HIV

- z ženy na muže: 1 / 3000 až 1 / 700 (0,03% – 0,14%)
- z muže na ženu: 1 / 2000 až 1 / 20 (0,05% – 5,0%)
- z muže na muže: 1 / 600 až 1 / 10 (0,17% – 10,0%)

Věková analýza HIV pozitivních případů ukazuje nejvíce infikovaných ve věku 20–39 let, nejvyšší počty úmrtí 30 – 50 letých. Velkým problémem se stává stoupající počet HIV infikovaných cizinců – zejména z východní Evropy – především ukrajinské národnosti s převažujícím podílem žen. Původní import HIV infekce ze západní Evropy bude zřejmě nahrazen importem z východní Evropy, kde v současné době probíhá explozivní epidemie HIV/AIDS (a ostatních sexuálně přenášených infekcí) spojená se zneužíváním drog. To představuje při dnešní vysoké populaci migraci reálně těžko odhadnutelné nebezpečí šíření sexuálně přenosných infekcí včetně HIV/AIDS.

Při zajištění péče o značilně osoby je třeba vědět, kam se mají obrátit o lékařskou pomoc. V případě vyloučení pohlavní nákazy se mohou přímo obrátit na dermatovenerologa (v Praze např. i na STD centrum dermatovenerologické kliniky VFN v Apolinářské ul. 4, Praha 2), který komplexním systémem kontrolních klinických a laboratorních vyšetření diagnostikuje, případně prokázané pohlavní choroby léčí, dispenzarizuje a eviduje Spolupracuje s gynekology, infekcionisty (AIDS centry) apod.

Mezi naši klientelu patří bohužel i případy pohlavního znásilnění, zneužívání. Z naší zkušenosti vyhledávají pomoc přepadené a znásilněné ženy, v jednom případě zneužity muž. Tak sdělovaly, při přepadení hráje roli moment překvapení. Pohlavní styk byl vynucován verbální, ale především fyzickou agresí (zranění, stavy bezvědomí, bodné rány, škrčení, bití, vyhrožování zabitím), ale též omámením, aplikací drogy, odvlecením, omezováním svobody, nucením k prostituci s plánovaným prodejem do ciziny apod. Vždy se jednalo o nechráněný vaginální styk, ejakulaci ante portas, anální či orální praktiky. Ženy označovaly za agresory jednotlivé muže, ale též 2 – 3 muže. Čechy, ale též cizince z východní Evropy pobývající v naší republice, či měly tyto zkušenosti za svého pobytu v zahraničí.

Děti – kapitola sama pro sebe. Rovněž v případě výskytu pohlavních chorob u dětí je třeba pomýšlet na možnost sexuálního zneužívání, tu vyloučit nebo potvrdit. Tak jako v případě dvoletého děvčátka s „nádorovitou afekcí“ na zevním genitálu. Prokázána však byla syfilis a onf. „nádorem“ byla condylomata lata, vysoko infekční projev druhého stadia. O vrozenou příjici se nejednalo, oba rodiče byli zdraví, takže nešlo ani o zanedbanou hygienických pravidel. Případ vyšetřovala i policie jako možnost pohlavního zne-

užívání dítěte, s podezřením na půjčování dítěte „hodným strýčkům“ za peníze. Došlo i k pohlavnímu zneužívání dvoleté holčičky vlastním otcem, či ke chronickému zneužívání čtrnáctileté dívenky rodinným přítelem.

Snad nejhorší variantou vstupu do dospělosti je i nedávný případ šestnáctileté dívky z Ukrajiny, která byla doma znásilněna čtyřmi neznámými muži, připravena o panenství, otěhotněla, a protože byla nezkušená a bála se, navštívila u nás gynekologa až v 7. měsíci gravidity. Byla zjištěna syfilis, pro niž byla u nás lečena. Došlo tedy současně ke znásilnění, defloraci, infekci a k ohrožení plodu.

Aby k tému tragédium nedocházelo, je důležitá prevence, **výchova**. Dívky by se mely dozvědět, co je vlastně sexuální obtěžování a kde končí hranice při hře s dospělými, kteří se jich dotýkají. Myslím, že v tomto směru jsou naši děti nepoučené. Je nutné nevytavovat se rizikovým situacím, vědět, kam se v případě nouze obrátit, kde je možnost vyšetření – neboť přenos STD v těchto případech opravdu hrozí a je prokázán! Nebát se vyšetření a oznámení na policii. Diskrétnost a pochopení školeného personálu by měly být samozřejmostí.

Tabulka č. 1.

Vývoj počtu hlášených onemocnění pohlavními nemocemi v letech 1990 – 2000

(ulcus molle, lymphogranuloma venereum a granuloma inguinale není hlášeno)

Rok Dg:	absolutně		na 100 000 obyvatel	
	A50 – A53	A54	A50 – A53	A54
1991	249	7283	2,4	70,7
1993	233	4700	2,3	45,5
1995	433	2036	4,2	19,7
1997	604	1098	5,9	10,7
1999	731	995	7,1	9,7

Tabulka č. 2.

Vývoj počtu hlášených onemocnění vrozenou syfilis
a počet případů u gravidních žen v letech 1990 – 2000

Rok	vrozená syfilis ČR bez cizinců	cizinci	syfilis u gravidních ČR bez cizinek	cizinky
1991	1	–	8	–
1993	5	–	17	–
1995	11	1	34	3
1997	16	–	39	4
1999	17	–	68	7

Tabulka č. 3.

Kumulativní údaje HIV/AIDS/zemřelí v ČR
rok 1990 – 2001 (údaje k 30.9.2001)

(pouze občané ČR a cizinci s trvalým pobytom) NRL AIDS, SZÚ Praha

rok	HIV pozitivní	z toho AIDS	AIDS zemřelí
1991	121	23	15
1993	171	47	28
1995	249	72	44
1997	362	111	68
1999	443	135	87
2001	534	153	92

Literatura:

- UZIS ČR, Praha. Aktuální informace. Hlášení onemocnění pohlavními nemocemi v ČR.
 Brücková M., Malý M., Vandsová I. Výskyt a šíření HIV / AIDS v České republice. Praktický lékar 79, 1999, č. 12 s. 670 – 674
 Brücková M., Malý M., Vandsová I. Charakteristiky výskytu a šíření HIV / AIDS v České republice v roce 1999. Zprávy centra epidemiologie a mikrobiologie ročník 9, č. 1, ředení 2000 s. 25 – 29. Státní zdravotní ústav – Praha
 Kaštánková V. Výskyt a řešení pohlavně přenosných infekcí v CR. Zdravotnické noviny – Lékařské listy 47, 1998, s. 1 – 3
 Rozsypal H. Možnosti ovlivnění proběhu HIV infekce. Rizikové chování dospívajících a jeho prevence. Sborník I. odborný seminář 5 – 7 zaří 2000, s. 137. SZÚ Praha
 Vosmík F. a kollektiv. Dermatovenerologie. UK, Praha s. 380 – 381
 Jelidčík J. Interakce HIV a ostatních pohlavně přenosných infekcí. Zdravotnické noviny – Lékařské listy č. 47, 1998 s. 5

Problematika znásilnění v partnerském soužití

Mgr. Zora Urbánková

Znásilnění v partnerském soužití mívá často ne zcela jasnou a vyháňenou podobu. Základní postoje k tomuto jevu vycházejí ze skutečnosti, že sexuální soužití (koitus) je bráno jako jedna ze základních „manželských či partnerských povinností“. Odprávění sexu je tedy pojímáno jako neplnění této povinnosti a tedy především ze strany ženy (ale výjimečně i muže) jako něco nepatřičného. Z tohoto postoje také vychází, jak některé námítky, tak i obhajoby případných násilníků a agresorů v partnerském soužití. Tento postoj většinou zaujímají nejen agresori – tedy znásilňovatelé, ale bohužel často i samotné jejich oběti, které odprávění sexu také považují za něco, čím se na partnerovi proviní. Oběti často krátí nevědí, že se i v manželském či partnerském vztahu jedná o trestný čin.

Za své dlouholeté praxe manželského a rodinného poradce a terapeuta jsem se jen jednou setkala s tím, že oběť označila sexuální akt na ní vykonaný jako násilně vynucený a podala pak na agresora – manžela trestní oznámení. Jednalo se o znásilnění v době, kdy mezi manžely probíhaly dlouhodobé konflikty, a manžel si na manželce vynutil koitus v embrieti a s nozem na jejím krku. Žena po činu utekla oknem.

Ve většině ostatních případů, kdy se v rámci manželského a rodinného poradenství setkáváme se znásilněním, bývá toto pojímáno jen velmi nejasně, často bývá zmínováno v souvislosti s verbálním a brachiálním násilím jako jedna z jeho forem. Ze strany obětí bývá znásilnění vnímáno jen jako jeho součást. Často také dochází v počátečním nebo pokročilém konfliktu v manželství či v párovém soužití k tzv. „autoznásilnění“, kdy oběť v touze předejdít dalšímu konfliktům, verbálním či brachiálním napadáním nebo psychickému týrání se sexuálnímu styku podvolí, či se podvolí formám styku, které jsou jí nepříjemné či v ní vzbuzují odpór. Ze strany agresorů dochází v tomto smyslu často k znehodnocení oběti, k snižování jejího sebehodnocení („jsi zaostala, neumíš to, jiná je lepší než ty, jsi spátná manželka, nedokážeš mě uspokojit“). Oběť pak často na sebe přebírá značnou část vinu jak za neshody v soužití tak i nesoulad v sex. soužití. Často pak takto dlouhodobě vynucovaný sex přivádí oběť do stavu „psychosexuálního odporu“ vůči partnérovi, někdy ale i generalizovaně vůči jiným mužům. Oběť pak může mít také následně narušeno sex. prozřívání, které někdy může končit až u funkčních sex. poruch (vaginismus, anorgasmie apod.).

Jako příklad uvedu stručně dvě kazuistiky.

• Příklad A

M 37, gymnázium + 4 roky filosof. fakulty, pracuje jako redaktor

F 36, knihovnice, 16 let manželství, 3 děti

F uvádí takřka od počátku brachiální násilí, psychické týrání a ponižování. Aby zabránila dalším konfliktům, často svolila ke stykům proti své vůli. Když začala klást větší odpór, M tlak zesílil. F hodnotila sex soužití jako opakování znásilnění, přesto ji nikdy nenapadlo, že by mohlo jít o trestný čin, že by mohla M žalovat. Později podala F trestní oznámení pro brachiální napadání v manželství spolu s žádostí o rozvod.

• Příklad B

M 40 let, ekonom, inženýr

F 30 let, administrativní pracovnice, dítě 4 roky

Opakování psychicke i fyzické týrání F její znehodnocování před dítětem, osobně i v roli matky. F se opakováne pokoušela sex odmítat, někdy ho hodnotila jako přímé znásilnění, jindy se s odporem podvolila – posléze ne-snásela, aby se jí M dotknul – rozvod. Uváděla, že M uplatňoval nadvládu ve vztahu, připadal si podřadná, jako služka. Ve vztahu k sexualitě M vystupoval ve smyslu: „Když to nepůjde po dobrém, tak po zlém.“ Sexu často předcházelo bití, škrčení, tloučení hlavou o pelest postele. M si vynucoval sex i v době gravidity F.

Pro rozvod se F rozhodla až po tříleté terapii v poradně.

Psychologická práce se znásilněnou ženou

PhDr. Jana Procházková

V praxi klinického psychologa se setkávám s problematikou znásilnění poměrně často zvlášt v posledních 10 letech. Nedomnívám se však, že by tato problematika byla nová nebo častější než v letech předcházejících. Spíše se pohnulo „stojatými vodami“ a téma se začalo více otevírat a prezentovat i na veřejnosti.

Ženy, které s traumatem znásilnění přicházejí, s ním často žily dlouhá léta, než se odhodlaly vyhledat pomoc. Často je první zveřejněnou objednávkou na terapeutu problematika jiná, například obtíže somatické, vztahové, komunikační – jak s dětmi, tak s partnery.

Trauma znásilnění bývá obvykle opouzdreno, žena již vyzkoušela v naší společnosti trádované způsoby – jako je doporučované „udělat tlustou čáru a zapomenout“, ale trauma zůstalo a působí dál, v nevypočitatelných intervalech a intenzitě se připomíná a působí negativně na prožívání a především emocionální život ženy, má své viditelné i neviditelné stránky.

Znásilnění jednorázové, cizím náhodným pachatelem, je navíc jinou kategorii než znásilnění opakování, osobou známou – například v manželství. Stále ještě v naší společnosti některé muži považují odmítání sexuálního styku za skrytu výzvu, jakousi hru, vábení, a dochází tedy ke znásilnění, kterého si ani nejsou nijak vědomi. Žena ovšem celou situaci prožívá zcela jinak, zvláště má-li za sebou zkušenosť znásilnění z dětství.

Tyto dva typy traumatu s sebou nesou i odlišné reakce. Náhlá, jednorázová, nepředpovídána traumatická událost je obvykle následována traumatickou šokovou reakcí.

Opakující se předpovídána a očekávaná událost (tak častá u násilí v partnerském soužití, kdy žena ví, že se bude znásilnění opakovat, nebo se tato situace již aktuálně blíží) může vést až k disociacím.

Fáze zpracování traumatu, jak je uvádí Summit u sexuálně zneužitých dětí, platí podle mých zkušenosí i pro znásilnění u žen.

Především je to fáze utajování – žena se za znásilnění stydí, někdy se obává reakci okolí, jeho nepochopení, bojí se i upoutání pozornosti na svou osobu, výčitek typu „Můžeš si za to sama...“.

Další fáze je fáze bezmoci, kdy žena zjištěje, že není schopna se účinně bránit třeba i proto, že je na abusorovi z různých příčin závislá emočně i eko-

nomicky. Při jednorázovém znásilnění je bezmoc sycena často i tím, že „co se stalo, nedá se odestát“, a i když pachatel někdy bude či je potrestán, akt násilí na ženě byl spáchán.

Fáze připrůsobení se, kdy dochází ke změně hodnot i ke změně vnímání sebe sama – často ovšem spíše v negativním významu, kdy žena vnímá samu sebe jako nedostatočivou, nepřiměřeně přeitlivělou právě proto, že znásilnění považovala za něco negativního a připrůsobí tedy své vnější projevy požadavkům abusora.

Dynamika zpracování je pak výrazně ovlivněna prostřednictvím *kauzální atribuce* – jedná se o kognitivní stránku, racionalizaci. Patří sem způsob vyštělování (proč se žena zachovala tak a tak), hledání příčin – v sobě nebo okolí.

Příčiny vnitřní jsou obvykle považovány za nenáhodné, trvalé („Stalo se to, protože jsem špatná...“).

Příčiny vnější jsou považovány za náhodné.

Vliv původní rodiny, sociální prostředí ženy a její sebepojetí jsou samozřejmě pro kauzální atribuci velmi významné.

K terapeutické práci je možno přistupovat podle terapeutických směrů – Kognitivně behaviordální přístup se zaměřuje především na ovlivnění symptomatičky, s kterou žena přichází, přístup „ted a nyní“.

Psychodynamický a psychoanalytický přístup pracuje s tím, co trauma pro ženu znamená a na co toto trauma nasedlo, navázalo.

Systemický přístup se zabývá systémy, ve kterých se klientka pohybuje, a jejich vzájemným působením.

Integrativní přístup je v praxi nejčastější, používá a kombinuje přístupy podle potřeby.

Formy terapie: U znásilnění je nejčastější formou práce *individuální*.

Skupinovou práci ženy, podle mých zkušeností, často odmítají a pokud vám realizuje ji pouze ELEKTRA.

Nevím, zda a když je u nás v praxi realizována *rodinná práce* se znásilněnými ženami (s problematikou sexuálně zneužívaných dětí je situace jiná).

Párová práce ženy a partnera je podle mých zkušeností pro klientky velmi přínosná a obvykle k ní přistupují v návaznosti na práci individuální.

Podle délky se pak terapie rozlišuje na *krizovou intervenci* – v délkách dnů, krátkodobou terapii – několik týdnů, zpravidla do 2 měsíců, a *dlovuhodobou terapii* – měsíce, u indikovaných případů i roky (zde je však nutno mít vždy na paměti i limity terapie).

Znásilnění – opomenutá otázka

Výzkum v Evropě

PhDr. Jiřina Dolanská Ph.D.

Svůj příspěvek jsem pojmenovala „Znásilnění – opomenutá otázka (neboli též opomíjený problém)“ podle projektu, jehož se naše organizace díky britským kolegyním také zúčastnila, a který byl rozvinut ve Velké Británii a byl podpořen programem DAPHNE.

Ráda bych řekla několik slov o tomto programu. Program DAPHNE Evropské unie představuje speciální program boje proti násilí na ženách a dětech. V roce 1997 byl schválen Radou evropy a Evropským parlamentem. V jeho rámci jsou podporována opatření veřejných institucí, nevládních a dobrovolných organizací, které svými aktivitami zabraňují obchodu s lidmi, sexuálnímu vykořisťování, všem formám domácího násilí, násilí ve školách, ale i diskriminačním projevům proti menšino-vým skupinám.

Program podporuje vytváření evropských sítí zúčastněných organizací, výměny názorů a nejlepší strategie v zabráňování výše zmíněným sociálně patologickým jevům. Projekty DAPHNE se vždy vztahují na více členských státech (počet partnerských států se obvykle pohybuje mezi 3 – 24).

Tohoto programu se mohla zúčastnit i Česká republika, protože kanduje na členství v Evropské unii, avšak vláda o tento program neprojevila zájem. Některé ženské organizace, především ProFem, žádaly Úřad vlády pro lidská práva, Oddělení pro rovné příležitosti žen a mužů při MPSV, aby byl brán zájem o tento významný program, avšak neuspěly.

Nyní bych vás ráda seznámila s některými výsledky projektu, do kterého jsme jako organizace také přispěly malým podílem. Tyto informace jsou poskytovány s laskavým svolením paní profesorky Liz Kelly, působící na Univerzitě v Severním Londýně.

Myšlenka projektu se zrodila na konferenci WAVE (Ženy proti násilí, Evropa), pořádané organizací ROOKS ve Švédsku v roce 1998. Příspěvky o znásilnění odhalily, že navzdory rozdílům v právních systémech a zákonech bylo v různých evropských zemích omezeno soudní stíhání znásilnění. Případy nebyly zkoumány na evropské úrovni. Proto tři organizace ve Velké Británii, které měly již vybudované vzájemné pracovní vztahy (Studijní jednotka násilí na dětech a ženách – CWASU, Krizové centrum znásilnění a incestu v jižním Essexu – SERRIC, a Kampáň za stop znásilnění CER), vybudovaly s irskými (Systém krizových center znásilnění, Irsko – NRCC) a finskými partnery (Krizové centrum znásilnění, Tukinainen) projekt, zabývající se znásilněním v Evropě.

Obecné body projektu:

- Nízká pozornost věnovaná znásilnění a sexuálnímu napadení v mezinárodních a evropských programech o násilí na ženách.
- Neschopnost trestně-právních systémů účinně soudně stíhat znásilnění.
- Absence koordinace, výměny informací o znásilnění a evropské sítě, zabývající se tímto problémem.

Britské organizace rozeslaly dotazníky všem vládním oddělením a soudním dvorům v evropských zemích. Tabulka č. 1 ukazuje, kolik zemí vrátilo dotazníky a zda vyhovely požadavkům britských organizací. V sedmi ze čtrnácti vrácených odpovědí je deklarováno, že znásilnění není v současné době považováno za naléhavý sociální problém. Pokud měly evropské vlády problém znásilnění v programu, jednalo se, s výjimkou 4 států, pouze o znásilnění dětí. Především pro Bosnu a Chorvatsko bylo znásilnění politickým tématem v době války.

Poslední průzkumy ukazují, že znásilnění je ohlašováno daleko méně než domácí násilí (Johnson a Sacco, 1995; Kelly 2000; Raias 2000). Evropské odhady se pohybují od 1% do 12% ohlášených znásilnění. Význačnou bariérou, stojící v cestě ohlašení znásilnění, byla malá důvěra k policejnímu a soudnímu systému.)

Výzkum (v rámci OSN – Peking, Rada Evropy, Evropská Unie) ukazuje, že poskytnutí pomocí lidem, kteří byli znásilněni, je méně časté a méně dobře zajištěné v porovnání se schopností reagovat na domácí násilí.

Některé státy v Evropě poukazují na aktuální pokles znásilnění, v jiných je tento jev stabilní a ve zbylých zemích stále stoupá. Co však je společné všem zemím, je to, že na celém kontinentu selhává obvinění násilníka u soudu. Všechny vlády by měly být znalé rozsahu „opomenutého“ znásilnění a důsledků prožití takového sexuálního násilí v životě žen, aby se lépe a rychleji dosáhlo mezinárodních soudních rozhodnutí o výkonu trestu a kontroly prevence násilí.)

Jednou z hlavních myšlenek projektu bylo publikovat počet případů násilí za posledních 20 let a usilovat o rozšíření celkové pozornosti médií. Tato aktivita vyústila v kampani „Stop znásilnění“, která v sobě zahrnovala reformu zákona a předpisů. Původní představa tohoto projektu vyšla z výzkumu hlášení znásilnění v Anglii a Walesu z období 1977 – 1997, které vzrostlo o 500%, avšak počet odsouzení zůstal skoro stejný. Protože mnohé státní orgány jednotlivých zemí neodpovídely výše zmíněným britským organizacím, byly osloveny nestátní neziskové organizace (tab. 2). Ty z nich, které se zabývaly znásilněním a sexuálním napadením a zároveň odpověděly, obdržely ještě jeden podrobnější dotazník (tab. 3).

V červnu 2000 se konal v irském v Dublíně seminář o rozšíření mezinárodní sítě pro boj proti znásilnění, kterého se účastnilo 40 žen z 19 evropských zemí. Seminář obsahoval statistická hlášení počtu případů sexuálního násilí, legislativní opatření, poskytnutí služeb znásilněným apod., zkoumaly se obecné problémy v ohlasu na případ hlašených znásilnění, konaly se workshopy o roli evropské sítě. Mnoho žen zaznamenalo pokles pocitu izolace, který zažívaly ve svých zemích při upozornování na tento jev.

Kelly ve své zprávě k projektu cituje mnoho autorů, kteří měli ve svých výzkumech zahrnuto znásilnění pod násilím jako takovým. Znásilnění upřednostnila pouze jedna studie (Purvanekiane, 1999). Zpráva Carol Hagemannové-Whiteové ukazuje, že většina studií domácího násilí opomíjí klást otázky ohledně sexuálního napadení v manželství.)

Ve všeobecně diskriminačních studiích byly velmi nedostatečně podávány zprávy o sexuálním násilí, proto jsou v současných studiích používány podrobnější otázky s použitím slov jako např. „vynucený“, „nechtěný“ sex spíše než dříve pokládaný dotaz: „Byla jste znásilněna...?“ To má za následek daleko vyšší počet hlášených případů sexuálního násilí na ženách (Walby a Myerhill, 2001; Hagemann-White, 2001). Mnoho žen nedefinuje vynucený sex jako znásilnění. Ve Švédsku, které má tradičně v podporovaném sexuální rovnosti, je daleko vyšší počet ohlášených znásilnění, což je dáné ochotou švédských žen označit nechtěný sex jako znásilnění a ohlásit jej na policii (tab. 4).

Tabulka č. 5 poukazuje na významné změny v zákonu o znásilnění v Evropě. V době zpracování této studie nebyla ještě v České republice přijata novela t. z. č. 144/2001 Sb., která v § 241 chrání před znásilněním i muže. Otázka neutrálnosti pohlaví je v současné době nejvíce prodiskutována v anglicky mluvících zemích, zvláště v USA a Kanadě.

Tabulka č. 6 ukazuje přehled maximální a průměrné délky trestu v rámci odsouzení za znásilnění. Ráda bych doplnila údaj týkající se Dánska. Trest může být vysoký od 3 do 6 měsíců za znásilnění (ústřední soudění 40 učitelek/učitelů z Dánska, kteří byli na semináři v Elektře).

Zpráva profesorky Kelly zahrnuje ještě mnoho dalších aspektů, např. právní a procedurální změny při soudním stíhání za znásilnění, shromáždování důkazu a vyšetřování, otázky při soudním líčení, překážky úspěšného usvědčení. Zabývá se podporou lidí, kteří byli znásilněni, funkčností nově vytvořené sítě na evropské úrovni, kampaněmi proti sexuálnímu násilí na ženách atd.

Ráda bych ještě poukázala na téma, ke kterým dospělé ženy z nestátních neziskových organizací na mezinárodním semináři v Dublíně v červnu 2000:

1) Běžné problémy v evropských zemích:

- Většina žen nesděluje nebo nesprávně pojmenovává své zážitky, proto ohlášené případy tvoří jen malou část všech znásilnění.
- Limitovaný průzkum a statistiky ukazují, že odbornici ani policie nejsou dobré informováni o skutečnostech znásilnění.
- Vzorce ohlášení jsou různé. Některé státy zaznamenávají růst a jiné naopak pokles oznamenání znásilnění, avšak počet usvědčení klesá.
- Zákony jsou pro ochranu/odsouzení, ale systém jako takový nefunguje.
- Znásilnění je stále definováno v mnoha zemích jako zločin proti morálce spíše než proti člověku.
- Ženy musí dokázat, že na nich byl spáchán zločin.
- Nejsou dostatečně definované zákony týkající se znásilnění v manželství.
- Důvěryhodnost a reputace žen závisí na soudu.
- Kontradikce v právních systémech zabrahuje efektivnímu řešení případů (například alkohol omlouvá násilníky, nikoli oběti).
- V mnoha státech má žena status svědka a není účastníkem případu.
- Existují soukromě nezapočítatelné soudní systémy/vyšetřování u odborníků, včetně armády.
- Nepsaná pravidla založená na stereotypech často obcházejí psaný zákon.
- Právní proces je většinou pro ženy těžko snesitelný, proto často vede k odložení ad acta.
- Málo zemí ocenilo změny, k nimž došlo v důsledku monitorování znásilnění.
- V mnoha evropských státech nebyla problematika znásilnění obsažena v politickém programu a fenomén domácího násilí byl upřednostněn před sexuálním násilím.

Výše uvedené body znamenaly menší finanční prostředky na práci se znásilněním.

2) Významné rozdíly mezi státy:

- Pokles v počtu ohlášení v mnoha nově kapitalistických státech.
- Různé vyčerpávání tradic, náboženských hodnot a kultů osobnosti.
- Definice znásilnění v tr. zákoníku – formy sexuálních aktů. Zahruňuje výhrůžku a donucení k sexuálním aktivitám do definice.
- Stupeň a způsoby poskytnutí pomoci.
- Různorodost právních systémů, povinnost obžalovaného předložit důkazy, podstoupení křížového výslechu, povinnost znásilněné ženy sdělit vše o sobě.

- Stupně veřejného uvědomění a kladné zprávy v médiích.
- Rozdílnost v právním ohrazení dospělosti a věkové shody, která naopak ovlivňuje definici dětského/dospělého znásilnění a pohled na ně.
- Právo oběti setkat se s prokurátorem a/nebo mít právní zastoupení během případu.
- Otázka anonymity.
- Dostupnost ženských odbornic (policistky, soudkyně apod.) a stupeň odbornosti v právním systému.
- Akceptace policie a právních úřadů v komunitě některých států.

3) Doporučení změn na základě výše uvedených rozdílů mezi státy z hlediska účastnic semináře:

- Znásilnění by mělo být považováno za zločin proti ženě a jejímu stavu, nikoli proti morálce.
- Policie by měla vyšetřovat stížnost a shromažďovat důkazy bez ohledu na to, jestli ženám věří nebo ne.
- Všichni odborníci musí poukázat nejvyšší hodnocení pro všechny žalobce místo vytváření rozdílů mezi věrohodnými a nevěrohodnými poznámkami obětí.
- Případy by měly být označeny jako falešné pouze tehdy, když jsou jasné důkazy.
- Měly by být podporován rozvoj lepšího shromažďování důkazů a vyšetřovacích technik.
- Služby podpory/advokacie by měly být vedeny tak, aby více žen bylo schopno pokračovat v soudním procesu. Měly by zahrnovat základní stupně ochrany před soudním řízením a během něj.
- Mělo by se přesněji odlišit znásilnění od jiných forem násilí.
- Měla by být zajištěna anonymita žalobců během procesu.
- Jasně právní zákon, které zakazují použití příběh ze sexuální historie ženy ke snížení její důstojnosti; soudci by měli písemně zdůvodnit jeho nutnost při soudním řízení.
- Měl by se klást důraz na práva obětí, která bývají opomíjena.
- Vyšetřovatelé, právníci, soudci atd. by měli být absolventy kurzu týkajícího se sexuálního násilí.
- Kurz by měl obsahovat co nejnovější znalosti o znásilnění a sexuálních napadeních.
- Alternativní trest je nejlepší formou protekce pro společnost.
- Monitorování vydávání rozsudků, ve kterých se jedná o odsouzení pod hranicí minimálního trestního sazby a/nebo o alternativní trest.
- Rozšířovat povědomí veřejnosti o tom, co je využen sex a jaký znam má „svobodný souhlas“ mezi oběma partnery.

Tabulka č. 1.
Odpovědi soudních úřadů na dotazníky

Země	Vytvoření kontaktu	NNO	Vrácený dotazník	Data zahrnující	Oficiální statistiky	Detailly případy /výzkum zákoníku
Rakousko	4	-	-	-	-	-
Belgie	3	-	-	-	-	-
Kypr	1	-	+	-	-	+
CR	1	-	+	+	-	-
Dánsko	4	-	-	-	-	-
Finsko	2	-	-	-	-	-
Francie	4	-	-	-	-	-
Německo	2	-	-	-	-	-
Recko	4	+	-	-	-	-
Maďarsko	1	-	+	+	+	+
Island	4	+	-	-	-	-
Irsko	4	+	-	+	-	-
Itálie	4	+	-	-	-	-
Lotyšsko	1	-	+	+	-	-
Luxembursko	2	-	-	-	-	-
Malta	2	-	+	-	-	-
Nizozemí	4	-	-	-	-	-
Norsko	2	-	+	+	-	-
Polsko	4	-	-	-	-	-
Portugalsko	4	+	-	-	-	-
Rumunsko	4	+	-	-	-	-
Slovinsko	1	-	+	+	-	-
Spanělsko	3	+	+	-	-	-
Švédsko	2	-	-	-	-	-
Svýcarsko	2	-	+	+	-	-
Turecko	2	-	-	+	+	+
UK	3	+	*	*	*	*

Členské státy EU označeny tmavou barvou

Tabulka č. 2.
Vrácené krátké dotazníky od NNO

Země	Číslo	Země	Číslo
Albánie	01	Itálie	07
Bulharsko	03	Lotyšsko	01
Bosna	01	Luxembursko	01
Bulharsko	03	Makedonie	01
Česká Republika	02	Malta	01
Chorvatsko	01	Nizozemí	05
Cyprus	01	Polsko	01
Estonsko	01	Rumunsko	01
Etiopie	01	Slovensko	02
Maďarsko	01	Španělsko	02
Norvégia	01	Švédsko	02
Portugalsko	01	Svýcarsko	04
Rumunsko	01	Turecko	01
Švédsko	01	Celk. počet navrácených	80

Tabulka č. 3.
Vrácené druhé, detailnější dotazníky od NNO

Země	Číslo	Země	Číslo
Bulharsko	1	Itálie	2
Česká Republika	1	Makedonie	1
Estonsko	1	Rumunsko	1
Maďarsko	1	Slovensko	1
Island	1	Švýcarsko	1
Celkový počet	37	Turecko	1

Tabulka č. 4 – Výzkum výskytu znásilnění v Evropě

Stát	Výskyt znásilnění/sexuálního napadení	Výskyt znásilnění v rámci domácího násilí	Namátkový průzkum a metoda	Komentář
Finsko 1997		10% znásilnění nebo pokus o znásilnění v především vzdálených místech a v násilných setkáních	Reprezentativní ukazatele kategorie živnosti, početně 4-65 jed.	Desetina výhledu znamená lehké, významné bylo zaznamenáno, že bylo významné v Puposa (1998).
Německo 1999	4,7% znásilnění 11,6% sexuálního napadení Zpráva o výskytu sexuálního napadení v Německu v roce 1999 Výsledky výzkumu sexuálního napadení v Německu v roce 1999			
Maďarsko 2000		1%	Nem. řečenec	Předpokládá se, že je to výsledek výzkumu v roce 1999.
Lotyšsko 1998	5,7% v posledních 12 měsících (sexuální napadení)		Ukázka 100 žen	Nejvýše hodnocené sexuální napadení
Slovinsko 2000	26,5% sexuálního napadení (sexuální napadení, 19,2% znásilnění, 17% sexuálního napadení)		Ukázka 100 žen	Nejvýše hodnocené sexuální napadení
Holandsko 1992				
Slovensko nepřesně				Seznamuje s postupem výzkumu sexuálního napadení v Slovensku.
Slovensko 1999				
SR	25-30 milionů žen	Pravděpodobně	Pravděpodobně	Nevýsledek výzkumu sexuálního napadení, ale výsledek výzkumu sexuálního napadení.

Tabulka č. 5
Ohlášení znásilnění v Evropě v poměru na 10 000 obyvatel

Stát	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	% změn
Austrálie		3,3		4,9	4,7	3,0	3,0	...
Rakousko	7,6	7,1	7,8	7,5	7,6	7,1	6,4	-15
Bulharsko	4,6	8,6	8,9	9,5	8,7	9,0	7,5	61
Chorvatsko	3,4	2,6	2,3	3,1	2,0	1,7	2,0	-41
Kypr	0,4	1,2	1,4	1,1	2,1	2,3	2,0	361
ČR	8,6	7,4	6,9	7,4	7,1	7,0	6,6	-24
Dánsko	9,5	10,3	10,8	9,6	9,2	8,4	7,4	-22
Estonsko	3,4	3,9	4,7	6,9	8,3	6,9	6,5	92
Finsko	7,6	7,5	7,3	7,2	7,6	8,7	7,7	1
Francie	8,1	8,9	9,3	9,7	11,3	12,6	12,3	52
Německo	8,1	7,3	7,8	7,9	7,5	7,6	7,6	-6
Řecko	1,9	2,4	2,7	2,6	2,5	2,2	1,7	-9
Maďarsko	4,5	4,5	4,2	4,0	4,2	4,1	4,1	-9
Irsko	2,5	3,1	3,6	4,0	5,1	5,3	5,0	97
Itálie	1,2	1,3	1,4	1,5	1,5	1,7	2,0	67
Lotyšsko*	3,0	6,0	4,7	5,0	5,1	6,3	5,3	5
Litva	5,3	5,1	5,2	5,3	4,5	5,5	4,6	-13
Luksembursko	7,3	6,7	5,1	5,3	6,5	8,8	9,9	35
Malta	1,1	1,4	1,4	1,4	1,1	1,3	2,9	160
Moldavsko	8,0	7,8	6,5	6,7	6,0	5,2	6,2	-23
Nizozemí	8,9	8,9	8,9	9,8	10,0	9,1	9,2	3
Norsko	...	9,0	10,0	9,2	8,4	8,5	9,7	...
Polsko	5,0	5,3	5,2	5,4	5,7	6,1	5,4	8
Portugalsko	4,9	5,0	5,4	5,0	5,0	...
Rumunsko	4,2	5,3	4,7	6,2	6,1	6,5	6,0	45
Rusko	10,1	9,5	9,2	9,7	9,4	8,4	1,3	-87
Slovinsko	7,1	6,8	7,1	6,8	6,1	6,2	5,3	-25
Španělsko	4,6	5,0	4,1	4,0	4,1	4,7	4,7	...
Svýcarsko	6,3	4,8	4,5	4,8	3,9	4,2	4,8	-24
Turecko	16,5	17,0	19,5	24,7	20,6	19,3	18,2	10
FYRO								
Makedonie	2,7	2,0	2,1	2,0	2,1	2,7	2,6	-1
UK								
Anglie&Wales	6,7	7,9	8,1	8,9	9,8	9,6	11,1	66
Sev.Irsko	7,9	9,8	9,7	12,1	13,0	16,1	18,1	129
Skotsko	6,5	6,3	6,9	6,7	7,7	7,9	8,7	34

Jedno z klíčových témat účastnic semináře bylo, že čím víc se znásilnění blížilo stereotypu „opravdového znásilnění“, tedy znásilnění spáchávaného cizím člověkem, venku, zahrnujícího zbraň a zranění, tím častěji došlo k odsouzení. Ve skutečnosti „obyčejné“ nebo „běžné“ znásilnění bývá většinou páchanou známým mužem, uvnitř (např. doma), bez zbraň a s minimálním počtem zranění. Přání všech účastnic semináře bylo, aby i „obyčejná“ znásilnění byla odsouzena.

ad 1)

Osmína českých žen byla znásilněna. Převážná většina žen, které byly v děství sexuálně zneužívány, znásilnění v dospělosti většinou neohlásí. Pouze tři ze sta znásilněných žen to oznámily policii.

Dvanáct procent žen bylo přinuceno k pohlavnímu styku, třetina z nich měla tuto zkušenosť z sebou opakování.

Násilímu ženu k pohlavnímu styku přinutil v polovině případů vlastní manžel, v 38% známý a v 11% neznámý muž (Weiss, Zvěřina 1999)

ad 2)

Národní průzkum prezentovaný Weissem a Zvěřinou (1999) nebyl zaměřen na zjištění psychických následků znásilnění, byly zkoumány především charakteristiky psychosexuálního vývoje a sexuálního chování žen se sexuálně agresivní zkušenosťí v anamnéze. Následující závěry odpovídají závěrům z reprezentativních výzkumů sexuálního chování obyvatelstva v jiných zemích.

1. Psychosexuální vývoj žen se sexuálně násilným prožitkem v anamnéze je urychlený – začínají dříve s koitálními i nekoitálními aktivitami. První pohlavní styk prožívají častěji jako nepříjemný a bolestivý.
2. Mají více sexuálních partnerů, a to jak stálých, tak i náhodných.
3. Jejich sexuální aptenze a aktivity jsou vyšší – častěji masturbují i souloží, mají vyšší potřebu pohlavního vybití.
4. Jejich sexuální chování je více rizikové – kromě vyššího počtu náhodných partnerů mají i častější zkušenosť s komerčním sexem, častěji pohlavní choroby, zkušenosť se skupinovým sexem.
5. V děství byly častěji sexuálně zneužitá a způsoby tohoto zneužití byly závažnějšího charakteru.
6. Jejich partnerská adaptace je problematickější – častěji se rozvádějí, jsou více svým manželům nevěrné, častěji absolvují umělé přerušení těhotenství.
7. Zjištějeme u nich i vyšší výskyt homosexuálních styků a častěji i nejistou sexuální identifikaci.
8. V jejich anamnéze jsou častější sexuální poruchy a jsou méně spokojené se svým pohlavním životem.

ad 3)

V roce 2000 navštívilo 111 žen občanské sdružení Rosa v České republice. Sto tři ženy byly zahrnuty do statistického zpracování, sedmnáct z nich bylo ve svém manželství opakovaně sexuálněatakováno.

Literatura:

- Hagemann-White, C. „European research on the prevalence of violence against women“ in Violence Against Women – speciální výstyk v European Perspectives (2001) (v tisku)
Kelly, L., Regan, L. Rape. The Forgotten Issue? (A European research and networking project). University of North London, London, UK (2001).
Purvanecienė, G. „Violence against women victim survey report“ in Women's Issues Information Center. Violence Against Women in Lithuania. Vilnius: Danielius (1999).
Raijas, R. „Sexual violence in Finland – legislation, prevalence, public discussion and services“ in Lottes, Ilsa and Kontula, Osmo. New Views on Sexual Health: the Case of Finland. Vaestoliitto. The Population Research (2000).
Walby, S., Myrrh, A. „New survey methodology in researching violence against women“ British Journal of Criminology, London (2001).
Weiss, P., Zvěřina, J. Sexuální chování obyvatel České republiky AlbertaPlus Praha (1999).

Autori příspěvků

PhDr. Bohumila Baštecká,
psycholožka; katedra psychologie FF UP Olomouc

MUDr. Slavoj Brichcín,
lékař – sexuolog; Psychiatrická léčebna Bohnice

Doc.PhDr. Ludmila Čírtková, Csc.,
psycholožka, viktimoložka; Policejní akademie Praha

PhDr. Jiřina Dolanská Ph.D.
psycholožka, psychoterapeutka, ředitelka Občanského sdružení Elektra

MUDr. Věra Kaštánková.
lékařka; Dermatovenerologická klinika,
STD – centrum (centrum pro sexuálně přenosné choroby) VFN, I. LF UK

Mgr. Marcela Linková.
socioložka; Centrum studií rodu; gender studies FFUK

MUDr. Jiří Mellan.
lékař – sexuolog; Sdružení zdravotně postižených

Mgr. Iva Pavlíková – Čacká.
advokátka

PhDr. Iana Procházková.
klinická psycholožka, psychoterapeutka, katedra psychologie PF UK

Mgr. Zora Urbánková.
psycholožka, psychoterapeutka, manželská poradkyně, externí spolupracovnice o.s.
Elektra
Poradna pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy Nymburk

Mgr. Petra Vitoušová,
žurnalistka; presidentka Bílého kruhu bezpečí

CENTRUM POMOCI ŽENÁM ZNEUŽITÝM V DĚTSTVÍ

se specializuje na pomoc obětem sexuálního násilí, jejich příbuzným, partnerům a partnerkám.

Elektra poskytuje:

- ✓ krizovou intervenci
- ✓ individuální a skupinovou terapii obětem sexuálního násilí
- ✓ podpůrnou terapii rodinným příslušníkům, partnerům a partnerkám obětí sexuálního násilí
- ✓ odborné konzultace
- ✓ krátkodobé výcviky, semináře a kurzy
- ✓ svou publikační činností přispívá ke zviditelnování problematiky sexuálního násilí v rodině a ve společnosti

CENTRUM POMOCI ŽENÁM ZNEUŽITÝM V DĚTSTVÍ

Michnova 1622, 149 00 Praha 4

tel./fax: (02) 791 11 10

E-mail: elektra@brailnet.cz

www.centrumelektra.cz

Bank. spojení: KB a.s.

č. účtu 3658760237/0100, var. s. 058